

सत्यमेव जयते
महाराष्ट्र शासन

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२१-२०२२

कृषी, पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास व
मत्स्यव्यवसाय विभाग

१

कृषी

शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर

२०२१

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२१-२०२२

कृषी, पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास व
मत्स्यव्यवसाय विभाग

१

कृषी

कार्यक्रम अंदाजपत्रकाचा क्रमांक	कार्यक्रम अंदाजपत्रकाचे नाव
१	कृषी व पदुम विभाग (कृषी)
२	कृषी व पदुम विभाग (पशुसंवर्धन)
३	कृषी व पदुम विभाग (दुग्धव्यवसाय विकास)
४	कृषी व पदुम विभाग (मत्स्यव्यवसाय)
५	कृषी व पदुम विभाग (फलोत्पादन)

अनुक्रमणिका

	पृष्ठ क्र.
१. प्रस्तावना	V
२. कृषी धोरण दृष्टीक्षेप	१
३. राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान (गळीतधान्य व तेलताड अभियान)	३
४. कृषि विद्यापीठाकडील कार्यक्रम	
अ) महात्मा फुले कृषी विद्यापीटाने सन २०१८ मध्ये विकसित केलेले पिकांचे वाण	१३
ब) डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषी विद्यापीठ अकोला, जि. अकोला	२०
क) वसंतराव नाईक मराठवाडा कृषी विद्यापीठ, परभणी	२२
ड) डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठ, दापोली	२६
५. कृषी सांख्यिकी	
अ) कृषी उत्पादन	३३
ब) कृषिविषयक माहितीच्या आकडेवारीचे प्रतीवृत्त वेळेवर देण्याची योजना १०० टक्के केंद्र पुरस्कृत योजना...	३४
क) पिकाचे आकडेवारीत सुधारणा करण्याची योजना १०० टक्के केंद्र पुरस्कृत योजना ...	३५
ड) महाराष्ट्र राज्यातील शेतमाल उत्पादन खर्चाचा अभ्यास करण्यासाठी कायमस्वरूपी यंत्रणा निर्माण करण्याची कायमस्वरूपी योजना	३६
इ) पीक सर्वेक्षण योजना-महाराष्ट्र राज्यातील पिकांच्या उत्पन्नाचा अंदाज व आढावा काढण्याची योजना	३६
फ) प्रधानमंत्री पीक विमा योजना	३७
ज) गोपीनाथ मुंडे शेतकरी अपघात विमा योजना	३८
६. जागतिक कृषी गणना १०० टक्के केंद्र पुरस्कृत योजना	३९
७. सनियंत्रण व मूल्यमापन कक्ष	४२
८. तालुका बीजगुणन प्रक्षेत्र योजनेतर योजना (१०० टक्के राज्य पु. यो.)	४३
९. केंद्र पुरस्कृत राष्ट्रीय विस्तार व तंत्रज्ञान (एनएमईटी) अभियानांतर्गत बियाणे व लागवड साहित्य उपअभियान	४३
१. वसंतराव नाईक राज्य कृषी विस्तार व्यवस्थापन प्रशिक्षण संस्था	४४
२. राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेतर्गत अधिकारी, क्षेत्रीय कर्मचारी तसेच आत्मा समिती सदस्यांच्या प्रशिक्षणाचा व क्षमता बांधणीचा कार्यक्रम वनामती व रामेती येथे राबविणे	४४
३. राज्य प्रशिक्षण धोरणांतर्गत तांत्रिक प्रशिक्षणासाठी शासकीय कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षण देणे	४५
४. गट शेतीस प्रोत्साहन व सबलीकरणासाठी शेतकऱ्यांच्या गट शेतीस चालना देणे	४५
५. राज्याच्या कृषी विस्तार कार्यक्रमांना विस्तारविषयक सुधारणांकरिता सहाय्य (आत्मा)	४६
१०. राज्य शासनाच्या कृषी विभागामार्फत देण्यात येणारे विविध कृषि पुरस्कार	४६
११. शेतकरी मासिक	४८
१२. बिरसा मुंडा कृषी क्रांती योजना	४९
१३. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर कृषी स्वावलंबन योजना	५१
१४. केंद्र पुरस्कृत कृषी विस्तार व तंत्रज्ञान अभियानांतर्गत कृषी यांत्रिकीकरण उपअभियान २०२०-२१	५१
१५. योजनांसाठी नियतव्यय मागणी	५२
१६. पैदासकार, पायाभूत व प्रमाणित बियाणे उत्पादन	५३

अनुक्रमणिका--(समाप्त)

१७.	सन २०१८-१९ मध्ये राबविण्यात येणाऱ्या केंद्र पुरस्कृत बियाणे व लागवड साहित्य उपअभियान अंतर्गत	५४
	बिज प्रक्रिया केंद्र व बियाणे साठवण केंद्र उभारणी				
१८.	पिकांवरील कीड रोग सर्वेक्षण व सल्ला प्रकल्प (क्रॉपसॅप)	५४
१९.	जैविक कीड नियंत्रक प्रयोगशाळांचे बळकटीकरण कार्यक्रम २०२१	५५
२०.	राज्यातील गुणवत्ता नियंत्रण प्रयोगशाळा बळकट करणे	५६
२१.	मृद सर्वेक्षण व मृदचाचणी योजना				
	अ) मृद चाचणी योजना	५७
	ब) जमिनीचे आरोग्यपत्रिका योजना	५८
	क) मृद आरोग्य व्यवस्थापन योजना	५८
	ड) इतर कार्ये	५९
२२.	राष्ट्रीय कृषी विकास योजने अंतर्गत भात बियाणे साखळी विकसित करणेचा कार्यक्रम सन २०२१	६१
२३.	राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियानांतर्गत परंपरागत कृषी विकास (सेंट्रिय शेती)	६५
२४.	डॉ. पंजाबराव देशमुख जैविक शेती मिशन	६५
२५.	राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - व्यापारी पिके अंतर्गत सधन कापूस विकास कार्यक्रम सन २०२१	६६
२६.	राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - व्यापारी पिके अंतर्गत ऊस विकास योजना-२०२१	६७
२७.	राष्ट्रीय कृषी विकास योजना	६९
२८.	मुख्यमंत्री कृषी व अन्न प्रक्रिया योजना	७४
२९.	रासायनिक खतांचा संरक्षित साठा करणे	७४
३०.	राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान (NMSA) अंतर्गत				
	अ) राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान (RAD)	७५
	ब) कोरडवाहू क्षेत्र विकास (RAD)	७५
३१.	जॅंडर बजेट	७७
३२.	राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान				
	अ) राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - कडधान्य	७९
	ब) राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - भरडधान्य उत्पादन कार्यक्रम	८५
	क) राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - भात मासिक प्रगती अहवाल व कृती आराखडा	८७
	ड) राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - गहू वार्षिक प्रगती अहवाल व कृती आराखडा...	९१
	इ) राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - पौष्टिक तृणधान्य (ज्वारी, बाजरी व नाचणी) वार्षिक प्रगती अहवाल व कृती आराखडा	९५
३३.	नानाजी देशमुख कृषी संजीवनी प्रकल्प (PoCRA)	९७
३४.	मा. बाळासाहेब ठाकरे कृषी व्यवसाय व ग्रामीण परिवर्तन (स्मार्ट) प्रकल्प	९८
३५.	सुधारित आकृतीबंधानुसार मंजूर पदांचा तपशील	९९
३६.	अंतर्गत लेखापरीक्षणाच्या कृती आराखड्याचा गोषवारा	१०१
३७.	वित्तीय तक्ते				
	अनिवार्य योजना (Non Plan Scheme)	१०२ ते १०४
	योजनांतर्गत योजना (राज्य योजना) (Plan Scheme) (State Share)	१०५ ते ११२
	योजनांतर्गत योजना (केंद्र पुरस्कृत) (Plan Scheme) (Central Share)	११३ ते ११६
	योजनेतर योजना (Non Plan Scheme) वैधानिक मंडळनिहाय प्रत्यक्ष खर्चाची माहिती अविभाज्य भागांसह...	११७
	योजनांतर्गत योजना (Plan Scheme) वैधानिक मंडळनिहाय प्रत्यक्ष खर्चाची माहिती अविभाज्य भागांसह	११८

प्रस्तावना

राज्यातील शेतकऱ्यांचे जीवनमान उंचावणे या उद्देशाने राज्यामध्ये कृषी विभागाची स्थापना करण्यात आली. त्यानंतर कृषी क्षेत्रात जसजशी प्रगती होत गेली तसतशी कृषी विभागामध्ये रचनात्मक स्थित्यंतरे होत गेली. सुधारित कृषी तंत्रज्ञान प्रसारासाठी कृषी विस्तार व प्रशिक्षण विभाग, नैसर्गिक साधनसंपत्तीच्या व्यवस्थापनासाठी मृदसंधारण व पाणलोट क्षेत्र व्यवस्थापन विभाग, फलोत्पादन विकासासाठी फलोत्पादन विभाग, शेतकऱ्यांना दर्जेदार निविष्टांची उपलब्धता करून देण्यासाठी निविष्टा व गुणनियंत्रण विभाग, शेतमालाच्या प्रक्रियेत प्रोत्साहनासाठी कृषी प्रक्रिया विभाग व शेतमालाच्या निर्यातीस प्रोत्साहनासाठी कृषी प्रक्रिया व निर्यातक्षम शेती विभाग तसेच कृषिविषयक सांख्यिकी माहितीचे संकलन व संस्करण करण्यासाठी सांख्यिकी विभाग सुरू करण्यात आले. फलोत्पादनामध्ये क्रांतीकारक बदल घडवून आणण्याच्या दृष्टीने २००४-०५ या वर्षापासून राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियान सुरू झाले. शेतकऱ्यांच्या कृषी व्यापार व मूल्यवृद्धीविषयक प्रकल्पांना मार्गदर्शन व वित्तीय व्यवस्थापनाचा सल्ला देण्याच्या दृष्टीने लहान शेतकऱ्यांचा कृषी व्यापारसंघ स्थापन करण्यात आला.

शेतकऱ्यांच्या शेतावर घेण्यात येणाऱ्या विविध पिकांचे उत्पादन व उत्पादकता वाढीसाठी कृषी विद्यापीठाने विकसित केलेल्या सुधारित तंत्रज्ञानाचा प्रसार करण्यासाठी विविध योजनांची अंमलबजावणी करण्यात येते. त्यामध्ये प्रामुख्याने भौगोलिक परिस्थितीनुसार पीक नियोजन, सुधारित वाणांचा वापर, जमिनीचे आरोग्य टिकवून ठेवण्याच्या दृष्टीने आवश्यक उपाययोजना, जमिनीच्या पोतानुसार खतांचा संतुलित वापर, जैविक उपायाद्वारे कीड व रोगांचे नियंत्रण, टिबक व तुपार सिंचन पद्धतीचा अवलंब, बीजप्रक्रिया इत्यादी बाबींवर भर देण्यात येत आहे. शेतकऱ्यांची बियाण्याची गरज स्थानिक पातळीवरच भागविण्याच्या दृष्टीने बिजोत्पादन कार्यक्रम, सुधारित तंत्रज्ञान प्रसारासाठी विविध प्रशिक्षण कार्यक्रम शेतकऱ्यांच्या शेतीशाळा राबविण्यावर भर देण्यात येत आहे. राज्यातील शेतकऱ्यांना त्यांचे जमिनीच्या अन्नद्रव्याची माहिती करून देण्यासाठी व त्यानुसार खतांचा संतुलित वापर होण्यासाठी जमिनीची आरोग्यपत्रिका वितरणाचा महत्त्वकांक्षी कार्यक्रम राबविण्यात येत आहे. त्याचबरोबर राज्यामधील शेतकऱ्यांना जैविक खते व कीटकनाशके उपलब्ध करून देण्यासाठी जैविक प्रयोगशाळेची स्थापना करण्यात आली आहे. कृषी क्षेत्रात महिलांचा अधिकाधिक सक्रीय सहभाग वाढविण्याच्या दृष्टीकोनातून कृषी विभागामार्फत राबविण्यात येणाऱ्या योजनांमध्ये त्यांना सामावून घेतले जाते. याव्यतिरिक्त शेतकरी प्रशिक्षण, अधिक उत्पादनासाठी पीक प्रात्यक्षिके, शेतकरी अभ्यासदौरे इत्यादी कार्यक्रमात महिलांना अधिकाधिक सहभागी करून घेण्यासाठी प्रयत्न केले जातात. तसेच उत्कृष्ट महिला शेतकऱ्यांना जिजामाता कृषी भूषण पुरस्कारही कृषी विभागामार्फत दिला जातो. तसेच अनुसूचित जाती व जमातींच्या शेतकऱ्यांना दारिद्र्यरेषेच्या वर आणण्यासाठी स्वतंत्र (राज्य) योजना राबविण्यात येत आहेत. त्याशिवाय केंद्र पुरस्कृत योजनांचे वैयक्तिक लाभ शेतकऱ्यांकडे असणाऱ्या संसाधनांच्या प्रमाणात देण्यात येतात. शेती व्यवसाय किफायतशीर होण्यासाठी यांत्रिकीकरणाचा वापर वाढविण्यात येत आहे.

भात, गहू, कडधान्य या पिकांचे उत्पादन वाढीसाठी सन २००७-०८ पासून राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान राबविण्यात येत आहेत. राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियानामध्ये ऊस व कापूस या वाणिज्य पिकांचा देखील समावेश करण्यात आला आहे. राष्ट्रीय विकास परिषदेच्या टराव क्रमांक ५३ अन्वये कृषी व कृषी संलग्न क्षेत्राचा वार्षिक वृद्धी दर ४ टक्के साध्य करण्यासाठी राष्ट्रीय कृषी विकास योजना राज्यातील सर्व जिल्ह्यात राबविण्यात येत आहे. राज्यातील शेतकऱ्यांचे जीवनमान उंचावणे, अन्नधान्य उत्पादनात वाढ करणे व कृषी क्षेत्राची स्वयंपूर्णतेकडे वाटचाल होण्यासाठी राज्यात उन्नत शेती समृद्ध शेतकरी अभियान राबविण्यात येत आहे.

कार्यक्रम अंदाजपत्रक म्हणजे मूल्यांकन नव्हे, तथापि, कृषी विभाग पार पाडीत असलेल्या कार्याचे स्वरूप लक्षात घेऊन उपलब्ध असलेल्या नविनतम माहितीच्या आधारे विविध कार्यांच्या संबंधात विभागाने कामगिरी दाखविण्याचा प्रयत्न केला आहे.

१. कृषी धोरण दृष्टिक्षेप

महाराष्ट्र राज्यातील बहुतांशी लोकांचे जीवन कृषी क्षेत्राशी निगडित आहे. शेती हे अन्नधान्य, रोजगार व उपजीविकेचे महत्त्वाचे साधन आहे. राज्यातील शेतकरी समर्थ व स्वावलंबी व्हावा यासाठी शेतकऱ्याला केंद्रबिंदू मानून शेतीचे उत्पादन व शेतकऱ्याचा आर्थिक विकास व्हावा यासाठी शासनाने कृषी धोरणाचा अवलंब करण्याचे ठरविले आहे आणि त्यानुसार कृषी धोरण राज्यात राबविण्याचा निर्णय शासनाने घेतला आहे.

उद्दिष्टे :-

१. राज्यातील नैसर्गिक साधन संपत्तीचा कार्यक्षम वापर करून उत्पादन वाढीचा दर वाढविणे.
२. राज्यातील शेतकऱ्यांना स्वावलंबी करणे.
३. राज्यातील मर्यादित जलसंपत्तीचा कार्यक्षम वापर करणे.
४. निविष्टांचे उत्पादन व वेळेवर वितरण व्यवस्था उपलब्ध करणे.
५. पिकांकरिता पुरेसा व वेळेवर पतपुरवठा उपलब्ध करणे.
६. नैसर्गिक व सेंद्रीय शेतीस प्रोत्साहन देणे.
७. पाणलोट क्षेत्र व्यवस्थापन कार्यक्रमाची तसेच कोरडवाहू कृषी तंत्रज्ञान कार्यक्रमाची प्रभावी अंमलबजावणी करणे.
८. राज्यातील पडीक जमिनीची धूप थांबवून ती फळबाग, वनशेती व कुरण विकासाखाली आणून रोजगार निर्मिती करणे.
९. कृषी विद्यापिठातील संशोधनाचे कार्य सामान्य शेतकऱ्यांपर्यंत पोहोचविणे.
१०. पीक विमा योजना व्यापक प्रमाणात राबविणे.
११. शेती व्यवसायात कुशल व अकुशल रोजगार निर्मिती करणे.
१२. कृषी क्षेत्रात महिलांचा सहभाग वाढविणे.
१३. आदिवासी, मागासवर्गीय आणि अल्प/अत्यल्प शेतकऱ्यांच्या शेती विकासावर भर देणे.
१४. शेतीसाठी रस्ते, दूरसंचाराच्या सोयी, माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर करणे.
१५. शेतमालास योग्य भाव मिळण्यासाठी काढणीनंतर हाताळणी व साठवणूक, वाहतूक, प्रक्रिया व्यवस्था व निर्यातीसाठी मूलभूत सोयी निर्माण करणे.
१६. कृषी उत्पन्न बाजार समितीच्या कायदा व कार्यपद्धतीत आवश्यक ती सुधारणा करणे.
१७. अन्नधान्याची सुरक्षितता करणे तसेच पोषणाचा दर्जा सुधारणे.

विशेष कार्यक्रम

भरडधान्य (मका) व पौष्टिक तृणधान्य (ज्वारी, बाजरी व नाचणी) कार्यक्रम : मनुष्याच्या आहारामधील पौष्टिक तृणधान्यातील पोषण तत्त्वे विचारात घेऊन केंद्र शासनाने "न्युट्री सिरीयल वर्ष" म्हणून सन २०१८-१९ व २०१९-२० राबविण्याबाबत धोरणात्मक निर्णय घेतला आहे. भरडधान्य पिकांचे उत्पादन व उत्पादकता वाढविण्यासाठी केंद्र शासनाची दिनांक ५-२-२०१८ रोजी नवी दिल्ली येथे बैठक झाली. त्यानुसार पूर्वीचे राष्ट्रीय अन सुरक्षा अभियान-भरडधान्यचे रूपांतर करून राष्ट्रीय अन सुरक्षा अभियान-भरडधान्य (मका) व राष्ट्रीय अन सुरक्षा अभियान-पौष्टिक तृणधान्य (न्युट्री सिरीअल)-(ज्वारी, बाजरी व रागी) या पिकांसाठी स्वतंत्र अभियाने सुरू केली आहेत. त्यामध्ये पिक प्रात्यक्षिके, प्रमाणित बियाणे वितरण, प्रमाणित बियाणे उत्पादन, एकात्मिक अनद्रव्ये व कीड व्यवस्थापन तसेच पत्तेवडी घटकांतर्गत कृषी औजार, शेतकरी प्रशिक्षण, मूल्यवर्धनासाठी प्रक्रिया युनिट, कार्यशाळा व प्रचार प्रसिद्धी या घटकांचा समावेश आहे. यामध्ये पौष्टिक तृणधान्य पिकांसाठी एकूण २६ जिल्हे (ठाणे पालघरसह) व भरडधान्य (मका) अंतर्गत एकूण ७ जिल्हांचा समावेश करण्यात आलेला आहे. या अनुषंगाने पौष्टिक तृणधान्यांच्या पोषक तत्वाबाबत जनजागृती जिल्हा व राज्य स्तरावर आरोग्य तसेच अन्य विभागांमार्फत करण्यात येत आहे.

महाराष्ट्र राज्यातील शेतकऱ्यांचे उत्पन्न दुपटीने करणे

सन २०२२ पर्यंत शेतकऱ्यांचे उत्पन्न दुप्पट करण्याबाबत राज्य शासनाच्या उपाययोजना :-

पार्श्वभूमी -

महाराष्ट्र राज्यातील शेती प्रामुख्याने कोरडवाहू आहे. त्यामुळे पावसाच्या लहरीपणाचा परिणाम पीक उत्पादकता व शेतकऱ्याचे उत्पन्नावर होतो. सन २०११ पासून अवर्षण ग्रस्त परिस्थिती, पूर, वादळे, गारपीट अशा सतत २०१३-१४ पर्यंत नैसर्गिक आपत्तीला सामोरे जावे लागत आहे. अशा परिस्थितीत कृषी विभागाने शेतकऱ्यांचे उत्पन्न दुपटीने वाढविण्याचे दृष्टीने काही उपाययोजना करण्याचे नियोजन केले आहे. या संदर्भात शेतकऱ्यांचे उत्पन्न दुपटीने वाढविण्यासाठी पर्जन्यमानावर प्रामुख्याने अवलंबून असल्याने उत्पादन खर्च कमी करणे हा महत्त्वाचा पर्याय आहे.

उद्दिष्टे :-

१. उत्पादकता वाढ.
२. उत्पादन खर्च कमी करणे.
३. मृद व जलसंधारण उपाययोजना. (पाण्याच्या प्रत्येक थेंबातून अधिक उत्पादन).
४. आपत्ती व्यवस्थापन.
५. एकात्मिक शेती धोरण.
६. मूल्यवर्धनासाठी काढणीपश्चात तंत्रज्ञान.
७. समूह शेतीस चालना.
८. कृषी मालाचे निर्यातीस चालना देणे.
९. मूल्यवर्धात साखळी विकास.

राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान (NMSA) अंतर्गत कोरडवाहू क्षेत्र विकास (RAD)

राज्यातील शेती प्रामुख्याने कोरडवाहू आहे. यामध्ये पेरणीयोग्य क्षेत्रापैकी ८३% क्षेत्र कोरडवाहू असून ४०% अन्नधान्य उत्पादन कोरडवाहू क्षेत्रातून होते. अन्नधान्याच्या मागणीमध्ये मोठ्या प्रमाणात वाढ होत असल्यामुळे कोरडवाहू क्षेत्रातील उत्पादकतेत हवामान बदलाशी सुसंगत तंत्रज्ञानाचा वापर करून शाश्वतता आणणे तसेच या क्षेत्रामध्ये आपत्ती काळातील नुकसान भरपाईसाठी कृषी आधारित उपजिविका साधनामध्ये विविधता आणणे महत्त्वाचे ठरते. कोरडवाहू क्षेत्र विकास या घटकामध्ये पिके, फळपिके, पशुधन, मत्स्य, वने यांचा समावेश असलेल्या एकात्मिक शेती पद्धती विकसीत करून त्यास स्थैर्य निर्माण करणे व आपत्ती काळात उपजिविकेच्या पर्यायी संधी शेतकऱ्यांना उपलब्ध करून देण्यात येत आहेत.

कीडरोग सर्वेक्षण व सल्ला प्रकल्प (क्रॉपसेप)

कापूस व ऊस ही नगदी पिके, भात, ज्वारी व मका ही तृणधान्य वर्गीय पिके सोयाबीन सारखी तेल बिया पिक तसेच तूर व हरभरा ही कडधान्य वर्गीय पिके शेतकऱ्यांसाठी आर्थिक दृष्टीने महत्त्वाची आहेत. सदर पिकांवर उद्भवणाऱ्या कीड रोगांच्या प्रादूर्भावामुळे उत्पादनात घट होऊन शेतकऱ्यांचे आर्थिक नुकसान होते. हे नुकसान टाळता यावे, यासाठी कृषी विभागामार्फत पिकावरील कीड रोगाच्या व्यवस्थापनासाठी सर्वेक्षण व सल्ला प्रकल्प (क्रॉपसेप) राबविण्यात येत असून, त्याद्वारे शेतकऱ्यांना कीड रोगाविषयी सर्वेक्षणाच्या आधारे करावयाच्या पीक संरक्षण उपाययोजना याबाबतचे संदेश देणे, शेतकऱ्यांमध्ये कीड रोगांच्या प्रादूर्भावाबाबत जागरूकता निर्माण करणे व पुढील संभाव्य नुकसान टाळून उत्पादनात वाढ करणे, इ. उपाययोजना करण्यात येतात.

कृषी विद्यापीठ

कृषी विद्यापीठाकडे निरनिराळ्या स्तरावर कृषी शिक्षणाची सोय उपलब्ध आहे. त्याबरोबर उपयुक्त शास्त्र व तंत्रज्ञान ह्यांचे संशोधन करण्याबाबत कृषी विद्यापीठे कार्यान्वित आहेत. कृषी आयुक्तालयामार्फत ह्या तंत्रशास्त्राचा प्रसार शेतकऱ्यांमार्फत पोहचविला जातो. वरील संशोधनविषयक प्रसारित केलेल्या व शिफारस केलेल्या बाबीसंबंधी आणि त्यांचा योग्य तो पाठपुरावा करण्याच्या दृष्टीने शेतकरी ह्या तंत्रज्ञानाचा खात्रीपूर्वक वापर करतील ह्याकरिता कृषी खात्यामार्फत निरनिराळे कार्यक्रम की ज्यायोगे निविष्टा व कृषिविषयक सेवा शेतकऱ्यांना त्यांच्या आवश्यकतेनुसार उपलब्ध करून दिल्या जातील, असे कार्यक्रम हाती घेतले जातात.

महाराष्ट्र राज्यातील एकूण ३०८ लाख हेक्टर भौगोलिक क्षेत्रापैकी सुमारे १९४.३४ लाख हेक्टर क्षेत्र निव्वळ पिकाखाली आहे. तसेच २२८.१३ लाख हेक्टर क्षेत्र एकूण पिकाखाली आहे. जमीन व हवामानाची राज्यातील निरनिराळ्या विभागात मोठ्या प्रमाणात असमानता आहे. जवळजवळ १/३ क्षेत्र अवर्षणग्रस्त क्षेत्राखाली आहे. परिणामी दरवर्षी कृषी उत्पन्नात मोठ्या प्रमाणात तफावत दिसून येतो. महाराष्ट्र राज्यातील पिकाखाली एकूण क्षेत्रापैकी सुमारे २/३ क्षेत्र खरीप हंगाम पिकाखाली व उरलेले क्षेत्र रब्बी हंगाम पिकाखाली तर अत्यल्प क्षेत्र उन्हाळी हंगामाखाली आहे.

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - (गळीत धान्य व तेलताड)

सन २०१४-१५ पासून केंद्र पुरस्कृत राष्ट्रीय गळीतधान्य आणि तेलताड अभियानाची राज्यात अंमलबजावणी करण्यात येत असून सन २०१८-१९ पासून केंद्र शासनाने सदर अभियान राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान (गळीतधान्य व तेलताड अभियान) म्हणून अंतर्भूत केले आहे. सदर अभियानांतर्गत खालील तीन अभियाने राबविली जातात.

सदर अभियानात केंद्र व राज्य हिश्याचे प्रमाण ६०:४० आहे.

१) अभियान क्र. १ : गळीतधान्य पिके २) अभियान क्र. ३ : वृक्षजन्य तेलबिया पिके ३) अभियान क्र. ४ : भातपड क्षेत्रामध्ये गळीतधान्य लागवड कार्यक्रम (TRFA : Oilseed)

अ) समाविष्ट पिके व अभियान निहाय निवडण्यात आलेले जिल्हे :-

अभियान क्र. १ गळीतधान्य - केंद्र शासनाच्या सुचनेनुसार ज्या जिल्ह्यांचे संबंधित पिकाचे व्याप्त क्षेत्र जास्त परंतु उत्पादकता राज्याच्या उत्पादकतेच्या तुलनेत कमी आहे अशा जिल्ह्यांची उत्पादकता वाढीसाठी निवड करण्यात आलेली असून ज्या जिल्ह्यांचे क्षेत्र कमी परंतु उत्पादकता सरासरीपेक्षा जास्त आहे अशा जिल्ह्यांची क्षेत्र वृद्धीसाठी निवड करण्यात आलेली आहे.

अभियान क्र. ३ वृक्षजन्य तेलबिया - करंज, कोकम व महुआ या वृक्षजन्य पिकांच्या क्षेत्रवृद्धीस वाव असणाऱ्या जिल्ह्यांची निवड करण्यात आलेली आहे.

अभियान निहाय समाविष्ट जिल्ह्यांचा तपशील पुढीलप्रमाणे आहे.

अभियान क्र. १ गळीतधान्य			अभियान क्र. ३ वृक्षजन्य तेलबिया		
अ. क्र.	पीक	जिल्ह्यांचे नाव	पीक	जिल्ह्यांचे नाव	
१	सोयाबीन	अहमदनगर, बीड, लातूर, उस्मानाबाद, नांदेड, हिंगोली, बुलढाणा, अकोला, अमरावती, वाशिम, यवतमाळ, वर्धा, नागपूर, चंद्रपूर. (१४ जिल्हे)	करंज	ठाणे, पालघर, रायगड, रत्नागिरी, नंदुरबार (५ जिल्हे)	
२	भुईमूग	नाशिक, धुळे, पुणे, सांगली. (४ जिल्हे)	कोकम	रायगड, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग. (३ जिल्हे)	
३	करडई	अहमदनगर, बीड, उस्मानाबाद, परभणी. (४ जिल्हे)	महुआ	ठाणे, पालघर, रायगड, रत्नागिरी, नंदुरबार. (५ जिल्हे)	

अभियान क्र. ४-ठाणे, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग, भंडारा, गोंदीया व गडचिरोली

ब) समाविष्ट बाबी / घटक :

अभियान क्र. १ गळीतधान्य -

- बियाणे घटक : मूलभूत बियाणे खरेदी, प्रमाणित/पायाभूत बियाणे उत्पादन, प्रमाणित बियाणे वितरण.
- तंत्रज्ञान प्रसार घटक : पीक प्रात्यक्षिके, शेतकरी शोतीशाळा / विस्तार अधिकारी प्रशिक्षण.
- उत्पादन वाढीसाठी निविष्टा : पिके संरक्षण औषधे / तणनाशके, एन. पी. व्ही. पुरवठा, एकात्मिक अन्नद्रव्ये व्यवस्थापन, पॉवर चलित सुधारित कृषी औजार व पाईप्स पुरवठा.
- फ्लेक्झी निधी : शेततळी, गोदाम बांधकाम व डिझेल पंप पुरवठा.
- प्रकल्प व्यवस्थापन खर्च

अभियान क्र. ३ वृक्षजन्य तेलबिया -

- वृक्ष लागवड व देखभाल : नर्सरींचा एकात्मिक विकास व वृक्ष लागवड व देखभाल.
- प्रशिक्षण : शेतकरी / विस्तार अधिकारी / निविष्टा विक्रेते प्रशिक्षण.
- फ्लेक्झी निधी : शेततळी व डिझेल पंप.

अभियान क्र. ४ -

- पिक प्रात्यक्षिके (भुईमूग, करडई, तीळ व जवस)
- एकात्मिक अन्नद्रव्ये व्यवस्थापन,
- कृषि यांत्रिकीकरण
- प्रशिक्षणे.

आर्थिक तपशील :-

(रु. लाख)

अ. क्र.	अभियान	सन २०१८-१९			सन २०१९-२०			सन २०२०-२१		
		मंजूर कार्यक्रम	उपलब्ध निधी	खर्च	मंजूर कार्यक्रम	उपलब्ध निधी	खर्च	मंजूर कार्यक्रम	उपलब्ध निधी	खर्च माहे नोव्हेंबर २०२० अखेर
१.	अभियान क्र. १ (गळीतधान्य)	७७८८.१८	६१८०.३०	५४४३.४१	५१६०.१८	४६६३.५२८	२७९३.४११	४५६०.७८	१५५४.१६	१४२८.७४
२.	अभियान क्र. ३ (वृक्षजन्य तेलबिया)	११२.७३	८१.९५	५७.४९	११२.६८	८२.२१६	३८.००	१३.८६	१२.३४	..
३.	TRFA (गळीत धान्य)	१०८.७१	९५.३२	८०.००	११६.६७
	एकूण	७९०००३१	६१८०.३०	५५००.९०	५३८१.५७	४८४१.०६	२९११.४११	४६९१.३२	१५६६.५०	१४२८.७४

विवरणपत्र - १

सन २०१९-२० : राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियानांतर्गत (गळीतधान्य व तेलताड) अभियान क्र. १ (गळीतधान्य)
अंतिम प्रगती अहवाल माहे मार्च, २०२० अखेर

(रु. लाख)

	केंद्र	राज्य	एकूण				
१. प्रशासकीय मंजूरी :							
अ) केंद्र शासन पत्र क्र. 4-1/2019-20/NFSM(OS & OP)/ C No. 68167, दि. २६ जून, २०१९	}	३०९४.९९	२०६५.१९	५१६०.१८			
ब) राज्य शासन निर्णय क्र. अंअपी-२०१९/प्र.क्र. ४०/४-अ, दि. ८ जुलै, २०१९							
	पुनर्जीवित निधी (दि. २४-७-१९)	पहिला हप्ता (दि. १७-९-१९)	दुसरा हप्ता (दि. १३-३-२०)	एकूण			
२. केंद्र शासनाची वित्तीय मान्यता (केंद्र हिस्सा)							
अ) सर्वसाधारण प्रवर्ग	२४०.४९०	१२७९.४७०	६८६.५९०	२२०६.५५०			
ब) अनुसूचित जाती प्रवर्ग	२४२.३९०	१९१.६००	..	४३३.९९०			
क) अनुसूचित जमाती प्रवर्ग	२२८.४४०	१५२.६२०	..	३८१.०६०			
एकूण	७११.३२	१६२३.६९	६८६.५९०	३०२१.६०			
३. कृषी आयुक्तालयाच्या मार्गदर्शक सूचना निर्गमित पत्र कृआ./विप्र. २/NFSM(OS&OP/मा.सु.२०१९-२०/प्र.क्र. ४/१९१/१९ दिनांक २७ जून, २०१९)							
	केंद्र	राज्य	एकूण	अवितरीत केंद्र हिस्सा			
४. राज्य शासनाची वित्तीय मान्यता शा. नि. क्र.							
अ) सर्वसाधारण प्रवर्ग (दि. २५-१०-१९ : पहिला हप्ता, १३-११-१९ : पुनर्जीवित निधी व २६-३-२० : दुसरा हप्ता)	२२०६.५५	१४७९.०४	३६०७.५९	..			
ब) अनुसूचित जाती प्रवर्ग	३१६.०९	२.३८	३१८.४७०	११७.९०			
क) अनुसूचित जमाती प्रवर्ग (दि. १४-१-२० : पहिला हप्ता, दि. २८-१-२० / पुनर्जीवित निधी)	२७५.४७	१८३.६५	४५९.१२३	१०५.५९			
एकूण	२७९८.११	१६५७.०७	४४५५.१७	२२३.४९			
	केंद्र	राज्य	एकूण	एकूण व्यपगत/ समर्पित निधी			
५. प्रत्यक्षात PFMS प्राप्त बँक खात्यावर जमा झालेली रक्कम (अ. जमाती प्रवर्ग राज्य हिस्सा DPC कडून वितरीत)							
अ) सर्वसाधारण प्रवर्ग	१५१९.९३	१०१३.३१	२५३३.२७	११४४.३२			
ब) अनुसूचित जाती प्रवर्ग	१०.०८०	२.३८०	१२.४६०	३०६.०९			
क) अनुसूचित जमाती प्रवर्ग	१६१.६८९	९८.४३२	२६०.१२१	१९८.९९			
एकूण	१६९१.७३	१११४.१२	२८०५.८५	१६४९.३२			
अ. क्र.	घटक/बाब	परिमाण	भौतिक	आर्थिक (रु. लाख)	सन २०१९-२० मधील प्रलंबित दायित्व		
			लक्षांक	साध्य	लक्षांक	साध्य	
अ) नियमित कार्यक्रम सन २०१९-२०							
१) बियाणे घटक							
अ)	मूलभूत बियाणे खरेदी (@ बियाणे पूर्ण किंमत)	क्विंटल	६०२	६८६.७३	७०.००	७९.७४	..
ब)	पायाभूत बियाणे उत्पादन (@ रु. २५००/प्र.क्वि.)	क्विंटल	२०३२६	२०३२६	२००.००	२७.१८	१६८.८९
क)	प्रमाणित बियाणे उत्पादन (@ रु. २५००/प्र.क्वि.)	क्विंटल	२९९७६	२९९७६	७४९.३९	१०२.१०	६२८.४५
ड)	प्रमाणित बियाणे वितरण (@ रु. २५००/प्र.क्वि.)	क्विंटल	४८३१९	४८३२३	१२०७.९७	६७४.९८	५३२.४९
एकूण			..	९९३११.२०	२२२७.३६	८८४.००	१३२९.८२

विवरण पत्र - १--चालू

अ. क्र.	घटक/बाब	परिमाण	भौतिक		आर्थिक (रु. लाख)		सन २०१९-२० मधील प्रलंबित दायित्व
			लक्षांक	साध्य	लक्षांक	साध्य	
२) तंत्रज्ञान प्रसारण घटक							
अ) गट प्रात्यक्षिके							
	१ सोयाबीन (@ रु. ६०००/प्र.हे.)	हेक्टर	१९२००	२०८८०	११५२.००	९७८.२६	२१९.०३
	२ भुईमूग- (@ रु. १००००/प्र.हे.)	हेक्टर	१०००	१०४	१००.००	१.३७	१.७८
	३ करडई (@ रु. ३०००/प्र.हे.)	हेक्टर	८००	६७०	२४.००	१८.१३	..
	एकूण गटप्रात्यक्षिके -२(अ)	..	२१०००	२१६५४	१२७६.००	९९७.७६	२१२.८१
	ब) शेतकरी प्रशिक्षण (@ रु. १४०००/प्र. शेतीशाळा)	संख्या	६३३.००	७५२.००	८८.६४	८४.०९	१५.९४
	क) शेतकरी प्रशिक्षण (@ रु. २४०००/प्र.प्रशिक्षण)	संख्या	७२	५५	१७.२८	९.८६	१.७४
	ड) विस्तार अधिकारी प्रशिक्षण (@ रु. ३६०००/प्र.प्रशिक्षण)	संख्या	३८	३१	१३.६८	८.६९	१.४८
	एकूण - (२)	१३९५.६०	११००.४०	२३१.९६
३) उत्पादन वाढीसाठी निविष्ठा							
	अ) जिप्सम/पायराईट्स/डोलोमाईट (@ रु. ७५०/प्र.हे.)	हेक्टर	६६६७	१४५४	५०.००	५.२३	५.५७
	ब) जैविक खते (@ रु. ३००/प्र.हे.)	हेक्टर	१६८५२	१२६४६	५०.५५	३०.१२	२.९०
	क) पीक संरक्षण औषधे (@ रु. ५००/प्र.हे.)	हेक्टर	१००००	११६१८	५०.००	४२.१५	८.३७
	ड) एन.पी.व्ही.चा पुरवठा (@ रु. ५००/प्र.हे.)	हेक्टर	१००००	१७१५	५०.००	६.०६	१.३४
	इ) सुधारित कृषी औजारें						
	(i) मनुष्यचलित (किंमतीच्या ५०% रु. १००००/- मर्यादित)	संख्या	१५२७	१८६	१५२.७०	१४.२८	३.९३
	(ii) स्वयंचलित (अनुदान SMAM प्रमाणे)	संख्या	७००	८०१	५२५.००	२७९.४६	१२१.४३
	ई) पाईप्सचा पुरवठा (@ रु. १५०००/प्र.६००मी. संच)	मीटर	९०००००	८२७५६५	४५०.००	२७१.३३	९२.७४
	एकूण - (३)	१३२८.२५	६४८.६३	२३६.२८
४) फ्लेक्झीफंड (गरजेनुसृत उपक्रम)							
	एकूण - (४)
५) अभियान व्यवस्थापन खर्च							
	अ) तांत्रिक सहाय्यता गट मानधन	संख्या	४१	४०	१५२.४६	११८.१३	११.०५
	ब) भाडे तत्वावर वाहन घेणे	संख्या
	क) संकीर्ण	संख्या	७.९८	३.९४	२.३९
	एकूण - (५)	१६०.४०	१२२.०७	१३.४४
	एकूण नियमित कार्यक्रम -अ (१ ते ५)	५१११.६५	२७५५.१०	१८११.५१
	ब) सन २०१८-१९ मधील प्रलंबित दायित्व	४८.५३	३८.३२	१०.२१
	एकूण एकंदर (अ + ब)	५१६०.१८	२७९३.४१	१८२१.७२
	एकूण केंद्र हिस्सा	३०९४.९९	१६८८.८५	१०८३.३६
	एकूण राज्य हिस्सा	२०६५.१९	११०४.५६	७३८.३६

विवरण पत्र - १--चालू

सन २०१९-२० : राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियानांतर्गत (गळीतधान्य व तेलताड) अभियान क्र. ३ (वृक्षजन्य तेलबिया)
अंतीम प्रगती अहवाल माहे मार्च, २०२० अखेर

(रु. लाख)

		केंद्र	राज्य	एकूण			
१. सुधारीत प्रशासकीय मंजूरी :							
अ) केंद्र शासन पत्र क्र. 4-1/2019-20/NFSM(OS & OP)/ C No. 68167, दि. २६ जून, २०१९		}	६७.६१	४५.०७	११२.६८		
ब) राज्य शासन निर्णय क्र. अेअपी-२०१८/प्र.क्र. ४६/४-अेदि. २० जून, २०१८							
		पुनर्जीवित निधी (दि. २४-७-१९)	पहिला हप्ता (दि. १७-९-१९)	दुसरा हप्ता (दि. १३-३-२०)	एकूण		
२. केंद्र शासनाची वित्तीय मान्यता (केंद्र हिस्सा)							
अ) सर्वसाधारण प्रवर्ग		६.७८	१७.२३	१४.९८	३८.९९		
ब) अनुसूचित जाती प्रवर्ग		१५.५७	२.५८	..	१८.१५		
क) अनुसूचित जमाती प्रवर्ग		४.२०	२.०६	..	६.२६		
एकूण		२६.५५	२१.८७	१४.९८	६३.४०		
३. कृषि आयुक्तालयाच्या मार्गदर्शक सूचना निर्गमित पत्र कृआ/विप्र. २/NFSM(OS&OP/मा.सू.२०१९-२०/प्र.क्र. ४/११/१९ दिनांक २७ जून, २०१९							
		केंद्र	राज्य	एकूण	अवितरीत केंद्र हिस्सा		
४. राज्य शासनाची वित्तीय मान्यता शा. नि. क्र.							
अ) सर्वसाधारण प्रवर्ग (दि. २५-१०-१९, १३-११-१९)		३८.९९	२६.००	६४.९९	..		
ब) अनुसूचित जाती प्रवर्ग		१८.१५		
क) अनुसूचित जमाती प्रवर्ग (दि. १४-१-२० : पहिला हप्ता, दि. २८-१-२० / पुनर्जीवित निधी)		६.०३	०.२६	६.२७	०.२४		
एकूण		४५.०१	२६.२६	७१.२६	१८.३९		
		केंद्र	राज्य	एकूण	एकूण व्यपगत निधी		
५. प्रत्यक्षात PFMS प्राप्त बँक खात्यावर जमा झालेली रक्कम (अ. जमाती प्रवर्ग राज्य हिस्सा DPC कडून वितरीत)							
अ) सर्वसाधारण प्रवर्ग		२४.०१	१६.०१	४०.०२	२४.९७		
ब) अनुसूचित जाती प्रवर्ग			
क) अनुसूचित जमाती प्रवर्ग		१.२३	०.२५६	१.४९	..		
एकूण		२५.२४	१६.२६	४१.५१	२४.९७		
अ. क्र.	घटक/बाब	केंद्र व राज्य प्रमाण	परिमाण	भौतिक	आर्थिक (रु. लाख)	सन २०१९-२० मधील प्रलंबित दायित्व	
			लक्षांक	साध्य	लक्षांक साध्य		
१) क्षेत्र विस्तार लागवड व देखभाल							
१.१ क्षेत्र लागवड							
	अ) करंज वृक्ष (@ रु. २०,०००/प्र.हे.)	६०:४०	हेक्टर	१००	२३	२०.०० ४.६०	..
	ब) महुआ वृक्ष (@ रु. १५,०००/प्र.हे.)	६०:४०	हेक्टर	५०	२१	७.५० १.९६	०.९५
	क) कोकम वृक्ष (@ रु. १५,०००/प्र.हे.)	६०:४०	हेक्टर	४००	२२३	६०.०० २१.२९	६.३४
	एकूण	५५०	२६७	८७.५० २७.८५	७.२९

विवरण पत्र - १--चालू

अ. क्र.	घटक/बाब	केंद्र व राज्य प्रमाण	परिमाण	भौतिक		आर्थिक (रु. लाख)		सन २०१९-२० मधील प्रलंबित दायित्व
				लक्षांक	साध्य	लक्षांक	साध्य	
१.२ क्षेत्र लागवडीनंतर देखभाल								
अ)	करंज वृक्ष (@ रु. २,०००/प्र.हे.)	६०:४०	हेक्टर	५६.१०	..	१.१२२
ब)	महुआ वृक्ष (@ रु. २,०००/प्र.हे.)	६०:४०	हेक्टर	६६.९०	८०	१.३३८	०.९२	०.४९
क)	कोकम वृक्ष (@ रु. २,०००/प्र.हे.)	६०:४०	हेक्टर	४६९.००	२५०	९.३८	४.८१	०.९९
	एकूण	५९२.००	३३०	११.८४	५.७२	१.४९
	एकूण-१	११४२.००	५९७.४०	९९.३४	३३.५८	८.७८
२) तंत्रज्ञान प्रसारण घटक								
अ)	शेतकरी प्रशिक्षण (@ रु. २४,०००/प्र. प्रशिक्षण)	६०:४०	संख्या	६	६	१.४४	१.११	०.३३
ब)	विस्तार अधिकारी/कर्मचारी/निविष्टा विक्रेते यांच्यासाठी प्रशिक्षण (@ रु. ३६,०००/प्र. प्रशिक्षण)	६०:४०	संख्या	१	१	०.३६	..	०.३६
	एकूण	७	७	१.८०	१.११	०.६९
३)	अभियान व्यवस्थापन खर्च संकिर्ण	६०:४०	संख्या	१.०३	०.५६	०.१०
४) फ्लेक्झी फंड (गरजेनुरूप उपक्रम)								
अ)	शेततळे (२०x२०x३)	६०:४०	संख्या	३	..	१.२१
ब)	शेततळे (३०x३०x३)	६०:४०	संख्या	३	३	१.५०	१.००	४.३०
क)	डिझेल पंपसंच	६०:४०	संख्या	७८	५७	७.८०	१.७५	..
	एकूण	८४	६०	१०.५१	२.७५	४.३०
	एकूण नियमित कार्यक्रम -अ	११२.६८	३८.००	१३.८६
	एकूण केंद्र हिस्सा	६७.६१	२३.०१	८.३२
	एकूण राज्य हिस्सा	४५.०७	१४.९९	५.५५

विवरण पत्र - १--चालू
सारांश-राष्ट्रीय अन सुरक्षा अभियानांतर्गत (गळीतधान्य व तेलताड) २०१९-२०

(रु. लाख)

अ. क्र.	तपशील	अभियान क्र. १ (गळीतधान्य)			अभियान क्र. ३ (वृक्षजन्य तेलबिया)			एकूण		
		केंद्र ३	राज्य ४	एकूण ५	केंद्र ६	राज्य ७	एकूण ८	केंद्र ९	राज्य १०	एकूण ११
१.	मंजूर कार्यक्रम	३०९८.९९	२०६१.१९	५१६०.१८	६७.६१	४५.०७	११२.६८	३१६६.६०	२१०६.२६	५२७२.८६
२.	केंद्र शासनाकडून मुक्त निधी	३०२१.६०	..	३०२१.६०	६३.४०	..	६३.४०	३०८५.००	..	३०८५.००
३.	राज्य शासनाची वित्तीय मान्यता	२७९८.११	१६५७.०७	४४५५.१७	४५.०१	२६.२५	७१.२६	२८४३.१२	१६८३.३२	४५२६.४३
४.	PFMS वितरीत निधी	१५१९.९६	१०१३.३१	२५३३.२७	२४०.१	१६.०१	४०.०२	१५४३.९७	१०२९.३२	२५७३.२९
५.	माहे मार्च, २०२० अखेर प्रत्यक्ष खर्च	१६८८.८५	११०४.५६	२७९३.४१	२३.०१	१४.९९	३८.००	१७११.८६	१११९.५५	२८३१.४१
६.	भौतिक साध्याप्रमाणे अपेक्षित खर्च	१०८३.३६	७३८.३६	१८२१.७२	८.३२	५.५५	१३.८६	१०९१.६८	७४३.९१	१८३५.५८

प्रपत्र - १

राष्ट्रीय अन सुरक्षा अभियानांतर्गत (गळीतधान्य) भातपड क्षेत्रावर गळीतधान्य पिकलागवडीचा विशेष कार्यक्रम (TRFA-Oilseed) अंतिम मासिक प्रगती अहवाल माहे मार्च, २०२० अखेर

(रु. लाख)

		केंद्र	राज्य	एकूण			
१. प्रशासकीय मंजूरी :							
अ) केंद्र शासन पत्र क्र. २-२९/२०१९/NFSM-OS दि. १७ ऑक्टोबर, २०१९	}	६५.२२	४३.४९	१०८.७१			
ब) राज्य शासन निर्णय क्र. रागते-१०१९/प्र.क्र. ८७/४-अ दि. ७ नोव्हेंबर, २०१९							
२. केंद्र शासनाची वित्तीय मान्यता (केंद्र हिस्सा)							
अ) सर्वसाधारण प्रवर्ग (१५ नोव्हेंबर, २०१९)		५१.३९०	..	५१.३९०			
ब) अनुसूचीत जाती प्रवर्ग		७.७००	..	७.७००			
क) अनुसूचीत जमाती प्रवर्ग		६.१३०	..	६.१३०			
	एकूण	६५.२२	..	६५.२२			
३. कृषी आयुक्तालयाच्या मार्गदर्शक सूचना निर्गमित पत्रक/विप्र. २/TRFA-Oilseed/मा.सु./प्र.क्र. १२/५९५१/१९ दिनांक १९ नोव्हेंबर, २०१९							
४. राज्य शासन वित्तीय मान्यता शा.नि.क्र. असअ-१०१९/प्र.क्र.१०१/४-अ							
		केंद्र	राज्य	एकूण			
अ) सर्वसाधारण प्रवर्ग (१२ डिसेंबर, २०१९)		५१.३९	३४.२६	८५.६५			
ब) अनुसूचीत जाती प्रवर्ग				
क) अनुसूचीत जमाती प्रवर्ग (१२ डिसेंबर, २०१९)		३.२२	०.९६	४.१८			
	एकूण	५४.६१	३५.२२	८९.८३			
५. प्रत्यक्षात PFMS बँक खात्यावर जमा झालेली रक्कम (अ. जमाती प्रवर्ग राज्य हिस्सा DPC कडून वितरीत)							
		केंद्र	राज्य	एकूण			
अ) सर्वसाधारण प्रवर्ग (१३ डिसेंबर, २०१९)		५१.३९	३४.२६	८५.६५			
ब) अनुसूचीत जाती प्रवर्ग				
क) अनुसूचीत जमाती प्रवर्ग		३.२२	०.९६	४.१८			
	एकूण	५४.६१	३५.२२	८९.८३			
अ. क्र.	घटक/बाब	परिमाण	लक्षांक	साध्य	प्रलंबित दायित्व सन २०१९-२०		
			भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	
				(रु. लाख)		(रु. लाख)	
अ)	समुह पिक प्रात्यक्षिके						
१)	मोहरी		११०	३.३०	१२	०.३५	..
२)	जवस		५२०	१५.६०	५४०	१४.१६	०.९५
३)	तीळ	रु. ३०००/हे.	१००	३.००
४)	करडई		२८०	८.४०	१२०	२.३८	..
५)	भुईमग	रु. १०,०००/हे.	४४०	४४.००	७०७	३८.८०	२६.१०
	एकूण (अ)		..	७४.३०	१३७९.००	५५.६९	२७.०५

प्रपत्र - १--चालू

अ. क्र.	घटक/बाब	परिमाण	लक्षांक		साध्य		प्रलंबित दायित्व सन २०१९-२०
			भौतिक	आर्थिक (रु. लाख)	भौतिक	आर्थिक (रु. लाख)	
ब) एकात्मिक अन्नद्रव्य व्यवस्थापन							
१)	सूक्ष्म मूलद्रव्ये	रु. ५००/हे.	५००	२.५०	२५३	१.०२	०.२२
२)	जिप्सम	रु. ७५०/हे.	३००	२.२५
३)	जैविक खते	रु. ५००/ हे.	८१०	४.०५	२१३	१.०२	..
४)	जैविक किटकनाशके (Pesticide)	रु. ५००/हे.	६००	३.००	२३५	१.०४	०.०८
५)	सिंक्रलर	PMKSY प्रमाणे	२०	२.८७	२०	२.८७	..
६)	पाईप्सचा पुरवठा	NFSM प्रमाणे	६१००	३.०५	८६५०	२.९०	०.१५
७) कृषि औजारे							
	i) सीड ड्रील	SMAM प्रमाणे	५	१.००	१	०.२०	..
	ii) रोटाक्वेटर		५	२.२५	७	३.२५	..
एकूण (ब)			..	२०.९७	९३७९.००	१२.२९	०.४५
क) प्रशिक्षण							
१)	शेतकरी प्रशिक्षण	रु. ०.२४ लाख/प्र.	५०	१२	६०	११.३	०.२४
२)	अधिकारी प्रशिक्षण	रु. ०.३६ लाख/प्र.	४	१.४४	३	०.७२	०.३६
एकूण (क)			५४.००	१३.४४	६३	१२.०२	०.६०
एकूण एकंदर (अ+ब+क)			..	१०८.७१	..	८०.००	२६.१०
केंद्र हिस्सा			..	६५.२२	..	४८.७२	१६.८६
राज्य हिस्सा			..	४३.४९	..	३१.२८	११.२४

विवरणपत्र - १

सन २०२०-२१ राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियानांतर्गत (गळीतधान्य व तेलताड)
मासिक प्रगती अहवाल माहे नोव्हेंबर, २०२० अखेर (रु. लाखात)

(रु. लाख)

१. प्रशासकीय मंजूरी :		केंद्र	राज्य	एकूण	
अ) केंद्र शासन पत्र क्र. F.No. २-१५/२०२०-NFSM (OS) दि. १४ मे, २०२०		३८६७.८३०	२५३५.२३०	६४०३.०६०	
ब) राज्य शासन निर्णय क्र. राअसु-२०२०/प्र.क्र. ३३/४-अ, मंत्रालय, मुंबई, दि. १६ जून, २०२० व दि. ८/१०/२०२०		२७४३.१११	१८३१.५३२	४५७४.६४३	
२. केंद्र शासनाची वित्तीय मान्यता (केंद्र हिस्सा)		पुनर्जिवीत निधी (दि. १९-५-२०)	पहिला हप्ता (दि. १९-५-२० व दि. १-६-२०)	एकूण	
अ) सर्वसाधारण प्रवर्ग		७०४.००८	१५०१.१४०	२२०५.१४८	
ब) अनुसूचीत जाती प्रवर्ग		४४२.०६०	२२४.७९०	६६६.८५०	
क) अनुसूचीत जमाती प्रवर्ग		२२७.०६८	१७९.०७०	४०६.१३८	
	एकूण	१३७३.१४	१९०५.००	३२७८.१४	
३. कृषी आयुक्तालयाच्या मार्गदर्शक सूचना निर्गमित पत्र जा.क्र. कृआ/विप्र. २/राअसुअ-गळीत/मा.सु./प्र.क्र. ५/२०२०/१४३५०, दिनांक १६ जून, २०२०					
४. राज्य शासनाची वित्तीय मान्यता शा.नि.क्र.		केंद्र	राज्य	एकूण	
अ) सर्वसाधारण प्रवर्ग (शा. नि. २६/०८/२०२० दि. ६/१०/२०२०)		९४४.५७	६२१.९३	१५६६.५०	
ब) अनुसूचीत जाती प्रवर्ग		
क) अनुसूचीत जमाती प्रवर्ग		
	एकूण	९४४.५७	६२१.९३	१५६६.५०	
५. आयुक्तालयस्तरावरून क्षेत्रीय वितरीत निधी.		केंद्र	राज्य	एकूण	
अ) सर्वसाधारण प्रवर्ग		९४४.५७	६२१.९३	१५६६.५०	
ब) अनुसूचीत जाती प्रवर्ग		
क) अनुसूचीत जमाती प्रवर्ग		
	एकूण	९४४.५७	६२१.९३	१५६६.५०	
अ. घटक/बाब	परिमाण	भौतिक		आर्थिक (रु. लाख)	भौतिक साध्याप्रमाणे
क्र.		लक्षांक	साध्य	लक्षांक	अपेक्षित खर्च
अ) नियमित कार्यक्रम सन २०२०-२१ (अभियान क्र. १ (गळीतधान्य))					
१) * बियाणे घटक					
अ) मूलभूत बियाणे खरेदी (@ बियाणे पूर्ण किंमत)	क्विंटल	१७२	२३७.६	२०.००	२७.९८
ब) पायाभूत बियाणे उत्पादन (@ रु. २५००/- प्र.क्वि.)	क्विंटल	६५००	६५००	१६२.५०	१६२.५०
क) प्रमाणित बियाणे उत्पादन (@ रु. २५००/- प्र.क्वि.)	क्विंटल	२२०००	२२०००	५५०.००	५५०.००
	एकूण (१)	७३२.५०	७४०.४८
२) तंत्रज्ञान प्रसारण घटक					
अ) गटप्रात्याक्षिके	हेक्टर	३३००	३९००	१९८.००	१९८.००
	एकूण (२)	..	३९००	१९८.००	१९८.००

विवरणपत्र - १ (चालू)

सन २०२०-२१ राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियानांतर्गत (गळीतधान्य व तेलताड) अभियान क्र. १ (गळीतधान्य)
मासिक प्रगती अहवाल माहे ऑगस्ट, २०२० अखेर

अ. क्र.	घटक/बाब	परिमाण	भौतिक		आर्थिक (रु. लाख)		भौतिक साध्याप्रमाणे अपेक्षित खर्च
			लक्षांक	साध्य	लक्षांक	साध्य	
३) उत्पादन वाढीसाठी निविष्ठा							
अ)	स्वयंचलित सुधारित कृषि औजारे (अनुदान SMAM प्रमाणे)	संख्या	१२६०	..	९४५.००
ब)	पाईप्सचा पुरवठा (@ रु. १५०००/६०० मी. संच)	मीटर	९५००००	..	४७५.००
एकूण (३)			१४२०.००
४) फ्लेव्हरीफंड (गरजेनुरूप उपक्रम)							
अ)	शेततळे	संख्या	२००	..	१००.००
ब)	डीझेल पंपसंच (@ रु. १००००/ संच)	संख्या	१५७०	..	१५७.००
एकूण (४)			२५७.००
५) अभियान व्यवस्थापन खर्च							
अ)	तांत्रिक सहाय्यता गट मानधन	संख्या	४१	२६	१२१.१४	४६.६१	४६.६१
ब)	संकीर्ण	संख्या	१०.४२	०.७५	०.७५
एकूण (५)			१३१.५६	४७.३६	४७.३६
एकूण नियमित कार्यक्रम अ (१ ते ५)			२७३९.०६	१०५.३८	९८५.८३
ब) प्रलंबित दायित्व							
१)	अभियान क्र. १ (गळीतधान्य)	संख्या	१८२१.७२	१३०५.२६	१८२१.७२
२)	अभियान क्र. ३ (वृक्षजन्य तेलबिया)	संख्या	१३.८६	०.९८	१३.८६
एकूण प्रलंबित दायित्व ब (१ व २)			१८३५.५८	१३०६.२४	१८३५.५८
एकूण एकंदर (अ+ब)			४५७४.६४	१४२४.७४	२८२१.४१
एकूण केंद्र हिस्सा			२७४३.११	८५३.७१६	१६८३.१७५
एकूण राज्य हिस्सा			१८३१.५३	५७१.०२१	११३८.२४१

अ) महात्मा फुले कृषी विद्यापीठाने सन २०१८ मध्ये विकसित केलेले पिकांचे वाण,
कृषी यंत्र व पीक उत्पादन तंत्रज्ञान शिफारशी

अ (१) प्रसारित वाण

१. हरभरा : फुले विक्रांत : (फुले जी-०४०५) अधिक उत्पादन देणाऱ्या मर रोगास प्रतिकारक्षम असणाऱ्या हरभऱ्याचा "फुले विक्रांत" (फुले जी-०४०५) हा वाण पश्चिम मध्य भारतासाठी (महाराष्ट्र, गुजरात, पश्चिम मध्यप्रदेश व दक्षिण राजस्थान) प्रसारित करण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

- वैशिष्ट्ये - * सरासरी उत्पादन २० क्विंटल प्रति हेक्टर
* उत्पादन क्षमता ४१ क्विंटल प्रति हेक्टर
* मर रोगास प्रतिकारक्षम
* कालावधी ११० दिवस

२. संकरित कापूस : फुले चेतना (आर एच बी-१०१४) : जास्त लांब धाग्याच्या आंतरजातीय संकरित कपाशीच्या "फुले चेतना" (आर एच बी १०१४) या वाणाची महाराष्ट्रात इजिप्शियन कापूस लागवड होणाऱ्या बागायती क्षेत्रासाठी प्रसारित करण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

- वैशिष्ट्ये - * सरासरी उत्पादन १७ क्विंटल प्रति हेक्टर
* तुल्य वाण डीसीएच आणि फुले ३८८ पेक्षा ४४% जास्त उत्पन्न
* अति लांब व तलम धागा

३. ऊस : व्ही एस आय १२१२१ : व्ही एस आय १२१२१ या मध्यम - उशिरा पक्व होणारा वाण महाराष्ट्र राज्यातील आडसाली, पूर्वहंगाम व सुरु या हंगामासाठी शिफारस करण्यात आली आहे.

- वैशिष्ट्ये - * सरासरी उत्पादन १४१ टन प्रति हेक्टर
* तुल्य वाण को ८६०३२ पेक्षा १८.८५% जास्त
* साखरेचे प्रमाण २०.१६%
* साखर उत्पादन - १६.४५ टन प्रति हेक्टर
* काणी, रेडरॉट व तांबेरा रोगास मध्यम प्रतिकारक

४. केळी : फुले प्राईड (बी आर एस २०१३-३) : फुले प्राईड (बी आर एस २०१३-३) या केळीच्या बुटका, लवकर काढणीस तयार होणारा, झाडे उन्मळून पडणे, खोड मोडणे व घड पडणे यास प्रतिकारक तसेच करपा (सिगाटोका) रोगास सहनशील वाणाची पश्चिम महाराष्ट्रात लागवडीसाठी शिफारस करण्यात आली आहे.

- वैशिष्ट्ये - * झाडांची सरासरी उंची १.५० मीटर
* सरासरी उत्पादन ९८ टन प्रति हेक्टर (२२ किलो प्रति झाड)
* काढणीस लागणारा कालावधी ३२० दिवस
* एकसारखा मोठा दंडगोलाकार घड
* सिगाटोका करपा रोगास व फुल किडीस प्रतिकारक्षम

५. पपई : फुले विजया (जीकेपीएस-२-७) : पपईचा "फुले विजया" (जीकेपीएस-२-७) हा वाण पपया रिंग स्पॉट या विषाणूजन्य रोगास परिमाणवाचक प्रतिकारक्षम असून फळांचा पिवळसर व घट्ट गर तसेच अधिक उत्पादन देणारा असल्याने पश्चिम महाराष्ट्रात लागवडीसाठी शिफारस करण्यात आली आहे.

- वैशिष्ट्ये - * रिंग स्पॉट विषाणूजन्य रोगास प्रतिकारक
* उत्पादन प्रति हेक्टर ८१ मे.टन (४६ किलो प्रति झाड)
* फळांची संख्या प्रति झाड ३४
* पिवळसर रंगाचा गर

६. चेरी टोमॅटो : 'फुले जयश्री' (आरएचआरसीटी-१२-६) : चेरी टोमॅटोच्या 'फुले जयश्री' (आरएचआरसीटी-१२-६) या वाणाची फळे आकर्षक, नारंगी लाल रंगाची, गोलाकार व रसाळ असल्याने हा वाण पश्चिम महाराष्ट्रात लागवडीसाठी प्रसारित करण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

- वैशिष्ट्ये - * सरासरी उत्पादन ५३ टन प्रति हेक्टर
* लायकोपीनचे प्रमाण २.५ मिग्रॅ/१००ग्रॅम
* अँस्कॉरबीक आम्लाचे प्रमाण ११८ मिग्रॅ/१००ग्रॅम
* गोलाकार नारंगी लाल रंगाची आकर्षक फळे
* विषाणूजन्य रोगांना मध्यम प्रतिकारक्षम

(२) कृषी यंत्रे

१. फुले कैरी फोडणी यंत्र : लोणचे बनविणाऱ्या लघु उद्योगासाठी कार्यक्षमतेने व किफायतशीरपणे कैऱ्या फोडण्याकरिता महात्मा फुले कृषी विद्यापीठाचे "फुले कैरी फोडणी यंत्राची" शिफारस करण्यात आली आहे.

- वैशिष्ट्ये - * कैऱ्या फोडणी क्षमता ४० ते ६० किलो ग्रॅम प्रति तास (पारंपरिक पद्धती पेक्षा दुप्पट)
* सोपी हाताळणी (हाताने व पायाने वापरता येते)
* लोणचे बनविणाऱ्या लघु उद्योगासाठी

(३) पीक उत्पादन तंत्रज्ञान शिफारशी

१. उशिरा मान्सूनआगमनाच्या परिस्थितीत खरीप बाजरी पिकाच्या धनशक्ती वाणाची पेरणी उशीरात उशिरा म्हणजेच २० ऑगस्ट ते ०२ सप्टेंबर (मघा नक्षत्र) (कृषी हवामान आठवडा क्र. ३४-३५) दरम्यान महाराष्ट्राच्या अवर्षण प्रवण विभागातील मध्यम खोल जमिनीमध्ये शाश्वत उत्पादनासाठी करण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

२. उशिरा मान्सून आगमनाच्या परिस्थितीत महाराष्ट्राच्या अवर्षण प्रवण विभागातील हलक्या ते मध्यम खोल जमिनीसाठी आपत्कालीन खरीप सूर्यफूलाची (फुले भास्कर या वाणाची) पेरणी जुलैच्या दुसऱ्या पंधरवाड्यात (म्हणजे १६ जुलै ते २९ जुलै दरम्यान, पुष्य नक्षत्र, कृषी हवामान आठवडा क्र. ३०-३१) करण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

३. पश्चिम महाराष्ट्रातील मध्यम खोल काळ्या जमिनीत वांग्याचे प्रती हेक्टरी ३५ टन उत्पादन साध्य करण्यासाठी २० टन शेणखत प्रति हेक्टरी मात्रेबरोबर उत्पादन उद्दिष्ट समिकरणानुसार नत्र, स्फुरद आणि पालाश खतमात्रांचा संतुलीत वापर व जमिनीची सुपिकता टिकवण्यासाठी शिफारस करण्यात येत आहे.

शेणखतासोबत अपेक्षित उत्पादन समीकरण

- खतामधून द्यावयाचे नत्र कि/हे. (७.२३ x अपेक्षित उत्पादन टन/हे.) - (०.५२ x जमिनीतील उपलब्ध नत्र, कि/हे.) - (१.५६ x शेणखत, टन/हे.)
खतामधून द्यावयाचे स्फुरद कि/हे. (७.२१ x अपेक्षित उत्पादन टन/हे.) - (३.१० x जमिनीतील उपलब्ध स्फुरद, कि/हे.) - (०.५० x शेणखत, टन/हे.)
खतामधून द्यावयाचे पालाश कि/हे. (४.७४ x अपेक्षित उत्पादन टन/हे.) - (०.२६ x जमिनीतील उपलब्ध पालाश, कि/हे.) - (०.७४ x शेणखत, टन/हे.)

शेणखतविरहीत अपेक्षित उत्पादन समीकरण

- खतामधून द्यावयाचे नत्र कि/हे. (७.६८ x अपेक्षित उत्पादन टन/हे.) - (०.५६ x जमिनीतील उपलब्ध नत्र, कि/हे.)
खतामधून द्यावयाचे स्फुरद कि/हे. (३.४० x अपेक्षित उत्पादन टन/हे.) - (३.२८ x जमिनीतील उपलब्ध स्फुरद, कि/हे.)
खतामधून द्यावयाचे पालाश कि/हे. (६.०० x अपेक्षित उत्पादन टन/हे.) - (०.३३ x जमिनीतील उपलब्ध पालाश, कि/हे.)

४. पश्चिम महाराष्ट्रातील मध्यम खोल काळ्या जमिनीत बागायती हरभऱ्याचे हेक्टरी ३० किंवल उत्पादन साध्य करण्यासाठी ५ टन शेणखत प्रति हेक्टरी मात्रेबरोबर उत्पादन उद्दिष्ट समिकरणानुसार नत्र, स्फुरद आणि पालाश खतमात्रांचा संतुलीत वापर व जमिनीची सुपिकता टिकवण्यासाठी शिफारस करण्यात आली आहे.

शेणखतासोबत अपेक्षित उत्पादन समीकरण

- खतामधून द्यावयाचे नत्र कि/हे. (२.५१ x अपेक्षित उत्पादन किंवल/हे.) - (०.१५ x जमिनीतील उपलब्ध नत्र, कि/हे.) - (३.११ x शेणखत, टन/हे.)
खतामधून द्यावयाचे स्फुरद कि/हे. (२.७१ x अपेक्षित उत्पादन टन/हे.) - (१.६३ x जमिनीतील उपलब्ध स्फुरद, कि/हे.) - (२.०३ x शेणखत, टन/हे.)
खतामधून द्यावयाचे पालाश कि/हे. (२.६९ x अपेक्षित उत्पादन टन/हे.) - (०.०९ x जमिनीतील उपलब्ध पालाश, कि/हे.) - (३.०९ x शेणखत, टन/हे.)

शेणखतविरहीत अपेक्षित उत्पादन समीकरण

- खतामधून द्यावयाचे नत्र कि/हे. (२.७५ x अपेक्षित उत्पादन किंवल/हे.) - (०.१७ x जमिनीतील उपलब्ध नत्र, कि/हे.)
खतामधून द्यावयाचे स्फुरद कि/हे. (३.२७ x अपेक्षित उत्पादन किंवल/हे.) - (९.९७ x जमिनीतील उपलब्ध स्फुरद, कि/हे.)
खतामधून द्यावयाचे पालाश कि/हे. (३.०५ x अपेक्षित उत्पादन किंवल/हे.) - (०.११ x जमिनीतील उपलब्ध पालाश, कि/हे.)

५. पूर्वहंगामी ऊस आणि त्याच्या सलग ३ खोडव्याच्या उसाचे आणि साखरेचे अधिक उत्पादन व आर्थिक फायद्यासाठी तसेच जमिनीची सुपिकता राखण्यासाठी शिफारशीत खत मात्रेच्या ५० टक्के विद्राव्य खते (१७०:८५:८५ आणि १२५:५८:५८ किलो नत्र: स्फुरद : पालाश प्रति हेक्टर अनुक्रमे), लागणीच्या उसासाठी २५ टन प्रति हेक्टरी शेणखत आणि ऑसिटोबॅक्टर व स्फुरद विरघविणारे जिवाणूची बेणे प्रक्रिया आणि खोडव्यासाठी पाचट व्यवस्थापनासह जिवाणू खतांचा (ऑसिटोबॅक्टर, अँझोटोबॅक्टर, अँझोस्पीरीलम व स्फुरद विरघळविणारे जिवाणू प्रत्येकी १.२५० किलो प्रती हेक्टरी) एकत्रित वापर करून खालील तक्त्यानुसार दर आठवड्यास एक या प्रमाणे ४४ हफत्यात टिबक सिंचनाद्वारे देण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

पूर्वहंगामी ऊस आणि त्याच्या खोडव्यासाठी ठिबक सिंचनाद्वारे द्यावयाच्या विद्राव्य खतांचे वेळापत्रक

आठवडे	अन्नद्रव्यांची मात्रा (कि./हे.)						हप्ते
	लागवडीचा ऊस			खोडवा ऊस			
	नत्र	स्फुरद	पालाश	नत्र	स्फुरद	पालाश	
२ ते ५	७	३	२	५	२	२	४
६ ते ११	३१	१५	५	२३	११	३	६
१२ ते १५	३४	१७	३	२५	१२	२	४
१६ ते २१	४१	२०	१०	३०	१४	७	६
२२ ते २७	३१	१५	१०	२२	१०	७	६
२८ ते ३१	१४	७	१०	१०	५	७	४
३२ ते ३७	१४	७	२०	१०	४	१४	६
३८ ते ४१	१४	९	४
४२ ते ४५	१०	७	४
एकूण	१७०	८५	८५	१२५	५८	५८	४४

६. पश्चिम महाराष्ट्रातील हलक्या जमिनीत कांद्याच्या अधिक उत्पादन, सूक्ष्म अन्नद्रव्ये शोषण, अन्नद्रव्यांचा कार्यक्षम वापर आणि आर्थिक फायद्यासाठी सूक्ष्म अन्नद्रव्ये फुले ग्रेड-II ब (लोह ३%, जस्त ५%, मंगल ०.५%, बोरॉन ०.५%, तांबे ०.५%) ची फवारणी ०.३ टक्के प्रमाणे ३५ व ५५ दिवसांनी शिफारशीत खतमात्रेसहीत (१००:५०:५० किलो / हे नत्र : स्फुरद : पालाश + २० टन/हे शोणखत) देण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

७. पश्चिम महाराष्ट्रातील मध्यम खोल जमिनीत कांदा बिजोत्पादनातून अधिक उत्पादन, सूक्ष्म अन्नद्रव्ये शोषण आणि आर्थिक फायद्यासाठी कांदा गोट लागवडीनंतर सूक्ष्म अन्नद्रव्ये फुले ग्रेड-II ब (लोह ३%, जस्त ५%, मंगल ०.५%, बोरॉन ०.५%, तांबे ०.५%) ची फवारणी ०.३ टक्के प्रमाणे ५५ व ६५ दिवसांनी शिफारशीत खतमात्रेसहीत (१००:५०:५० किलो / हे नत्र : स्फुरद : पालाश + २० टन/हे शोणखत) देण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

८. महाराष्ट्राच्या उपपर्वतीय विभागात जस्ताची कमतरता असलेल्या हलक्या जमिनीमध्ये मका पिकाच्या अधिक उत्पादन आणि आर्थिक फायद्याकरिता, माती परिक्षणाच्या आधारावर शिफारशीत अन्नद्रव्य व १० टन प्रति हेक्टर शोणखतासोबत २५ किलो प्रती हेक्टर झिंक सल्फेट (एक आठवडा ५०० किलो शोणखतासोबत मुरवून पेरणीपूर्वी) देण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

९. महाराष्ट्रातील अवर्षण प्रवण विभागातील मध्यम ते खोल काळ्या जमिनीतील रब्बी ज्वारीच्या अधिक धान्य व कडवा उत्पादनासाठी आणि आर्थिक फायद्यासाठी तसेच कमी ऊर्जेचा वापर करून जमिनीची सुपिकता टिकविण्यासाठी एक वेळ कुळवणी + पेरणी बरोबर हलकी कुळवणी + तिसऱ्या आठवड्यात एक कोळपणी + २५ किलो नत्र युरीयामार्फत + २५ किलो नत्र पिकांचे अवशेष व सुबाभूळ किंवा इतर हिरवा पाला या दोन सॅद्रिय खतामधून + १२.५ किलो स्फुरद प्रति हेक्टरी सिंगल सुपर फॉस्फेट खतामार्फत देण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

१०. उत्तर महाराष्ट्राच्या अवर्षण प्रवण विभाग (पर्जन्य गट ३ आणि ४) मध्ये अधिक उत्पादन व आर्थिक फायद्यासाठी बी. टी. कपाशीमध्ये शेपु किंवा कोथिंबीर किंवा मेथी किंवा पालक या पिकांची १:३ पद्धतीने आंतरपीक घेण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

११. पश्चिम महाराष्ट्रातील मध्यम खोल काळ्या जमिनीत सुरु हंगामी उसाच्या पाण्याच्या कार्यक्षम वापरासाठी भूमिगत ठिबक सिंचन प्रणालीखाली पीक बाष्पोपणोत्सर्जनाच्या ६० टक्के एवढे पाणी संपूर्ण कालावधीत दर दिवसा आड देण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

१२. पश्चिम महाराष्ट्रातील मध्यम खोल जमिनीत संकरित टोमॅटोचे अधिक उत्पादन पाण्याचा व खताचा कार्यक्षम वापरासाठी शिफारशीत खतमात्रेच्या ७५% (२२५:११२.५:११२.५ किलो नत्र : स्फुरद : पालाश प्रती हेक्टर) विद्राव्य खते ठिबक सिंचनातून देण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

तक्ता : ठिबक सिंचनातून संकरित टोमॅटो पिकास १८ हफ्त्यातून अन्नद्रव्ये देण्याचे प्रमाण

लागवडी नंतरचा कालवधी (आठवडे)	नत्राचे प्रमाण		स्फुरदचे प्रमाण		पालाशाचे प्रमाण	
	टक्के	कि. प्रति हे.	टक्के	कि. प्रति हे.	टक्के	कि. प्रति हे.
१-२८ (४ आठवडे)	१५	३४	२०	२३	१५	१७
२९-५६ (४ आठवडे)	४०	९०	३५	३९	३०	३४
५७-८४ (४ आठवडे)	३०	६८	३५	३९	३५	३९
८५-१२६ (६ आठवडे)	१५	३४	१०	११	२०	२३
एकूण	१००	२२५	१००	११३	१००	११३

१३. पश्चिम महाराष्ट्रातील मध्यम खोल जमिनीत रब्बी कांद्याचे अधिक उत्पादन तसेच पाण्याचा व खताचा कार्यक्षम वापरासाठी शिफारशीत खतमात्रेच्या १००% (१००:५०:५० किलो नत्र : स्फुरद : पालाश प्रति हेक्टर) विद्राव्य खते ठिबक सिंचनातून देण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

तक्ता : ठिबक सिंचनातून रब्बी कांद्यास १३ हफ्त्यातून खते देण्याचे प्रमाण

लागवडी नंतरचा कालवधी (आठवडे)	नत्राचे प्रमाण		स्फुरदचे प्रमाण		पालाशाचे प्रमाण	
	टक्के	कि. प्रति हे.	टक्के	कि. प्रति हे.	टक्के	कि. प्रति हे.
१-२१ (३ आठवडे)	२०	२०	३०	१५.०	१०	५
२२-४२ (३ आठवडे)	४०	४०	४०	२०.०	२०	१०
४३-७० (४ आठवडे)	३०	३०	२५	१२.५	४०	२०
७१-९१ (६ आठवडे)	१०	१०	५	२.५	३०	५०
एकूण	१००	१००	१००	५०.०	१००	५०

१४. पश्चिम महाराष्ट्रातील मध्यम खोल जमिनीमधून अधिक उत्पादन, निव्वळ नफा आणि अधिक पाणी वापर क्षमता मिळणेसाठी, मिरची-कलिंगड या पीक पद्धतीची लागवड ४० मायक्रॉन जाडीच्या चंदेरी काळे प्लास्टीक आच्छादन वापरून गादी वाफ्यावर (९० सेंमी) ६० x ४५ सेंमी अंतरावर लागवड करून ठिबक सिंचनाद्वारे पीक बाष्पोपणोत्सर्जनाच्या ७० टक्के पाणी द्यावे आणि शिफारशीत खत मात्रेच्या १२५ टक्के खते खालील तक्त्याप्रमाणे दोन्ही पिकांना देण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

मिरची पिकाचे खताचे वेळापत्रक

अ. नं.	पीक वाढीची अवस्था	दिवस	हप्ते (आठवडे)	खत मात्र किलो/हेक्टर		
				नत्र	स्फुरद	पालाश
१	पिकांची वाढ व फांद्या	६०	६	२०	१०	१०
२	फुले येण्याची अवस्था	३०	४	४०	२०	२०
३	फळे येण्याची अवस्था	६०	६	४०	२०	२०
	एकूण			१००	५०	५०

कलिंगड पिकाचे खताचे वेळापत्रक

अ. नं.	पीक वाढीची अवस्था	दिवस	हप्ते (आठवडे)	खत मात्र किलो/हेक्टर		
				नत्र	स्फुरद	पालाश
१	पिकांची वाढ	१५	२	२५	१२.५	१२.५
२	फुले येण्याची अवस्था	३०	४	५०	२५	२५
३	फळे येण्याची अवस्था	१५	२	२५	१२.५	१२.५
एकूण				१००	५०	५०

१५. पश्चिम महाराष्ट्रातील मध्यम खोल जमिनीत संकरित नेपीअर पासून वर्षभर अधिक हिरवा चारा उत्पादन व आर्थिक फायदा मिळण्यासाठी दोन डोळ्यांच्या मुळे फुटलेल्या कांड्या उभ्या पद्धतीने अथवा मुळे असलेल्या टोंबाद्वारे ९० x ६० सेंमी अंतरावर लागवड करण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

१६. पश्चिम महाराष्ट्रातील मध्यम खोल काळ्या जमिनीत पूर्व हंगामी उसाच्या फुले ०२६५ अधिक ऊस व साखर उत्पादनासाठी पॉलीट्रे मधील ३० ते ३५ दिवसांच्या एक डोळा कांडीच्या रोपांची लागवड सरी अंतर १५० सें. मी. व रोपांमधील अंतर ६० सें. मी. वर करण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

१७. महाराष्ट्राच्या उपपर्वतीय विभागात पेर भात शेतीमध्ये प्रभावी तण नियंत्रण व अधिक आर्थिक फायद्यासाठी, पेरणीनंतर २ ते ३ दिवसांत १५०० मिली प्रेटीलाक्लोर ३०.७ टक्के ई. सी. प्रती हेक्टर आणि पेरणीनंतर २५ दिवसांनी ७० ग्रॅम अॅझीमसल्फ्युरॉन ५० टक्के डीएफ प्रती हेक्टरी ५०० लिटर पाण्यात मिसळून फवारण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

१८. महाराष्ट्राच्या उपपर्वतीय विभागात लागवड पद्धतीच्या भात शेतीमध्ये प्रभावी तण नियंत्रण व अधिक आर्थिक फायद्यासाठी, पुनर्लागवडीनंतर १५ ते २० दिवसांत २०० मिली बायस्पॅरीबॅक सोडीयम १० टक्के एस. सी. प्रती हेक्टर ५०० लिटर पाण्यात मिसळून फवारण्याची आणि पुनर्लागवडीनंतर ४५ दिवसांनी एक खुरपणी करण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

१९. तुरीच्या वाणांची मर रोगास प्रतिकार क्षमता जलद व खात्रीपूर्वक पडताळण्यासाठी ओडी फीनॉल व बीटा १.३ ग्लुकोनेज या जैवरासायनिक घटकांची पातळी तसेच ओपीजि-०८, स्कार-१ व एएसएसआर १ या आण्विक चिन्हांचा वापर करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

२०. सुरु हंगामातील ऊस पिकाच्या उत्पादन वाढीसाठी ओलीनकायटोसान या जैवसंप्रेरकाच्या ५० पीपीएम द्रावणाची लागणीपूर्वी ऊस बेण्यास ३० मिनिटे बेणेप्रक्रिया ; तसेच पिकाचे वय ३०, ६० आणि ९० दिवसाचे असताना फवारणी करण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

२१. १०० टक्के राळं वापरून कॅल्शियमयुक्त उत्तम साठवणूक क्षमता (९० दिवस) असणाऱ्या राळं कुकीजच्या तंत्रज्ञानाची शिफारस करण्यात आली आहे.

२२. ड्रॅगन फळाच्या गरापासून उत्तम प्रतिची जेली तयार करण्यासाठी खालील पद्धतीची शिफारस करण्यात आली आहे.

१. फळांचा गर काढून गर आणि पाणी १:१ या प्रमाणात मिसळून ते २० ते ३० मिनिटे उकळल्यानंतर मलमल कापडाने गाळून घ्यावे.

२. गाळलेल्या १ किलो अर्कात ५५० ग्रॅम साखर, ११ ग्रॅम पेक्टीन, २ ग्रॅम सायट्रीक आम्ल, ३०० मिलिग्रॅम पोटॅशियम मेटाबाय सल्फाईट (केएमएस) टाकून मिश्रण ६७° ब्रिक्स येईपर्यंत शिजवावे.

३. तयार झालेली जेली गरम असतांनाच निर्जंतूक केलेल्या प्लॅस्टीक (PET) बाटल्यात भरून, थंड केल्यानंतर त्या सीलबंद कराव्यात. सामान्य तापमानास ९० दिवसापर्यंत जेली सुस्थितीत राहते.

२३. दुधी भोपळ्यापासून चांगल्या प्रतीचा रस तयार करण्यासाठी खालील पद्धतीची शिफारस करण्यात येत आहे.

१. कोवळ्या फळांची काढणी करावी.

२. फळांचे तुकडे २ मिनिटे ब्लॉचिंग करावे.

३. स्क्रु टार्ईप पल्परच्या सहाय्याने रस गाढून मलमलच्या कपडाने गाळून घ्यावे.

४. रसामध्ये ६०० पी. पी. एम. सोडिअम बेंझोएट हे परिरक्षक टाकून ८५° से. तापमानाला पाच मिनिटे पाश्चरीकरण केलेला रस निर्जंतूक केलेल्या बाटल्यामध्ये भरून बाटल्या हवाबंद कराव्यात आणि बाटल्या पुन्हा १५ मिनिटे पाश्चरीकरण करून घ्याव्यात.

२४. महाराष्ट्रातील अवर्षणप्रवण विभागामधील कोरडवाहू रब्बी सूर्यफुलाचे अधिक उत्पादन घेण्यासाठी आणि २५% नत्र आणि स्फुरद या रासायनिक अनद्रव्यांच्या बचतीसाठी पेरणीपूर्वी बियाण्यास द्रवरूप अझोटोबॅक्टर आणि स्फुरद विरघळविणाऱ्या जीवाणू संवर्धकाची प्रत्येकी २५ मिली प्रती किलो या प्रमाणात बीजप्रक्रिया करून हेक्टरी ४० किलो नत्र आणि २० किलो स्फुरद या रासायनिक अनद्रव्यांचा वापर करण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

२५. भात पिकावरील पर्णकोष करपा आणि खोडकुज या रोगांच्या एकात्मिक व्यवस्थापनासाठी खालीलप्रमाणे रोग नियंत्रण प्रणालीची शिफारस करण्यात आली आहे.

- * भात बियाण्यास कार्बेन्डॅझिम ५०% डब्लू. पी. या बुरशीनाशकाची ३ ग्रॅम व त्यानंतर ट्रायकोडर्मा हॅझियानम + सुडोमोनास फ्ल्युरोसन्स या जैवरोग नियंत्रकाची प्रत्येकी ५ ग्रॅम प्रती किलो बियाणे याप्रमाणे बीजप्रक्रिया करावी.
- * पेरणीवेळी गादीवाप्यावर ट्रायकोडर्मा हॅझियानम + सुडोमोनास फ्ल्युरोसन्स हे जैवरोग नियंत्रक प्रत्येकी २५ ग्रॅम + भाताच्या पळीजाची राख १०० किलो प्रती गुंठा या प्रमाणात टाकावेत.
- * शिफारशीनुसार रासायनिक खतांची मात्रा (न : स्फु : पा - १०० : ५० : ५०) बिकेट्स सह अथवा बिकेट्स शिवाय द्यावी.
- * भात पुनर्लागवडीनंतर २५, ३५ व ४५ दिवसांनी सुडोमोनास फ्ल्युरोसन्स या जैवबुरशीनाशकाच्या २० ग्रॅम / १० लिटर पाणी या प्रमाणात ३ फवारण्या कराव्यात.
- * पर्ण कोष करपा तथा खोडकुज रोगाचा प्रादुर्भाव दिसल्यास गरजेनुसार प्रोपीकोनॅझॉल २५% ई. सी. या बुरशीनाशकाच्या १० मिली प्रती १० लि. पाणी या प्रमाणात १५ दिवसांच्या अंतराने १-२ फवारण्या कराव्यात.

२६. मावा, तुडतुडे आणि खोडमाशी या किडींचा प्रादुर्भाव आणि या किडींमुळे धान्य उत्पन्नात होणारे नुकसान कमी करणेकरिता गहू पिकाची पेरणी १६ नोव्हेंबर ते १ डिसेंबर दरम्यान करण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

२७. कपाशीवरील बॉडअळ्यांच्या नियंत्रणासाठी प्रोफेनोफॉस ५० इसी २० मिली लागवडीनंतर ६० दिवसांनी पहिली फवारणी, इमामेक्टीन बेन्झोएट ५ एस. जी. ४.४ ग्रॅम लागवडीनंतर ८० दिवसांनी दुसरी फवारणी आणि लॅम्बडा सायहॅलोथ्रीन ५ इसी १० मिली लागवडीनंतर १०० दिवसांनी तिसरी फवारणी प्रती १० लिटर पाण्यात मिसळून फवारणी करण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

२८. महाराष्ट्रातील अवर्षणप्रवण विभागामधील करडईच्या पानावरील अल्टरनेरियाक्करपा रोगाच्या प्रभावी आणि किफायतशीर नियंत्रणासाठी रोगाचा प्रादुर्भाव दिसताच कार्बेन्डॅझिम (१२%) + मॅनकोझेब (६६%) किंवा इप्रोडिऑन (२५%) + कार्बेन्डॅझिम (२५%) या संयुक्त बुरशीनाशकांच्या दोन ग्रॅम प्रती लिटर पाणी या प्रमाणात १५ दिवसांच्या अंतराने गरजेनुसार दोन ते तीन फवारण्या करण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

२९. पावसाची तीव्रता अनुमानीत करण्यासाठी वापरावयाच्या स्थलनिहाय गुणांकांच्या किमती राहुरीसाठी दहा वर्षांनंतर तर सोलापूरसाठी पाच वर्षांनंतर पुनःस्थापित कराव्यात.

३०. पावसाची तीव्रता - वारंवारिता आणि कालावधी यातील संबंध दर्शविणाऱ्या समीकरणातील के, ए, बी आणि डी गुणांकाची अनुक्रमे ३.५८, ०.१८७८, ०.६ आणि ०.८४०८ जळगांव विभागाकरिता शिफारस करण्यात आली आहे.

(के T^५)

आय -----

(t + बी)^३

आय = पावसाची तीव्रता, सेंमी/तास, T=वारंवारिता, वर्षे, t= पावसाचा कालावधी, तास के, ए, बी आणि डी =स्थानिक गुणांक

३१. अधिक गुणवत्तापूर्ण फळांसाठी व आर्थिक फायदा मिळविण्यासाठी केळीच्या घडांना पॉलीप्रॉपिलीन पिशव्या (१.०० x ०.८०मी) वापरण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

३२. ब्रोकौली पिकाचे रब्बी हंगामात गुणवत्तापूर्ण अधिक उत्पादनासाठी, ५० टक्के सावलीच्या लाल किंवा पांढऱ्या शेडनेटगृहामध्ये लागवड करून दररोज टिबक सिंचनातून पीक बाष्पपर्णात्सर्जनाच्या १० टक्के पाणी व ८० टक्केशिफारशीत खत मात्रा (१५०:१००:१७५ कि.ग्रॅ/हे. नत्र : स्फुरद : पालाश) दिवसाआड देण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

३३. महाराष्ट्रात अधिक उत्पादन, उत्पादकता तसेच पाण्याच्या कार्यक्षम वापरासाठी उन्हाळी खरबूज पिकाची लागवड लाल रंगाच्या ५० टक्के सावली असलेल्या शेडनेटगृहात चंदेरी काळ्या रंगाच्या प्लास्टिक आच्छादनाचा (४० मायक्रॉन जाडी) वापर करून प्रतिदिन पीक बाष्पपर्णात्सर्जनाच्या १२० टक्के पाणी देण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

३४. विविध हवामान केंद्राद्वारे नोंदविण्यात आलेली हवामानाची माहिती एका ठिकाणी संकलित करण्यासाठी व ती माहिती संदर्भाय बाष्पपर्णात्सर्जन काढण्यासाठी तसेच विविध शास्त्रीय उपयोगाकरिता प्रसारित करण्यासाठी महात्मा फुले कृषी विद्यापीठाने विकसित केलेली मोबाईल व संकेतस्थळ आधारित वेदर डेटा इनपुट रिट्रायव्हल सिस्टिम (WDIRS) वापरण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

३५. पश्चिम महाराष्ट्रातल्या तालुक्यासाठी करडई, मधुमका, कापूस आणि टोमॅटो पिकांची विविध सिंचन पद्धतीद्वारे आठवडानिहाय पाण्याची व सिंचनाची गरज काढण्यासाठी महात्मा फुले कृषी विद्यापीठाने विकसित केलेले तक्ते वापरण्याची शिफारस करण्यात येत आहे. तसेच विशिष्ट आठवड्यासाठी ठराविक ठिकाणी पाण्याची व सिंचनाची गरज काढण्यासाठी भौगोलिक माहिती प्रणाली (जीआयएस) मध्ये विकसित केलेले नकाशे वापरण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

३६. महात्मा फुले कृषी विद्यापीठाने शिफारसीत केलेल्या भगवा व विकसित केलेल्या फुले भगवा सुपर जातीच्या लागवडीमुळे महाराष्ट्रातील डाळींब उत्पादक शेतकऱ्यांना १२ वर्षात (२००४-५ ते २०१५-१६) एकूण २१,४२७ कोटीचे उत्पन्न व ६,४२८ कोटी रुपयांचा निव्वळ नफा झालेला आहे. तसेच डाळींब संशोधन आणि विस्तार कार्यामध्ये १ रुपयाची गुंतवणूक केली असता २१ रु. उत्पन्न व अंतर्गत परतावा दर ४० टक्के असल्याचे निर्दर्शनास आले. म्हणून डाळींब संशोधन आणि विस्तार कार्यासाठी वाढीव निधी उपलब्ध करून देण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

३७. महात्मा फुले कृषी विद्यापीठाने शिफारसीत केलेल्या तृणधान्य पिकांच्या लागवड तंत्रज्ञानाच्या कमीवर मध्यम व मध्यमवर उच्च अवलंबन गटामध्ये रोजगार, उत्पादन व उत्पन्न यामध्ये तुलनात्मक वाढ व उत्पादन खर्चामध्ये झालेली घट ही खालीलप्रमाणे दिसून आली.

(आकडेवारी टक्क्यामध्ये)

अ. क्र.	निक/अवलंबन गट	रोजगारामध्ये झालेली वाढ	उत्पादनामध्ये झालेली वाढ	उत्पन्नामध्ये झालेली वाढ	उत्पादन खर्चामध्ये झालेली घट
१	भात				
	१. कमीवर मध्यम अवलंब गट	१६	१५	१२	४
	२. मध्यमवर उच्च अवलंब गट	२६	२६	२९	७
२	गहू				
	१. कमीवर मध्यम अवलंब गट	१९	२४	२७	४
	२. मध्यमवर उच्च अवलंब गट	२७	३८	२९	१९
३	रब्बी ज्वारी				
	१. कमीवर मध्यम अवलंब गट	१०	१३	९	२
	२. मध्यमवर उच्च अवलंब गट	२४	५६	४७	९
४	वाजरी				
	१. कमीवर मध्यम अवलंब गट	२७	२८	१६	११
	२. मध्यमवर उच्च अवलंब गट	३१	३४	१९	१९

३८. सन १९९६-९७ ते २०१४-१५ या कालावधीत तूर, हरभरा, उडीद आणि मुग या कडधान्यांची किमान आधारभूत किमतीतील वाढ ही निविष्टांच्या किमतीतील वाढीपेक्षा अनुक्रमे १९,२५,३५ आणि २० टक्क्यांनी कमी आहे. म्हणून ह्या कडधान्य पिकांच्या किमान आधारभूत किमती व निविष्टा किमतीमध्ये समानता ठेवणे गरजेचे आहे.

३९. विस्तार गटामध्ये कृती प्रात्यक्षिके, परिणाम प्रात्यक्षिके आणि गट चर्चा या विस्तार पद्धतीद्वारे भात तंत्रज्ञानाचे शत प्रतिशत अवलंबन झाल्याचे दिसून आले आहे. यावरून इतर भात लागवड क्षेत्रामध्ये सुध्दा शिफारशीत तंत्रज्ञानाचा अवलंबन वाढविण्यासाठी वरील तिन्ही विस्तार पद्धतीचा वापर करण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

४०. तात्विक घटक विश्लेषणाद्वारे अभ्यासलेल्या शेतकऱ्यांपैकी ९९% शेतकरी कमी व मध्यम तंत्रज्ञान अवलंब गटात मोडतात. तसेच तंत्रज्ञान विघटन विश्लेषणात विद्यापीठाने प्रसारीत केलेल्या तंत्रज्ञानातील खत व्यवस्थापन (४०.९०%), बीजप्रक्रीया (१५.३३%), पीक वाढीचे अवस्थेनुसार पाणी व्यवस्थापन (१३.५५%), पूर्व मशागत (८.७८%), पेरणीची वेळ (८.७९%) आणि सुधारित वाण (७.२१%), या तंत्रज्ञानाचा गहू उत्पादनात प्रामुख्याने सहभाग आढळला. म्हणून अधिकतम गहू उत्पादन मिळविण्यासाठी या तंत्रज्ञानाचा शेतकऱ्यांनी पूर्णत्वाने अवलंब करावा अशी शिफारस करण्यात आली आहे.

४१. तुडतुड्यांचा प्रादूर्भाव, भौतिक आणि रासायनिक गुणधर्मावरून कपाशीचा "जीआयएसव्ही - २७२" हा वाण तुडतुडे या कीडीस प्रतिकारक्षम स्रोत म्हणून शिफारस करण्यात आली आहे.

संशोधन संचालनालय

ब) डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषी विद्यापीठ, अकोला

संशोधन शिफारशी २०१७-१८

(संयुक्त कृषी संशोधन आणि विकास समिती २०१८ मध्ये मंजूर केलेल्या शिफारशी)

१. विकसित वाण

अ.क्र.	पीक	वाण	प्रमुख वैशिष्ट्ये
अ) प्रसारित झालेले वाण (शेती पिके)			
१	भात	पीडीकेव्ही तिलक (एसवायई-५०३-७८-३४-२) (तिलक)	उत्पादन : ३८ ते ४० किं.व./हे. कालावधी : १४०-१४५ दिवस भाताची प्रत उत्तम, बारीक आकाराचा आकर्षक दाणा, कडा-करपा रोगास प्रतिबंधक.
२	सोयाबीन	पीडीकेव्ही यलो गोल्ड (एएमएस-१००१)	उत्पादन : २२ किं.व./हे., तेलाचे प्रमाण २१.४४ टक्के, कालावधी ९७ दिवस मुळकुज व विषाणुजन्य रोगास प्रतिकारक, न लोळणारा, न फुटणारा.
ब) प्रसारित झालेले वाण (उद्यानविद्या पिके)			
३	ग्लॅंडीओलस	पीडीकेव्ही गोल्ड (एकेजीएल-०४-१६)	आकर्षक गुलाबी पिवळसर रंगाचा, जास्त फुलाची संख्या, रोग व किडीस मध्यम प्रतिकारक, उत्पादन २.७७ लाख दांड्या/हे.
क) प्रसारित झालेली यंत्रे			
४	छोट्या ट्रॅक्टर चलीत पंदेकृवि पेरणी व डवरणी यंत्र		छोट्या ट्रॅक्टर (१८.५ - २५ अश्वशक्ती) चलित पंदेकृवि विकसित पेरणी व डवरणी यंत्राची शिफारस. या यंत्राची क्षेत्र क्षमता ०.४८५ हेक्टर प्रति तास तसेच तण काढणी क्षमता ९०.०२ टक्के एवढी आहे.
५	छोट्या ट्रॅक्टर चलीत पंदेकृवि स्लॅशर यंत्र		छोट्या ट्रॅक्टर (१८.५ - २५ अश्वशक्ती) चलित पंदेकृवि विकसित स्लॅशर यंत्राची विविध पिकांचे अवशेष व्यवस्थापनासाठी वापर करण्याची शिफारस. या यंत्राची क्षेत्र क्षमता ०.४०५ हेक्टर प्रति तास आहे. या यंत्राची स्लॅशींग क्षमता ९८.२४ टक्के एवढी आहे.
६	पंदेकृवि विद्युत चलीत ऊस बेणे/कडबा कापणी यंत्र		पंदेकृवि निर्मित पावर कटरचा ऊस बेणे व कडबा कापणी करण्याकरिता शिफारस. ऊर्जेची आवश्यकता ०.२३ कि. वॅट, क्षमता - बेणे १८०० प्रति तास, कडबा ८० किलो प्रति तास, हिरवा चारा ११० किलो प्रति तास.
७	पिडीकेव्ही कांदा प्रतवारी यंत्र		पिडीकेव्ही कांदा प्रतवारी यंत्र (क्षमता २० टन प्रति दिवस (८ तास)) वापरण्याची शिफारस.
८	पिडीकेव्ही जांभुळगर निष्कासन यंत्र		पिडीकेव्ही जांभुळगर निष्कासन यंत्राची जांभुळ गर काढण्याकरिता शिफारस. यंत्राची गर निष्कासन क्षमता ८० किलो प्रति तास, गर निष्कासन कार्यक्षमता ९७.१३ प्रतिशत, हे यंत्र अर्ध्या अश्वशक्तीच्या विद्युत मोटारवर चालते, यंत्र चालविण्यास सुलभ आहे.

उत्पादन तंत्रज्ञान

शेती पिके

१. विदर्भातील पूर्णा खोऱ्यातील खोल काळ्या चोपण जमिनीचे गुणधर्म सुधारण्यासाठी तसेच सोयाबीनचे अधिक उत्पादन व आर्थिक मिळकतीकरिता बंदिस्त रुंद वरंबा सरीमध्ये पेरणीनंतर १५-२० दिवसांनी हेक्टरी २.५ टन शेणखत + १.२५ टन जिप्सम टाकण्यासाठी शिफारस करण्यात येते.

२. विदर्भातील खोल काळ्या जमिनीत तुरीचे अधिक उत्पादन, प्रथिनाचे प्रमाण आर्थिक मिळकत तसेच जमिनीची सुपिकता सुधारण्याकरिता शिफारसीत २५ किलो नत्र व ५० किलो स्फुरद सोबत ३० किलो पालाश अधिक गंधक कमतरता असलेल्या जमिनीत २० किलो गंधक प्रती हेक्टरी वापरण्याची शिफारस करण्यात येते.

३. ५० टक्के हिरव्या शेडनेटमधील सिमला मिरचीच्या अधिक व दर्जेदार उत्पादनासाठी तसेच जास्त आर्थिक नफा मिळणेसाठी १८७.५:११२.५:१५० किलो/हे. नत्र, स्फुरद, पालाशची शिफारस करण्यात येते. याप्रमाणे नत्र व स्फुरद या खतांची २५ टक्के बचत होते. शिफारसीत खतापैकी ८४.४० किलो स्फुरद, सिंगल सुपर फॉस्फेटद्वारे लागवडीच्या वेळी मातीत मिसळून व १८७.५:२८:१५० किलो प्रती हेक्टरी नत्र, स्फुरद, पालाश हे युरिया फॉस्फोरिक आम्ल व म्युरेट ऑफ पोटॅश द्वारे लागवडीनंतर ठिबकमधून वीस समान भागात विभागून आठवड्यातून एकदा द्यावे.

४. सोयाबीन पिकाचे अधिक उत्पादन व आर्थिक मिळकतीसाठी शिफारसीत खतांची मात्रा आणि शेंगा धरण्याच्या अवस्थेत २ टक्के १९:१९:१९ (नत्र, स्फुरद व पालाश) या खताची फवारणी करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

५. विदर्भातील मध्यम ते भारी जमिनीवर खरीप ज्वारीपासून जास्त उत्पादन व उत्पन्न मिळविण्यासाठी तसेच जमिनीतील ओलावा टिकविण्यासाठी ज्वारीची लागवड ट्रॅक्टरद्वारे चार ओळी १.५ मिटर रुंद वरंबा सरी पद्धतीने ४५ सें. मी. वर करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

६. पुर्व विदर्भात अधिक उत्पादन व आर्थिक मिळकतीकरिता पेरीव धनाची पेरणी २०x१०-१५ सें. मी. वर करण्याची शिफारस करण्यात येते.

७. विदर्भातील मध्यम खोल काळ्या जमिनीत, कोरडवाहू परिस्थितीत जमिनीची मशागत करताना रोटाव्हेटर वापरल्यामुळे येणारा जमिनीतील टणकपणा कमी करण्यासाठी तसेच जमिनीची जलधारण क्षमता आणि पिकांच्या अधिक उत्पादनाकरिता तीन वर्षांनी खोल नांगरणी करून दरवर्षी रोटाव्हेटर वापरण्याची शिफारस करण्यात येते.

८. भुईमुग पिकात प्रभावी तण व्यवस्थापनाकरिता तसेच किफायतशीर व अधिक उत्पादनासाठी ईमॅझीथायपर ईमॅझोमॉक्स ७० डब्ल्यूजी ०.०७ कि. ग्रॅ. क्रियाशील घटक/हे. (१०० ग्रॅम/हे.) ह्या तणनाशकाची उगवणीनंतर २० दिवसांनी फवारणी करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

उद्यानविद्या

९. केळीची यशस्वी लागवड, उत्तम प्रत व अधिक उत्पादनाकरिता केळीची ग्रॅण्ड नाईन ही जात विदर्भ विभागात लागवडीकरिता शिफारस करण्यात येत आहे.

१०. डाळिंब या फळपिकाच्या यशस्वी व किफायतशीर अभिवृद्धीकरिता गुटी बांधताना शेवाळ व गांडुळ खत (१:१) या प्रमाणात वापरण्याची शिफारस करण्यात येते.

११. विदर्भ विभागात सिताफळ कलमे मृदुकाष्ट कलम पद्धतीने जानेवारी ते मार्च या काळात करण्यासाठी आठ ते दहा महिन्यांच्या खुंट वापरण्याची शिफारस करण्यात येते.

१२. विदर्भ विभागात मोगरा फुलांच्या अधिक उत्पादनाकरिता आणि आर्थिक मिळकतीकरिता झाडांची डिसेंबर महिन्याच्या चौथ्या आठवड्यात मध्यम प्रमाणात (जमिनीपासून ३० सें.मी. उंचीवर) छाटणी करण्याची शिफारस करण्यात येते.

पीक संरक्षण

१३. साठवणुकीतील मुगावरील भुंगा किडीच्या व्यवस्थापनासाठी पंदेकृवि विकसीत हर्बल टॅब्लेट प्रत्येकी ०.५ ग्रॅम वजनाच्या ८ गोळ्या प्रति १० कि. ग्रॅ. मुगामध्ये वापरण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

कृषि अभियांत्रिकी

१४. बीट रुट पासून मऊ पोताचे बीट रुट जॅम बनविण्याची पीडीकेव्ही प्रक्रिया पद्धती, ज्यामध्ये बीट रुट प्रेशर कुकरमध्ये शिजल्यानंतर मिक्सरमधून तयार केलेल्या लगद्यामध्ये साखर, लिंबू रस, पेकटीन व प्रिझर्वेटिव्ह टाकून ३० ते ४० मिनिटे गरम करणेची शिफारस करण्यात येत आहे.

१५. यु-पिविसी पार्इपचा वापर करून विकसीत केलेल्या पीडीकेव्ही हाड्रोपोनीक संरचनेची (आकारमान : ३x२x३ मी.) हिरव्या चाऱ्याच्या निर्मितीसाठी शिफारस करण्यात येत आहे.

१६. एकात्मिक किटक व्यवस्थापनामध्ये हानिकारक किटकांना शेतामध्ये पकडण्यासाठी पीडीकेव्ही विकसित सौर प्रकाश किटक सापळ्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

१७. निर्वात सौरसंग्रहकाचा वापर करून उच्च औष्णिक क्षमता व जास्त शुध्द जल उत्पादनासाठी ३ सें. मी. पाण्याची पातळी कायम ठेवून पीडीकेव्ही विकसित द्विपात्र सौरजल निक्षारिकरण संयंत्राची शिफारस करण्यात येत आहे.

१८. पीडीकेव्ही सौर फोटोव्होल्टाईक तथा हस्तचलित फवारणी यंत्राची फवारणीकरिता शिफारस करण्यात येत आहे.

१९. मिरची पिकाची जास्तीत जास्त वाढ व उत्पादन मिळविण्यासाठी ८० टक्के बाष्पापणॉत्सर्जन पुनःपूर्ती इतके पाणी टिबक सिंचनाने देवून त्याबरोबर चंदेरी रंगाचे पॉलीईथिलीन आच्छादन वापरण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

२०. हिवाळ्यात (रब्बी) कारले पिकाची सर्वोत्कृष्ट वाढ व उत्पादन मिळविण्यासाठी ८० टक्के पीक बाष्पापणॉत्सर्जन इतके पाणी टिबक सिंचनाने देवून त्याबरोबर काळ्या रंगाचे पॉलीईथिलीन आच्छादन वापरण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

२१. नागपूर संज्ञ्याचे अधिक उत्पादन व दर्जेदार फळे मिळण्याकरिता तसेच अधिक आर्थिक मिळकतीकरिता पाण्यात विरघळणाऱ्या खतांची मात्रा १०२०:३४०:५१० (ग्रॅम/झाड) नत्र : स्फुरद : पालाश टिबक सिंचनाद्वारे सहावेळा विभागून देण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

२२. रोपवाटीकेमधील पॉलीबॅगमध्ये माती भरण्यासाठी पीडीकेव्ही माती भरण यंत्राची शिफारस करण्यात येत आहे.

सामाजिकशास्त्र

२३. विदर्भातील अमरावती महसुल विभागात निवड केलेल्या ८१.८० टक्के शेतकऱ्यांना किटकनाशक फवारणीकरिता द्रावण तयार करण्याचे ज्ञान नसल्याचे आढळून आले. यासाठी कृषी विभाग, कृषी विद्यापीठे, कृषी विज्ञान केंद्रे व इतर संस्थाद्वारे या विषयी जनजागृती करण्यात यावी.

४६ वी संयुक्त कृषी संशोधन आणि विकास समिती बैठक - २०१७-२०१८

क) वसंतराव नाईक मराठवाडा कृषी विद्यापीठ, परभणी

अ) वाण प्रसारण :

१. खरीप ज्वारी : परभणी शक्ती (पीव्हीके १००९)

परभणी शक्ती (पीव्हीके १००९) या खरीप ज्वारीचा अधिक उत्पादन देणारा, लोह व जस्ताचे अधिक प्रमाण असलेला, दाण्यावरील काळी बुरशी, खोडमाशी व खोडकिडीस मध्यम सहनशील असलेला वाण महाराष्ट्रातील खरीप ज्वारी पिकविणाऱ्या क्षेत्रासाठी लागवडीसाठी प्रसारीत करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

२. कापूस : (पीए - ७४०)

देशी कापसाच्या पीए ७४० हा धाग्याचे सरस गुणधर्म असलेला, रस शोषण करणाऱ्या किडी, जिवाणूजन्य करपा, अल्टर्नेरिया व दहिया रोगास सहनशील असलेला वाण मराठवाडा विभागात लागवडीकरिता शिफारस करण्यात येत आहे.

३. चिंच : शिवाई

चिंच या फळपिकाचा नियमीत फळे देणारा तसेच अधिक उत्पादनक्षम "शिवाई" हा वाण महाराष्ट्रातील कोरडवाहू विभागासाठी प्रसारित करण्यात येत आहे.

ब) कृषी यंत्रे प्रसारण

१. एक बैलचलित टोकण यंत्र :

वनामकृवि एक बैलचलित टोकण यंत्राची प्रसारण करण्यासाठी शिफारस करण्यात येत आहे.

यंत्रणेची वैशिष्ट्ये :-

- * क्षमता ०.१८९ हे/तास एवढी आहे.
- * लहान व अल्पभुधारक शेतकऱ्यासाठी उपयुक्त
- * पिकामधील पेरणीसाठी / रिलेक्रॉपीगसाठी उपयुक्त

२. बैलचलित सरीयंत्रासहित तीन पासेचे कोळपे :

वनामकृवि तीन पासेचे कोळपे सरीसह रुंद वरंबा व सरीवरील पिकातील आंतरमशागत करण्यासाठी प्रसारीत करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

यंत्रणेची वैशिष्ट्ये :-

- * बीबीएफने पेरणी केलेल्या जमिनीत कोळपणी व सरी तयार करण्यासाठी उपयुक्त.
- * क्षेत्रीय क्षमता ०.२० हे/तास.
- * गवत काढण्याची क्षमता ८४ टक्के
- * मजुरीवरील खर्चात ६०-७० टक्के बचत

३. ट्रॅक्टरचलीत रुंदसरी वरंबा टोकण यंत्र व तणनाशक यंत्र :

वनामकृवि ट्रॅक्टरचलीत पाच फणीच्या बी बी एफ टोकण यंत्राची पेरणी व तणनाशक फवारणी करण्यासाठी प्रसारीत करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

यंत्रणेची वैशिष्ट्ये :-

- * रुंदसरी वरंब्यावर टोकण पद्धतीने पेरणी करता येते. सोबतच तणनाशकाची (उगवणी) फवारणी करता येते.
- * ४५ अश्वशक्ती ट्रॅक्टरच्या सहाय्याने पाच ओळीत बी व खत पेरणी करता येते.
- * तणनाशक फवारणी करता येते.
- * सोयाबीनसाठी ०.४९ हे/तास एवढी क्षमता आहे.

४. बैलचलित सौर ऊर्जावर चालणारे तणनाशक फवारणी यंत्र :

वनामकृवि बैलचलीत सौर फवारणी यंत्रांची तणनाशके फवारणी करण्याकरिता प्रसारित करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

यंत्रणेची वैशिष्ट्ये :-

- * सौर ऊर्जावर चालत असल्याने प्रदूषणरहित फवारणी यंत्र.
- * एकूण १२ नोजल्स असून एकत्रित ब्रुम प्रवाह ७.० ते ९ लि./मि. एवढा आहे.
- * फवारणीसाठी लागणारे मनुष्यबळ, वेळ, पैशाची बचत होते.
- * क्षमता - १.१३ हे/तास तर ओढण शक्ती ३४.१४ किलो एवढी आहे.

क) पीक उत्पादन तंत्रज्ञानावर आधारित शिफारशी :

कृषिविद्या :

१. मराठवाडा विभागातील उशिरा पेरण्यात (२५+५ जुलै दरम्यान) आलेल्या खरीप बाजरीचे अधिक उत्पादन घेण्यासाठी ५ टन शेणखतासोबतच शिफारस खत मात्रा (६०:३०:३० नत्र, स्फुरद व पालाश किलो प्रती हेक्टर) व १९:१९:१९ या विद्राव्य खताची मात्रा ०.५ टक्के (५० ग्रॅम/१० लीटर पाण्यात)ची फवारणी पेरणीनंतर २०-२५ दिवसांनी करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

२. मराठवाडा विभागातील उन्हाळी हंगामातील बाजरीच्या अधिक उत्पादनासाठी ७५ मि. मी. बाष्पीभवन झाल्यानंतर ६० मि.ली. खोलीचे (फेब्रुवारी महिन्यात १५ दिवसांनी, मार्च महिन्यात १० दिवसांनी एप्रिल महिन्यात ७ दिवसांनी /च्या अंतराने) प्रवाही सिंचन पद्धतीने पाणी देण्याची शिफारस करण्यात येते.

३. मराठवाड्यातील खरीप बाजरीचे अधिक उत्पादन व आर्थिक फायदा मिळण्यासाठी फेरस सल्फेट ०.७५ टक्के (७५ ग्रॅम प्रती १० लीटर पाण्यात) ची फवारणी पेरणीनंतर २५ ते ३० दिवसांनी करण्याची शिफारस करण्यात येते.

४. बि. टी. कापसातील आकस्मित रोप मरचे प्रमाण कमी राहून कापसाचे अधिक उत्पादन आणि अधिक आर्थिक फायदा मिळण्यासाठी पूर्व हंगामी कापसाची लागवड करून प्रवाही सिंचन पद्धतीने २० मे नंतर आणि ठिबक सिंचन पद्धतीने ३० मे नंतर किंवा तापमान ३९° से. च्या खाली आल्यानंतर मराठवाडा विभागात करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

५. घन लागवडी खालील अमेरिकन कापसाचे अधिक उत्पादन आणि अधिक आर्थिक फायदा मिळण्यासाठी कापूस लागवडीनंतर ७५ किंवा ९० दिवसांनी झाडाचा शेंडे खुडण्याची किंवा लागवडीनंतर ७५ दिवसांनी मेपिकवेट क्लोराईड ५ टक्के ए एस २५० पी पी एम तीव्रतेची (२५ मि. ली. प्रती १० लीटर पाणी) फवारणी करण्याची शिफारस करण्यात येते.

६. कापूस + सोयाबीन (१:१) आंतरपीक पद्धतीत, अधिक उत्पादन, अधिक आर्थिक मिळकत, निव्वळ आर्थिक मिळकत आणि तण नियंत्रण कार्यक्षमता मिळण्यासाठी लागवडीनंतर परंतु पीक उगवणीपूर्वी ऑक्शिफ्लोरफेन २३.५ टक्के इ सी ०.१ किलो प्रती हेक्टर क्रियाशील घटकाची (४२५ मि. ली. / हे) फवारणी करून पेरणीनंतर ६ आठवड्यांनी कोळपणी करण्यात यावी.

पीक संरक्षण :

७. तुरीवरील शेंगा पोखरणाच्या अळीच्या नियंत्रणासाठी पहिली फवारणी बत्तोरॅनट्रान्नीलीप्रोल १८.५ एस सी ३ मि. ली. प्रती १० लीटर पाणी याप्रमाणे ५० टक्के फुलोरा अवस्थेत आणि दुसरी फवारणी फ्ल्युबेन्डामाईड ३९.३५ एस सी २ मि. ली. प्रती दहा लीटर पाणी याप्रमाणे शेंगा अवस्थेत करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

८. तुरीवरील शेंगमाशीच्या व्यवस्थापनासाठी यादृच्छिक पद्धतीने निवडलेल्या शेंगामध्ये १ अळी प्रती २० शेंगा किंवा ५ टक्के शेंगांचे नुकसान किंवा २ टक्के बियाण्यांचे नुकसान अशी आर्थिक नुकसान पातळी निश्चित करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

९. बाजरी पिकावरील केवडा रोगाच्या नियंत्रणासाठी सुडोमोनास फ्लुरोसॅन्स (एम वास एस १४) या जैविक बुरशीनाशकाची ८ ग्रॅम प्रती किलो बियाणे याप्रमाणे बिजप्रक्रिया करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

कृषि अभियांत्रिकी :

१०. जनावरांच्या मुक्त संचार गोठ्याच्या मोकळ्या जागेमधील फरशीसाठी ४० सें. मी. चा थर, ज्यामध्ये २० सें. मी. चा दबाई केलेला मुरुम त्यावर १० सें. मी. पीसीसी चा थर व त्यानंतर लाल उभ्या विटाच्या एका थराची १:६ सिमेंट मालामध्ये बांधकामाची शिफारस करण्यात येत आहे.

११. वनामकृवि विकसीत प्रक्रियेमध्ये फोम मॅट ड्रॉईंग तंत्रज्ञान वापरून उत्तम प्रतीची केशर आंबा पोळी बनविण्यासाठी आंब्याच्या रसामध्ये ३ टक्के जीएमएम टाकून ब्लेन्डरद्वारे २ मिनिटे फिरविल्यानंतर आंबा रसाच्या फोमची जाडी ६ मिलीमीटर ठेवून ६० अंश सेल्सिअस तापमानावर १५ टक्के पाण्याच्या अंशपर्यंत ट्रे ड्रायरमध्ये वाळविण्याची शिफारस करण्यात येते.

अन्न तंत्रज्ञान :

१२. पनीर दोडा फळांचा ०.५ टक्के संहत काढा व ०.३ टक्के सुक्रॅलोजचा वापर करून कार्बनयुक्त पनीर दोडा पेय तयार करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे

१३. शेवग्याची पाने, फुले व शेंगा यांची पौष्टिकत्व युक्त भुक्तीचा वापर कॅप्सुलच्या स्वरूपात तयार करण्याच्या तंत्रज्ञानाची शिफारस करण्यात येते आहे.

१४. सोयाबीन लोण्याची फेलावण्याच्या गुणवत्ता वाढीसाठी ०.२ टक्के गवार डिंकाचा वापर करण्याची शिफारस करण्यात येते.

गृहविज्ञान :

१५. वनामकृवि प्रमाणित आर्थिकदृष्ट्या फायदेशीर सुधारित कार्यस्थळ आराखड्याची पापड व शेवया गृहउद्योग केंद्रातील महिलांचे आरोग्य व कार्यक्षमता टिकविण्यासाठी शिफारस करण्यात येत आहे.

१६. वनामकृवि प्रकाशित बालविकासाची उत्कृष्ट तंत्रे - पालकांसाठी मार्गदर्शिका हे पुस्तक बालकांची योग्य काळजी व विकास, विकासात्मक दोष, त्यांची कारणे व निराकरण यावर आधारित असल्याने सर्व स्तरातील पालकांना व शालेय शिक्षकांना मार्गदर्शन करण्यासाठी आणि बालकांच्या हितासाठी आवश्यक असणाऱ्या कृती करण्याकरिता अतिशय उपयुक्त असल्याने त्यांना याविषयी शिक्षित करण्यासाठी उत्कृष्ट मार्गदर्शिका म्हणून या पुस्तकाची शिफारस करण्यात येत आहे.

१७. पडदा छपाईकरिता सुती आणि रेशमी कापडावर १० टक्के आंब्याच्या कोयींच्या स्टार्चचा, थीकनींग एजंट म्हणून वापर करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

१८. गहु २० टक्के, तांदुळ २० टक्के, मुग डाळ २७ टक्के, सोया डाळ १३ टक्के (सर्व भाजलेले) यांचे पीट, गाजराची भुकटी १० टक्के, दुधाची भुकटी ८ टक्के, कोथिंबीर भुकटी १ टक्का आणि जीरा भुकटी १ टक्का एकत्र करून बनविलेले उष्मांक, प्रथिने, लोह आणि कॅल्शियम समृद्ध वनामकृवि विकसीत WRG पुरक आहार गरम पाण्यात किंवा दुधात मिसळून ७ ते ९ महिने वयोगटातील शिशूला खाऊ घालण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

१९. व्यक्तींच्या रक्तातील ग्लूकोजचे आणि स्निग्धांशाचे प्रमाण नियंत्रित ठेवण्यासाठी वनामकृवि, परभणी विकसित "मल्टिपरपज फंक्शनल फुड मिक्स" सकाळचा नाश्ता ५० ग्रॅम सेवन करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

मृद विज्ञान :

२०. मराठवाड्यातील परभणी जिल्ह्यामध्ये जमिनी, चारा पिकांत व गोवंशाच्या रक्तामध्ये आढळलेल्या सुक्ष्म अनद्रव्यांची कमतरता लक्षात घेता या भागातील गोवंशाच्या आहारामध्ये जस्त, मंगल व तांबेयुक्त खनिजांच्या मिश्रणाचा समावेश करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

२१. सोयाबीन पिकाचे अधिक उत्पादन, जास्त आर्थिक नफा व जमिनीचे गुणधर्म सुधारण्यासाठी सीडोमोना स्ट्रायटा ह्या जस्त विरघळविणाऱ्या द्रवरूप जिवाणू संवर्धनाची १० मिली लिटर प्रती १० किलो प्रमाणे बीजप्रक्रिया व शिफारशीत खत मात्रेसह (३०:६०:३० नत्र, स्फुरद व पालाशा/हे) व रायझोनियम बिजप्रक्रियेसह ३० किलो जस्त सल्फेट देण्याची शिफारस करण्यात येते.

पाणी व्यवस्थापन :

२२. उशिरा खरीप हंगामातील मका पिकाचे अधिक उत्पादन व आर्थिक फायद्यासाठी जोड ओळीने (४५ x ३०-७५ सेमी) मक्याची पेरणी करून १२० सेंमी अंतरावरील इनलाईन टिबक नळीने एक दिवसाआड एकत्रित बाष्पीभवनाच्या ८० टक्के खोलीचे पाणी देऊन विद्राव्य खताद्वारे नत्र : स्फुरद :

पालाश ११३ : ५७ : ५७ कि./हे., नत्र एकूण मात्रेच्या प्रती १२.५ टक्के याप्रमाणे आठ समान हप्त्यात १० दिवसांच्या अंतराने पेरणीपासून १० दिवस ते ८० दिवसांपर्यंत तसेच स्फुरद व पालाश दोन समान हप्त्यात पेरणीचेवेळी आणि पेरणीनंतर ३० दिवसांनी देण्याची शिफारस करण्यात येते.

खते देण्याचे वेळापत्रक

खते देण्याचा कालावधी	खतांची मात्रा (११३:५७:५७ कि./हे. नत्र:स्फुरद:पालाश)			विद्राव्य खते कि./हे.		
	नत्र	स्फुरद	पालाश	नत्र	स्फुरद	पालाश
लागवडीच्या वेळी	..	२८.५	२८.५	..	५५	१९.६
लागवडीनंतर १० दिवसांनी	१४.१३	३०.५
लागवडीनंतर २० दिवसांनी	१४.१३	३०.५
लागवडीनंतर ३० दिवसांनी	१४.१३	२८.५	२८.५	३०.५	५५	१९.६
लागवडीनंतर ४० दिवसांनी	१४.१३	३०.५
लागवडीनंतर ५० दिवसांनी	१४.१३	३०.५
लागवडीनंतर ६० दिवसांनी	१४.१३	३०.५
लागवडीनंतर ७० दिवसांनी	१४.१३	३०.५
लागवडीनंतर ८० दिवसांनी	१४.१३	३०.५

कोरडवाहू शेती :

२३. शेततळ्यातील पाण्याचे बाष्पीभवनाद्वारे होणारे नुकसान कमी करण्यासाठी सिटाईल अल्कोहोल २० मिली ग्रॅम प्रति चौ. मिटर या मात्रेत प्रत्येकी १० दिवसांच्या अंतराने वापरण्याची शिफारस करण्यात येते.

२४. मराठवाडा विभागातील मध्यम ते खोल काळ्या जमिनीत बागायती बीटी कपाशीमध्ये लाल्याच्या व्यवस्थापनासाठी, प्रती हेक्टरी अधिक उत्पादन आणि निव्वळ नफा मिळविण्यासाठी १२५ टक्के शिफारशीत रासायनिक खतांची मात्रा (१००:५०:५० नत्र : स्फुरद : पालाश किलो/हेक्टर) टिबक सिंचनातून देवून सूक्ष्म मुलद्रव्ये ग्रेड - २ (०.५ टक्के) व पोटॅशियम शुनाईट (०.५ टक्के) च्या दोन फवारण्या लागवडीनंतर अनुक्रमे ५५ आणि ७० दिवसांनी कराव्यात अशी शिफारस करण्यात येते.

जैव तंत्रज्ञान :

२५. फ्लुरोसेन्ट प्रोब तंत्रज्ञानावर आधारित 'वनामकृवि बीबीटीव्ही-आरे' या अनुकीय निदान संच प्रणालीद्वारे जलद, विश्वासाह, अचूक व कमीत कमी दरामध्ये 'केळी पर्णगुच्छ' या रोगाचे केळी पिकाच्या मातृवृक्षापासून तसेच उती संवर्धित रोपापासून निदान करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

विस्तार व शिक्षण :

२६. एक पीक पद्धती, कर्जबाजारीपणा, दुष्काळ, लग्नायोग्य मुले व मुली तसेच आजारपण या बाबीमुळे आत्महत्या झाल्याचे निदर्शनास आले. यासाठी विस्तार यंत्रणेने सीमांत व लहान शेतकऱ्यांमध्ये एकात्मिक शेती पद्धतीने अवलंबन व जलस्रोत निर्मिती व जलसंधारण यामध्ये शेतकऱ्यांचा सहभाग वाढवावा.

२७. रोग व कीडीच्या प्रादुर्भावामुळे पिकाचे नुकसान, कर्जबाजारीपणा सावकाराचा तगादा, मुलीच्या लग्नाची विवंचना या कारणांमुळे शेतकरी तणावग्रस्त असल्याचे निदर्शनास आले. यासाठी सामूहिक विवाह व शासकीय यंत्रणेद्वारे गावपातळीवर मानसशास्त्रीय समुपदेशन व्हावे.

२८. मराठवाड्यातील रेशीम उत्पादक शेतकऱ्यांच्या अभ्यासामध्ये खत व्यवस्थापन व रोग व्यवस्थापनाविषयी ज्ञान व अवलंबन कमी असल्याचे दिसून येते. यासाठी विविध कृषी विस्तार यंत्रणा, कृषी विज्ञान केंद्र, रेशीम उद्योग संचालनालय व कृषी विद्यापीठ यांनी विविध विस्तार पद्धतीद्वारे वरील तंत्रज्ञानाचा प्रसार करावा.

ड) डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठ

दापोली ४१२ ७१२, जि. रत्नागिरी

संशोधन शिफारशी २०१८

पीक उत्पादन तंत्रज्ञानावर आधारित संशोधन शिफारशी

अ. नैसर्गिक साधन संपत्ती व्यवस्थापन

जमीन सुपिकता आणि पीक अन्नद्रव्य व्यवस्थापन

१. कोकणातील जांभ्या जमिनीमध्ये हापूस आंब्यांचे अधिक उत्पन्न व नफा मिळवण्यासाठी ३:१:१ किलोग्रॅम नत्र स्फुरद पालाश अधिक ५० किलो शेणखत यांची मात्रा एकत्रितरित्या दहा वर्षावरील प्रती झाडांना देण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

२. खरीप भात पिकास संपूर्ण वाढीच्या काळात अन्नद्रव्यांचा संतुलित पुरवठा करून अधिक उत्पादन आणि आर्थिक फायदा मिळण्यासाठी प्रति हेक्टर १७५ कि. कोकण अन्नपुरणा ब्रिकेट्स (३४:१४:६ टक्के नत्र, स्फुरद, पालाश) वापरण्याची शिफारस करण्यात येते.

३. कोकणातील जांभ्या जमिनीत काजूचे अधिक उत्पादन मिळण्यासाठी शिफारसीत खतमात्रे सोबत काजू पिकाला मोहोरावर आणि बी धरतेवेळी कॉपर सल्फेट ०.१ टक्के अधिक ०.५ टक्के चुना अशा दोन फवारण्या देण्याची शिफारस करण्यात येते.

जिरायत पिके

१. दक्षिण कोकण किनारपट्टी विभागात सह्याद्री-३ या संकरित भात वाणापासून खरीप हंगामात अधिक उत्पन्न व निव्वळ नफा मिळण्याकरिता रोपवाटिका २३ व्या हवामान आठवड्यात (४ ते १० जून) पेरून १५ दिवसांची रोपे पुनर्लागवडीकरिता वापरावीत अशी शिफारस करण्यात येते.

२. दक्षिण कोकण विभागात उसाचे अधिक उत्पन्न मिळवण्यासाठी एक डोळा असलेल्या उसाच्या कांडीपासून तयार केलेली रोपे वापरावीत आणि रोपे करण्यासाठी कोकोपीट आणि गांडूळ खत समप्रमाणात घेवून त्यात ५ ग्रॅम ॲसिटोबॅक्टर जीवाणू संवर्धक प्रति किलो प्रमाणात वापरण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

३. उन्हाळी भेंडी पिकापासून अधिक उत्पादन व फायदेशीर मिळकतीसाठी कोकण विभागातील जांभ्या जमिनीत प्लास्टीक अस्तरीकरणचा वापर आणि १२०-४५ x १५ सेंमी अंतराने जोड आळीत लागवड करून खालीलप्रमाणे टिबक सिंचनाद्वारे दररोज पाणी द्यावे व शिफारसीत मात्रे नुसार (१००:५०:५० किलो नत्र:स्फुरद:पालाश/हे.) विद्राव्य खताचा आठवड्याच्या अंतराने सात समान हप्त्यात (०.३७५ किलो १९:१९:१९ आणि युरिया ०.१५५ किलो/हे) वापर करावा अशी शिफारस करण्यात येत आहे.

पिकाच्या वाढीचा कालावधी (आठवडा)	पाण्याची मात्रा (ली./मी. लांबी)	एकूण दिलेले पाणी (मि. मी./ हे)
१ ते ५	५२	६५.४
६ ते ९	५०	६२.८
१० ते १३	७५	९४.२
१४ ते १७	४७	५८.६

एकात्मिक शेती पद्धती

१. खरीप हंगामात सेंद्रिय भाताचे अधिक उत्पादन आणि आर्थिक नफा मिळण्यासाठी सह्याद्री-३, सह्याद्री-४, सह्याद्री-५, कर्जत-३, कर्जत-५, कर्जत-८ आणि रत्नागिरी-३ या जातींची शिफारस करण्यात येते. रब्बी-उन्हाळी हंगामात सेंद्रिय भुईमुगाचे अधिक उत्पादन आणि आर्थिक नफा मिळण्यासाठी कोकण गौरव, टि. जी. २६ आणि जे. एल. ७७६ या भुईमूग जातींची शिफारस करण्यात येते.

२. उत्तर कोकण किनारपट्टी विभागात 'भात-भुईमूग' 'भात-मधुमका' आणि 'भात-घेवडा' या सेंद्रिय पीक पद्धतीपासून अधिक उत्पादन आणि आर्थिक फायदा मिळण्यासाठी खालील तपशिलानुसार विविध स्रोतातून अन्नद्रव्य व्यवस्थापनाची शिफारस करण्यात येते.

स्रोत	खरीप भात	रब्बी पिके		
		भुईमूग	मधुमका	घेवडा
शेणखत (टन प्रति हेक्टर)	५.०	१.५	६.०	४.०
गिरीपुष्पाचा हिरवा पाला (टन प्रति हेक्टर)	७.५
निंबोळी पेंड (टन प्रति हेक्टर)	०.५	०.१५०	०.६	०.४
भाताचा पेंढा (टन प्रति हेक्टर)	४.०
गांडूळ खत (टन प्रति हेक्टर)	..	०.५	२.०	१.३
गोमुत्र आणि गांडूळ पाणी यांच्या प्रत्येकी १० टक्के द्रावणाच्या पेरणीनंतर ३० व ६० दिवसांनी दोन फवारण्या (लि./हे.)	५०	..

३. उत्तर कोकण किनारपट्टी विभागात खरीप भात-रब्बी चवळी पीक पद्धतीपासून अधिक उत्पादकता आणि आर्थिक फायदा मिळण्यासाठी दोन्ही पिकांना ७५ टक्के शिफारशीत खत मात्रा (भात-१००:५०:५० किलो नत्र स्फुरद, पालाश प्रति हेक्टर आणि चवळी -२५:५०:० किलो नत्र, स्फुरद, पालाश प्रति हेक्टर), पीक अवशेष २ टन आणि स्फुरद विरघळणारे जिवणू ३.५ किलो प्रति हेक्टरी सहित भात पिकास गिरीपुष्प ३ टन व ३.५ किलो अझोस्फिरीलम तर चवळी पिकास ३.५ किलो रायझोबियम प्रति हेक्टरी देण्याची शिफारस करण्यात येते.

सुक्ष्म अन्नद्रव्ये :

१. कोकण विभागात शेवरकंदापासून अधिक उत्पादन आणि फायदा मिळण्यासाठी शिफारशीत खत मात्रेसह (शेणखत १० टन + १००:५०:५० किलो नत्र : स्फुरद : पालाश प्रति हेक्टर) २० किलो मॅग्नेशियम सल्फेट, १२.५ किलो सल्फेट, १० किलो बोरॅक्स जमिनीतून व ०.५ टक्के सल्फेट फवारणीद्वारे देण्याची शिफारस करण्यात येते.

ब) उद्यानविद्या :

आंबा : हापूस आंबा पिकामध्ये फळगळ कमी करून उत्पादन वाढविण्यासाठी व साक्याचे प्रमाण कमी करण्यासाठी एन-एटका (N-ATCA) (१० टक्के) आणि फॉलीक अॅसिड (०.२० टक्के) घटक असलेल्या द्रव्याची फवारणी अनुक्रमे ५० टक्के मोहोर फुलल्यावर (१ मि.ली./ली), फळे वाटाण्याच्या आकाराची झाल्यावर (१.५ मि.ली./ली), फळाचा आकार अंडाकृती झाल्यावर (२ मि.ली./ली), आणि फळधारणेनंतर ७५ दिवसांनी (२ मि.ली./ली) करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

काजू : वेंगुर्ला-४ काजुमध्ये फळगळ कमी करून उत्पादन वाढविण्यासाठी थायोप्रोलिन (५ टक्के), फॉलीक अॅसिड (०.१ टक्के) आणि ब्रासिनोलिड्स (५००ppm) हे घटक असलेल्या द्रव्याची फवारणी फळधारणा झाल्यावर (१ मि.ली./ली), पहिल्या फवारणीनंतर १५ दिवसांनी (१.५ मि.ली./ली) आणि दुसऱ्या फवारणीनंतर १५ दिवसांनी (२ मि.ली./ली) करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

नारळ : नारळ बागेत अधिक उत्पादन व नफा मिळवण्यासाठी विद्यापीठाने शिफारस केल्याप्रमाणे दालचिनी, जायफळ, काळीमीरी, केळी आणि अननस या पिकांची आंतरपीक म्हणून लागवड करण्याची शिफारस करण्यात येते.

तेलताड आंतरपिक : दक्षिण कोकण विभागात तेल ताडाच्या बागेत सुरुवातीच्या कालावधीत (५ वर्षापर्यंत) किफायतशीर उत्पन्नाकरिता केळी, अननस आणि सुरण या पिकांची मिश्रणीक म्हणून लागवड करण्याची शिफारस करण्यात येते.

अभिवृद्धी :

जायफळ, कोकमाची कलमे आणि काळीमिरीची छाट कलमे अधिक यशस्वी होण्यासाठी आणि त्यांच्या चांगल्या वाढीसाठी बंद अभिवृद्धी गृहाचा (आकार १०.५ मि. लांबी x ३.१० मि. रुंदी x २ मि. उंची) वापर करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

क) पशु आणि मत्स्यविज्ञान :

१. कोकण विभागातील जर्सी संकरीत वासराच्या अधिक वाढीसाठी खाद्यामधून १.५ किलो ताजा अजोला प्रति दिन देण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.
२. व्हॅलीसनेरीया जातीच्या पाणवूनस्पतीच्या उत्तम वाढीसाठी वाळू आणि मातीच्या समप्रमाणातील मिश्रणामध्ये म्हशीचे २ टक्के वाळलेले शेण मिसळून त्यात वनस्पतीचे रोपण करून ८०० लक्स प्रकाश प्रखरतेत वाढविण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.
३. शेततळ्यात पिंजऱ्यामध्ये स्वोर्डटेल जातीचे बीज १५० नग प्रती चौरसमीटर क्षमतेने साठवणूक करून त्यांना ३२ टक्के प्रथिनयुक्त खाद्य वजनाच्या ८ टक्के प्रमाणात देवून संवर्धन करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.
४. मोनोसेक्स संवर्धन पद्धतीत नर तिलापीया (Oreochromis niloticus) माशांच्या अधिक उत्पादनासाठी खाद्यात ३ टक्के स्पायरुलिना पावडर मिसळण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.
५. गप्पी माशांच्या उत्तम वाढीसाठी ३ टक्के शतावरी चूर्ण मिश्रीत डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठाने विकसित केलेले फिफू खाद्य वापरण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.
६. कटला माशांच्या बीजांच्या उत्तम वाढीसाठी आणि जगण्याचे जास्त प्रमाण मिळण्यासाठी पूर्वजैविक म्हणून २ ग्रॅम प्रति किलो या प्रमाणात सूक्या केळ्यांच्या पावडर बरोबर ०.५ ग्रॅम प्रति किलो या प्रमाणात प्रजैविक खाद्यात मिसळण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.
७. तिलापीया माशांच्या बोटुकलीची उत्तम वाढीसाठी जास्त जगण्याचे प्रमाण मिळवण्यासाठी पूर्वजैविक म्हणून २ ग्रॅम प्रति किलो या प्रमाणात सूक्या केळ्यांच्या पावडर बरोबर ०.५ ग्रॅम प्रति किलो या प्रमाणात प्रजैविक खाद्यात मिसळण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.
८. मुत्री माशांच्या उत्तम वाढ आणि जास्त जगण्याचे प्रमाण मिळवण्यासाठी ३३ टक्के इन्ट्रोमॉर्फा शेवाळयुक्त खाद्य माशांच्या वजनाच्या ५ टक्के प्रमाणात देण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.
९. किनारी भागात तिलापीया माशांच्या बीजोत्पादनासाठी ० ते ५ पीएसयु क्षारतेच्या निमखाया पाण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

ड) मुलभूत शास्त्रे, अनशास्त्र व तंत्रज्ञान

वनस्पती, पशु व मत्स्य जैवतंत्रज्ञान :

डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठ विकसित उतीसंवर्धन तंत्र कोकणातील लाल केळीच्या सुक्ष्म अभिवृद्धीसाठी शिफारस करण्यात येत आहे.

अनशास्त्र व तंत्रज्ञान -

१. म्हशीच्या दुधापासून सर्वसाधारण वातावरणीय तापमानात दोन दिवसांची आणि रेफ्रिजरेशन तापमानाला चार दिवसांची टिकवणक्षमता असलेले आले युक्त श्रीखंड बनविण्यासाठी डॉ. बा.सा.को.कृ.वि. दापोली यांनी विकसित केलेल्या निर्मिती प्रक्रियेचा वापर करून दुधाच्या वजनाच्या १ टक्का स्ट्रेप्टोकोकस थर्मोफिलीस व लॅक्टोबॅसिलस बलगॅरिकस या योगर्ट विरजणाचा व चक्क्याच्या वजनाच्या ५ टक्के या प्रमाणात आल्याच्या रसाचा स्वादद्रव्य म्हणून वापरण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.
२. डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठाने विकसित केलेल्या प्रक्रियेने १५ टक्के बियांच्या कसावा स्टार्च पासून खाद्यवेष्टण तयार करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.
३. डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठाने विकसित केलेल्या प्रक्रियेने १५ टक्के फणस स्टार्च पासून खाद्यवेष्टण तयार करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

४. डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठाने विकसित केलेल्या प्रक्रियेने सोयाबिन दुध व गायीच्या दुधाच्या (२५:७५) मिश्रणापासून पनीर बनविण्याच्या प्रक्रियेची शिफारस करण्यात येत आहे.

५. डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठाने विकसित केलेल्या प्रक्रियेने सोयाबिन दुध व गायीच्या दुधाच्या मिश्रणापासून (२५:७५) मायक्रोव्हैव कन्हेक्टिव्ह वाळवणी यंत्रात ५०° से. तापमानास वाळवलेले पनीर क्युब्ज तयार करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

६. डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठाने विकसित केलेल्या पद्धतीने २० टक्के काजू बोंडाचा रस, ३ टक्के लिंबाचा रस आणि १ टक्का आल्याचा रस वापरून १५° ब्रिक्स एकूण विद्राव्य घटक असलेले लिंबु रसयुक्त मसालेदार काजू बोंडाचे नेक्टर तयार करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

७. डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठाने विकसित केलेल्या सुवर्णा जाती पासून बाटलीबंद आंबा रस तयार करण्यासाठी शिफारस करण्यात येत आहे.

८. कमी स्निग्धांश असलेले व उत्तम प्रतिचे पंकज (पॅंगॅसियस) माशांचे फिंगर्स बनविण्यासाठी डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठाने विकसित केलेले बॅटर (मिश्रण) वापरण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

९. म्हशीच्या दुधापासून सर्वोत्तम स्विकारहता आणि सर्वसाधारण वातावरणीय तापमानात चार दिवसांची टिकवणक्षमता असलेला छना पोडो बनविण्यासाठी डॉ. बा.सा.को.कृ.वि. दापोली यांनी विकसित केलेल्या निर्मिती प्रक्रियेचा वापर करून छनाच्या वजनाच्या २० टक्के हापूस आंब्याचा रस वापरण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

१०. सर्वसाधारण वातावरणीय तापमानात सहा दिवसांची आणि रेफ्रिजरेशन तापमानाला दहा दिवसांची टिकवण क्षमता असलेला कलाकंद बनविण्यासाठी डॉ. बा.सा.को.कृ.वि. दापोली यांनी विकसित केलेल्या निर्मिती प्रक्रियेचा वापर करून मुळ दुधाच्या वजनाच्या ७.५० टक्के आंब्याचा रस वापरण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

११. मिल्क पुडींग बनविण्यासाठी २ टक्के जिलेटिनचा स्थिरीकरण घटक म्हणून आणि १५ टक्के हापूस आंब्याच्या रसाचा स्वाद घटक म्हणून वापर करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

१२. वातावरणीय तापमानाला १२ दिवसांची व रेफ्रिजरेशन तापमानाला सोळा दिवसांची टिकवणक्षमता असलेला पंटूआ बनविण्यासाठी डॉ. बा.सा.को.कृ.वि. दापोली यांनी विकसित केलेल्या निर्मिती प्रक्रियेचा वापर करून छना व खव्याच्या मिश्रणाच्या वजनाच्या २० टक्के खजूर पेस्ट वापरण्याची आणि पंटूआ ५ तास साखर पाकात मुरवण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

२. कोकणामध्ये चवळी व घेवडा बियाण्याची उगवणशक्ती (७५ टक्क्यांपेक्षा जास्त) दोन वर्षांपर्यंत राहण्यासाठी अॅल्युमिनीअम फॉईल बॅग वापरावी.

इ) पीक संरक्षण :

वनस्पती रोग शास्त्र

१. कोकणातील चिकू पिकावरील फायटोफथोरा पामीव्होरा या बुरशीमुळे उद्भवणाऱ्या फळगळ रोगाच्या किफायतशीर व प्रभावी व्यवस्थापनासाठी बागेच्या स्वच्छतेबरोबरच पावसाळ्याच्या सुरुवातीला ट्रायकोडर्मा हरझीयानम हे जैविक बुरशीनाशक २५० ग्रॅम प्रति झाड या प्रमाणात झाडाच्या विस्ताराखाली पसरावे. त्यानंतर एक टक्का बोर्डोमिश्रणाच्या तीन फवारण्या द्याव्यात. बोर्डोमिश्रणाची पहिली फवारणी पावसाळ्याच्या सुरुवातीला करावी व इतर दोन फवारण्या एक महिन्याच्या अंतराने करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

कृषि किटकशास्त्र

१. नारळावरील इरिओफाईड कोळीच्या एकात्मिक व्यवस्थापनासाठी शिफारशीत नत्र, स्फुरद, आणि पालाश, अझादीरॅक्टोन, बोरॉन, मॅगनिज, मॉलिब्डेनम या सुक्ष्म अनद्रव्ययुक्त गोळ्या ४.५ किलो प्रति मात्र प्रति वर्ष याप्रमाणे वर्षातून तीन वेळा जून, ऑक्टोबर आणि फेब्रुवारीमध्ये विभागून देण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

२. आंब्यावरील तुडतुड्याच्या नियंत्रणासाठी बुप्रोफेझीन २५ एस. सी. २० मिली प्रति १० लिटर पाण्यात मिसळून फवारण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

३. काजूवरील बोंड व बी पोखरणाऱ्या अळीच्या नियंत्रणासाठी डायक्लोरोवॉक्स ७६ टक्के प्रवाही १० मिली प्रति दहा लिटर पाण्यातून फवारणी करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

४. भात पिकावरील खोडकिडा व पाने गुंडाळणारी अळीच्या नियंत्रणासाठी कारटाप हायड्राक्लोराईड ४ टक्के दाणेदार १८.७५ किलो किंवा क्लोरॅन्ट्रानीलीपोल ०.४ टक्के दाणेदार १० किलो किंवा फिप्रोनिल ०.३ टक्के दाणेदार २०.८ किलो प्रती हेक्टर या प्रमाणात पहिली मात्रा रोपवाटीकेमध्ये २-३ दिवस पुनर्लागवडीपूर्वी आणि दुसरी मात्रा पुनर्लागवडीनंतर ३०-३५ दिवसांनी आवश्यकतेनुसार देण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

कृषि अभियांत्रिकी :

कृषि प्रक्रिया अभियांत्रिकी :

१. मका, तांदूळ आणि कुळीथ यांच्या ५०:३०:२० मिश्रणापासून टिवन स्क्रु एक्स्ट्रुडर संयंत्राने १५०° से. बॅरल तापमान आणि २२५ फेरे प्रति मिनिट स्क्रु वेग वापरून खाण्यासाठी योग्य 'केकेव्ही क्रिस्प' बनविण्याच्या प्रक्रियेची शिफारस करणेत येत आहे.

प्रक्षेत्र संरचना अभियांत्रिकी

२. डॉ. बा.सा.को.कृ.वि. विकसीत बांबूच्या कळक व मेस या वाणांपासून बनविलेले बांबू कुटीर संरचनेची कोकणासाठी शिफारस करण्यात येत आहे. बांबू कुटीर बनविण्यासाठी लागणाऱ्या साहित्याची तपशीलवार माहिती

अ.क्र.	बांबू कुटीरचा भाग	साहित्य	तपशिल
१	कॉलम	कळक	१०० ते १३० मिमी व्यास
२	बीम व परलिन	मेस	७० मिमी व्यासाचे
३	भिंतीसाठी	बांबू मॅट	१४ मिमी आणि मिमी जाडीचे बांबू मॅट
४	फॉल सिलींग	बांबू मॅट	३ मिमी बांबू मॅट

विद्युत आणि अपारंपारिक उर्जा स्रोत

३. डॉ. बा.सा.को.कृ.वि. विकसित एकत्रित कार्बनीकरण व द्रवीकरण संयंत्राची जैवभारापासून कोळसा (५० किलोग्रॅम प्रति बॅच) व कच्चे जैव तेल निर्मितीसाठी शिफारस करण्यात येत आहे.

जलसिंचन आणि निचरा अभियांत्रिकी

४. डॉ. बा.सा.को.कृ.वि. विकसित कमी खर्चाची कालसापेक्ष जमिनीतील ओलाव्यावर आधारित स्वयंचलित सिंचन प्रणालीचा विविध पिकांच्या सिंचनासाठी शिफारस करण्यात येत आहे.

५. कोकण विभागातील वाळूयुक्त चिकनमाती आणि वाळूयुक्त पोयटा चिकनमातीमध्ये भूपृष्ठाखाली १५ से. मी. खोलीवर उपनळी गाडून पिकांना सिंचन करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

कृषि यंत्रे आणि शक्ती विभाग

१. दापोली विभागातील विविध वयोगटातील पुरुष व स्त्री मजुरांचे ऑक्सिजन वापर दर (+१० टक्के) अंदाजीत करण्याची पुढील समिकरणांची शिफारस करण्यात येत आहे.

	वयोगट (वर्षे)	समिकरणे
पुरुष	१८-३०	OCR=०.०१९HR - १.२७८८
	३०-४०	OCR=०.०१९५HR - १.२८१४
	४०-५०	OCR=०.०२०८HR - १.४८६१
स्त्रिया	१८-३०	OCR=०.०१२३HR - ०.८४४३
	३०-४०	OCR=०.०१२५HR - ०.८७२४
	४०-५०	OCR=०.०१२२HR - ०.८३८६

OCR=Oxygen Coygen Consumption Rate

HR = Heart Rate

फ) सामाजिक शास्त्रे :**कृषी अर्थशास्त्र**

१. आंबा उत्पादक शेतकऱ्यांनी पीक संरक्षक रसायनांचा अवास्तव वापर केल्यामुळे प्रती हेक्टरी रु. ५,७१८/- इतका अतिरिक्त खर्च होतो. त्यामुळे खर्च कमी होण्यासाठी आणि रासायनिक औषधांचे दुष्परिणाम टाळण्यासाठी आंबा उत्पादक शेतकऱ्यांना विद्यापीठाच्या आंबा संशोधन प्रणालीचा अवलंब करण्यासाठी प्रशिक्षित करण्याची शिफारस करण्यात येते.

२. (अ) कोकण विभागात रु. ११००/- कोटीचे आंब्याचे काढणीनंतर नुकसान होत आहे. म्हणून तालुकास्तरावर काढणीपश्चात व्यवस्थापन यंत्रणा कार्यान्वित करण्याची शिफारस करण्यात येते.

(ब) दक्षिण कोकणात रत्नागिरी आणि सिंधुदुर्ग जिल्हास्तरावर नियंत्रित बाजारपेठ आहे. परंतु या जिल्ह्यातील आंब्याच्या क्षेत्राची वाढ विचारात घेता कृषी उत्पन्न बाजार समिती अंतर्गत प्रत्येक तालुक्यात आंबा व इतर पिकांसाठी बाजार आवाराची स्थापना करण्याची शिफारस करण्यात येते.

(क) आंबा बागायतदारांना काढणीपश्चात हाताळणी व विपणन व्यवस्थापन बदलांबाबत विस्तार यंत्रणेबाबत प्रशिक्षण देण्याची शिफारस करण्यात येते.

३. दक्षिण कोकणातील आंब्याच्या जुन्या बागांचे पुनरुज्जीवन केले असता ७ वर्षांनंतर प्रति हेक्टरी २९.३१ विंवटल वाढीव उत्पन्न मिळाल्याने निव्वळ नफा रु. ५३,१८९/- ने वाढल्याचे आढळून आले. तसेच फवारणी आणि फळे काढणीच्या खर्चांमध्ये ३२.१० टक्के बचत झाल्याचे आढळून आले. म्हणून जुन्या आंबा बागांचे पुनरुज्जीवन करण्याच्या डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठाने प्रसारित केलेल्या तंत्रज्ञानाने आंबा बागायतदारांना प्रशिक्षण देण्यासाठी विस्तार यंत्रणेमार्फत खास योजना कार्यान्वित करून ती राबविण्याची शिफारस करण्यात येते.

विकसित व प्रसारीत केलेले पिकांचे वाण :**भात :**

भाताचा आखूड दाण्याचा, बुटका, न लोळणारा, १३० ते १३५ दिवसांत तयार होणारा, बीएआरसीकेकेवी-१३ (ट्रॉम्बे कर्जत कोलम) या वाणाची कोकण विभागात लागवडीसाठी शिफारस करण्यात येत आहे. या वाणाचे भरडाईचे प्रमाण ७३.७ टक्के असून तांदुळ ६७.९८ टक्के आहे. या वाणाचा तांदुळ पारदर्शक व उत्तम गुणवत्ता असलेला असून अमायलोजचे प्रमाण २३.०९ टक्के आहे. हा वाण खोडकिडीस साधारण प्रतिकारक असून सरासरी उत्पादन ४.० ते ४.५ टन/हेक्टर इतके आहे.

कॅशिया 'कोकण कॅशिया' :

सालीचे जास्त उत्पादन, सालातील तेलाचे प्रमाण जास्त असणारा आणि क्यूमारीनचे प्रमाण योग्य असणारा कॅशियाचा 'कोकण कॅशिया' हा वाण कोकण विभागात लागवडीसाठी प्रसारीत करण्यात येत आहे. या पासून सरासरी २०१८ ग्रॅम सुक्या सालीचे उत्पन्न मिळते. तसेच सालीमध्ये २.४० टक्के एवढे तेलाचे प्रमाण आहे.

जायफळ 'कोकण संयुक्ता' :

नर व मादी फुले एकाच झाडावर असणारा आणि मोठ्या आकाराच्या जायफळाचे अधिक उत्पादन देणारा 'कोकण संयुक्ता' हा वाण कोकण विभागात लागवडीसाठी प्रसारित करण्यात येत आहे. सदर जातीच्या झाडाला सरासरी ५०० फळे प्रती वर्षी येतात. तसेच फळाचे वजन ९.२० ग्रॅम इतके असून तेलाचे प्रमाण २६ टक्के इतके आढळते.

यंत्रे व अवजारे :**के. के. व्ही. शंकु कोळपे**

महिला वर्गासाठी श्रमशास्त्रीय दृष्ट्या विकसीत के. के. व्ही शंकु कोळप्याची भात शेतीत कोळपणी करण्यासाठी प्रसारीत करण्याची शिफारस करण्यात येत आहे.

यंत्रांची वैशिष्ट्ये

- * भात शेतीतील तण काढण्यासाठी उपयुक्त
- * एकूण वजन ५.७२ कि. ग्रॅ.
- * वैशिष्ट्यपूर्ण रचनेमुळे वापरताना फ्लोटवर चिखल साचत नाही.
- * शंकुवरील पात्यांच्या नाविन्यपूर्ण रचनेमुळे भातशेतीतील तण काढण्याचे काम जलद व चांगले होवून श्रमाची बचत होते.
- * शंकु कोळप्याची कार्यक्षमता -०.०११ हेक्टर/तास
- * तण काढण्याची कार्यक्षमता -७९.८२
- * वजनास हलके, अधिक चांगली पकड आणि समतोल रचना यामुळे वापरास सोईस्कर
- * श्रमशास्त्रीयदृष्ट्या अीयासातून तयार केल्याने महिलांकरीता सुलभ
- * रक्कम रुपये ८००/-

योजनेतर Non-Plan

तक्ता-एक TABLE-I

(दोन) वित्तीय आवश्यकता : (ii) Financial Requirement :

(रुपये हजारात) (Rs. in Thousands)

तपशील	प्रत्यक्ष खर्च २०१८-२०१९			अर्थसंकल्प २०१९-२०२०			सुधारलेले अंदाज २०२०-२०२१		अर्थसंकल्प अंदाज २०२१-२०२२	
	Actuals, 2018-2019			Budget Estimates 2019-2020			Revised Est. 2020-2021		Budget Est. 2021-2022	
	योजनेतर Non-Plan	योजनांतर्गत Plan	एकूण Total	योजनेतर Non-Plan	योजनांतर्गत Plan	एकूण Total	योजनेतर Non-Plan	योजनांतर्गत Plan	योजनेतर Non-Plan	योजनांतर्गत Plan
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
अ-- कार्याचे वर्गीकरण--										
(अ) महात्मा फुले कृषी विद्यापीठ, राहुरी	2955424	400094	3355518	4641202	440000	5081202	4699528	470000	5183962	1310700
(ब) डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषी विद्यापीठ, अकोला	2054248	68000	2122248	2408990	89956	2498946	2971391	348000	4876825	1039521
(क) वसंतराव नाईक कृषी विद्यापीठ, परभणी	1532067	102062	1634129	2366129	155000	2521129	2534020	349500	2981840	521516
(ड) डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठ, दापोली	1126868	1567984	1283652	1694540	231500	1926040	1764116	85000	3047640	1211169
(इ) महाराष्ट्र कृषि विषय शिक्षण आणि संशोधन मंडळाला सहाय्यक अनुदाने	16715	..	16795	34748	..	34748	34777	..	35926	..
राजर्षि छत्रपती शाहू महाराज शिक्षण शुल्क शिष्यवृत्ती योजना	..	25604	25604	..	421700	421700	..	45000.0	..	512880
डॉ. पंजाबराव देशमुख वसतीगृह निर्वाह भत्ता योजना	..	81548	81458	101000	..	151600
(फ) कृषि विद्यापीठांना कर्ज एकूण (अ) स्थूल वजा वसुली	4455	..	4455	7643	..	7643	28512	..	278512	..
एकूण (अ) निव्वळ	7689857	834002	8523859	11153252	1338156	12491408	12032344	1803500	16404705	4747386
ब--वित्त व्यवस्थेची साधने--										
मागणी क्र. प्रधान शिर्ष										
डी -३ २४१५	7685402	834002	8519404	11145609	1338156	12483765	12003832	1803500	16126193	4747386
डी-३ ६२१६	4455	..	4455	7643	..	7643	28512	..	278512	..
एकूण (क) स्थूल	7689857	834002	8523859	11153252	1338156	12491408	12032344	1803500	16404705	4747386

कृषी सांख्यिकी

शेतीविषयक साधनांची उपलब्धता, शेतीविषयक संशोधन व विस्तार, शेतीमालासंबंधित व्यापार, शेतीविषयक नियोजन इत्यादींसाठी विश्वसनीय आकडेवारीची आवश्यकता असते. या माहितीचा उपयोग, आयात निर्यात धोरण ठरविण्यासाठी व स्वयंपूर्णतेच्या दृष्टीने करावयाचे नियोजन इत्यादीसाठी करण्यात येतो. पीक कापणीच्या प्रयोगांचे क्षेत्रकाम प्रामुख्याने मंडळ निरीक्षक/कृषि सहाय्यक व ग्रामसेवकास देण्यात येते. पीक कापणी प्रयोगांचे क्षेत्रकामाचे पर्यवेक्षण प्रामुख्याने कृषी, महसूल व ग्रामविकास खात्यातील अधिकारी करतात. यासंबंधी गोळा करण्यात आलेल्या माहितीचे संकलन व विश्लेषण अहवाल सांख्यिकी विभागामार्फत तयार करण्यात येतो.

महाराष्ट्रातील शेती ही प्रामुख्याने नैऋत्य मान्सूनच्या पावसावर अवलंबून आहे. निरनिराळ्या ठिकाणी पडणाऱ्या पावसाची नोंद महसूल मंडळस्तरावर स्थापन केलेल्या स्वयंचलीत हवामान केंद्रात करण्यात येते. राज्यात सद्यःस्थितीत प्रत्येक महसूल मंडळास एक अशाप्रमाणे एकूण २१०५ ठिकाणी पर्जन्यमापक केंद्रे कार्यरत आहेत. सदरची माहिती जून ते ऑक्टोबर या कालावधीत दररोज शासनास सादर केली जाते.

राज्यात हंगामनिहाय, जिल्हानिहाय, पेरणी झालेल्या पिकांची माहिती विनाविलंब उपलब्ध व्हावी या दृष्टीने कृषी विभागाचे सांख्यिकी विभागामार्फत राज्यातील पीक परिस्थितीची साप्ताहिक माहिती विभागीय कार्यालयाकडून गोळा केली जाते व त्या माहितीवर आधारित राज्यातील हवामान, पेरणी व पीक परिस्थितीचा साप्ताहिक अहवाल शासनास सादर केला जातो.

राष्ट्रीय कृषी विमा योजना रब्बी १९९९-२००० पासून रब्बी २०१५-१६ पर्यंत राबविण्यात आलेली असून आता ती बंद करण्यात आलेली आहे. खरीप २०१६ पासून राज्यातील सर्व जिल्ह्यामध्ये अधिसूचीत केलेल्या पिकामध्ये प्रधानमंत्री पीक विमा योजना राबविण्यात येत आहे.

(अ) योजनेचे नाव :- कृषी उत्पादन

कृषी उत्पादन वाढविण्याच्या दृष्टीने राज्यात अनेक प्रकारच्या योजना राबविल्या जात आहेत. त्यामुळे कृषी उत्पादन वाढविण्याच्या कामात गती येते. सन २०१७-२०१८ ते २०१९-२० चे अंतिम अहवाल व सन २०२०-२१ चे द्वितीय पूर्वांनुमान अहवाल (खरीप+रब्बी) तसेच पीकनिहाय उत्पादनाचे लक्षांक व साध्य खाली नमूद केल्याप्रमाणे आहे.

(उत्पादन लाख टनात)

पीक	२०१७-२०१८ (अंतिम)		२०१८-१९ (अंतिम)		२०१९-२० (अंतिम)		२०२०-२१ (खरीप+रब्बी) द्वि.पु.अ.	
	लक्ष	साध्य	लक्ष	साध्य	लक्ष	साध्य	लक्ष	साध्य
	तांदूळ (खरीप)	४५.६३	२६.६८	३८.४०	३१.४४	३४.१०	२७.०२	३४.८८
गहू	२०.४९	१८.८५	२०.४९	१२.४९	१७.२३	१७.९३	१७.२३	१७.८३
खरीप ज्वारी	१४.४०	५.४७	५.७५	४.३०	४.१०	२.७३	६.००	२.९६
रब्बी ज्वारी	१७.१५	१८.४२	२०.०२	७.६८	१९.११	१५.९२	१९.५७	१६.११
बाजरी	१४.५०	६.६९	९.४३	३.३२	६.५८	५.१२	६.८३	८.२९
नाचणी	१.१६	१.०६	१.१४	०.९४	२.०३	०.८७	१.८८	१.०७
मका (खरीप + रब्बी + उन्हाळी)	३३.६०	३१.२५	३८.७४	१७.६६	४०.०९	१९.६०	३८.४७	३९.०७
एकूण तृणधान्य खरीप	१०५.७८	६१.७७	८५.०२	५३.८६	७८.५२	४६.४८	८०.९३	७४.४८
एकूण रब्बी तृणधान्य	४०.९२	४६.३६	४८.३४	२४.०१	४४.४३	४१.८४	४३.५५	४२.४३

पीक	२०१७-२०१८ (अंतिम)		२०१८-१९ (अंतिम)		२०१९-२० (अंतिम)		२०२०-२०१ (खरीप+रब्बी) द्वि.पु.अ.	
	लक्ष	साध्य	लक्ष	साध्य	लक्ष	साध्य	लक्ष	साध्य
कडधान्ये खरीप	२८.८२	१५.८४	२८.८२	१२.३४	२०.८५	१५.३७	२२.०१	१७.५४
कडधान्ये रब्बी + उन्हाळी	१९.४९	२१.०१	२१.४०	१४.४९	२१.४१	२३.१२	२१.४१	२५.७६
एकूण कडधान्ये (खरीप + रब्बी + उन्हाळी)	४८.३१	३६.८४	५०.२२	२६.८३	४२.२५	३८.४९	४३.२२	४३.३०
एकूण अन्नधान्ये (खरीप + रब्बी + उन्हाळी)	१९६.८५	१४६.२८	१८७.१७	१०६.३०	१६७.४०	१३०.६७	१७०.११	१६०.२०
कापूस (रुई)	१०२.६०	६०.९४	१०६.४०	६५.९३	१०५.८८	६६.३९	१०७.४०	८८.२२
ऊस	७८०.००	८३१.३८	८२०.००	८९७.७१	९१३.५०	६९३.१३	८२२.००	९७२.६८
तेलबिया (खरीप + रब्बी + उन्हाळी)	५६.९०	४२.०८	५२.८८	४८.८५	५७.७०	५१.७८	५८.२२	६४.८१

कापसाचे उत्पादन लाख गाठीत असून एक गाठ १७० किलोची आहे.

टीप :- (१) सन २०१७-१८ ते २०१९-२० मधील खरीप, रब्बी व उन्हाळी पिकांचे उत्पादनाचे अंदाज अंतिम पुर्वानुमान आधारित आहेत. (२) सन २०२०-२१ मधील (खरीप+रब्बी) पिकांचे उत्पादनाचे अंदाज द्वितीय पुर्वानुमान अहवालानुसार आहेत.

(ब) योजनेचे नाव :- कृषिविषयक माहितीच्या आकडेवारीचे प्रतिवृत्त वेळेवर देण्याची योजना (१००% केंद्र योजना)

राज्यातील प्रमुख पिकांच्या क्षेत्राची आकडेवारी बिनचूक व वेळेवर उपलब्ध व्हावी यादृष्टीने सदर योजना सन १९६८-६९ पासून भारत सरकारचे १०० टक्के आर्थिक सहाय्याने कार्यान्वित झाली. तदनंतर सन १९७९-८० ते २००६-०७ पर्यंत एकूण खर्चाच्या ५० टक्के अनुदान केंद्र शासनाकडून व उर्वरित ५० टक्के अनुदान राज्य शासनाकडून प्राप्त होत होते. सदरची योजना सन २००७-०८ पासून १००% केंद्र योजना म्हणून राज्यात राबविण्यात येत आहे. ही योजना वेतनाधीन असून योजनेतील नियमित काम करण्यासाठी मंजूर असलेल्या अधिकारी/कर्मचारी वर्ग यांचे वेतन व भत्ते भागविणेसाठी अनुदान उपलब्ध करून देण्यात येते.

सर्वेक्षण पद्धतीने प्रमुख पिकाखालील क्षेत्राची हंगामनिहाय आकडेवारी गोळा करण्यात येऊन क्षेत्राचे अंतिम अंदाज तयार करून केंद्र व राज्य शासनास सादर करणे हा योजनेचा मुख्य उद्देश आहे. हंगामनिहाय क्षेत्राच्या अंतिम आकडेवारीचा उपयोग शासनाच्या विविध धोरणांच्या अंमलबजावणीसाठी करण्यात येतो. या योजने अंतर्गत कृषी विभागाने विहित केलेल्या क्षेत्राच्या नमुना कार्डद्वारे राज्यातील एकूण गावांपैकी दरवर्षी निवडलेल्या २० टक्के गावांची हंगामनिहाय क्षेत्राची आकडेवारी महसूल विभागाकडील क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांकडून प्राप्त करून घेण्यात येते. ही आकडेवारी जिल्हा/विभाग स्तरावर हंगामनिहाय संकलित करून आयुक्तालयस्तरावर पिकनिहाय/जिल्हानिहाय/तालुकानिहाय क्षेत्राचे अंदाज दरवर्षी हंगामनिहाय अंतिम करण्यात येतात. तसेच जमिनीच्या वापरानुसार नऊ प्रकारचे वर्गीकरण क्षेत्राची अंदाजित आकडेवारी अंतिम करणेकामी वरीलप्रमाणेच नमुना कार्डद्वारे महसूल विभागाकडून आकडेवारी प्राप्त करून घेण्यात येते व अंदाज अंतिम करण्यात येतात.

भौतिक व आर्थिक लक्ष्य व साध्य

अ.क्र.	बाब	२०१९-२०		२०२०-२१		रक्कम रु. लाखात
		लक्ष्य	साध्य	लक्ष्य	साध्य	२०२१-२२
१	पर्यवेक्षीय कर्मचाऱ्यांसाठी प्रशिक्षण	१६	१६	१६	१६	१६
२	यादृच्छिक गावांची निवड	८,८००	८,८००	८,८००	८,८००	८,८००
३	तक्त्यांची छाननी व नोंदणी	५४,०००	काम प्रगती	५४,०००	काम प्रगती	५४,०००
४	तक्त्यांचे संकलन व पृथःकरण	५४,०००	पथावर आहे.	५४,०००	पथावर आहे.	५४,०००
५	अहवाल तयार करणे	५	३	५	..	५
६	आर्थिक लक्ष्य/साध्य (रु. लाखात)	३९५.००	२९२.८६	३९५.००	१५१.५३	४००.००

डिसेंबर, २०२०

अखेर

(क) योजनेचे नाव :- पिकाचे आकडेवारीत सुधारणा करण्याची योजना (१०० टक्के केंद्र योजना)

सदर योजना सन १९७५ मध्ये केंद्र शासनाने १०० टक्के अनुदानाने सुरू केली आणि पुढे सन १९७९-८० पासून एकूण खर्चाच्या ५० टक्के एवढे अनुदान दरवर्षी सन २००६-०७ पर्यंत मिळत होते. सन २००७-०८ पासून १०० टक्के केंद्र योजना म्हणून राज्यात राबविण्यात येत आहे. योजनेच्या कामाचे स्वरूप व नियोजन एन.एस.एस.ओ. फरीदाबाद यांच्याकडून कळविले जाते व त्यानुसार राज्यांतील सर्व जिल्ह्यांमध्ये तिन्ही हंगाम मिळून तलाठ्यांनी केलेल्या पीक पाहणीचे पर्यवेक्षण १३२० गावे व मंडळ निरीक्षक/ ग्रामसेवक यांनी केलेल्या पीक कापणी प्रयोगाचे पर्यवेक्षण (खरीप व रब्बी मिळून १३०० प्रयोग) कृषी खात्यातील कृषी पर्यवेक्षकांकडून केले जाते तेवढेच पर्यवेक्षण एन.एस.एस.ओ. कडील अधिकाऱ्यांमार्फत केले जाते. अशा प्रकारच्या उपलब्ध होणाऱ्या माहितीचे आधारे अभ्यास करून पिकांचे आकडेवारीत सुधारणा घडवून आणण्याच्यादृष्टीने दरवर्षी होणाऱ्या उच्चस्तरीय समितीमध्ये चर्चा केली जाते व उपाययोजना सूचविली जाते.

योजनेचा मुख्य उद्देश पटवाऱ्यांनी पीक पाहणीत नोंदविलेले क्षेत्र तसेच मंडळ निरीक्षक व ग्रामसेवक यांनी केलेल्या पीक कापणी प्रयोगाची शास्त्रशुद्ध पूर्व नियोजित पद्धतीने पर्यवेक्षण करून आकडेवारी मिळविणे व पर्यवेक्षणातून उपलब्ध होणाऱ्या माहितीच्या आधारे प्रमुख पीकांचे क्षेत्रफळाबाबतचे व उत्पन्नाचे अंदाज तयार करण्याच्या पद्धतीमध्ये व आकडेवारीमध्ये सुधारणा घडवून आणण्याचा प्रयत्न करणे.

सदरची योजना वेतनाधीन असून योजनेतील नियमित काम करणेसाठी मंजूर असलेला अधिकारी/कर्मचारीवर्ग यांचे वेतन व भत्ते भागविण्यासाठी अनुदान उपलब्ध करून देण्यात येते.

भौतिक व आर्थिक लक्ष्य व साध्य

अ.क्र.	कामाचे स्वरूप	२०१९-२०२०		२०२०-२०२१		२०२१-२०२२	
		लक्ष्य	साध्य	लक्ष्य	साध्य	लक्ष्य	साध्य
१	पर्यवेक्षीय कर्मचाऱ्यांसाठी प्रशिक्षण वर्ग	१६	१६	१६	१६	८	..
२	यादृच्छिक गावांची निवड	८८००	८८००	८८००	८८००	८८००	..
३	क्षेत्रीय कामाची तपासणी			
	अ) क्षेत्र प्रगणन केलेली गावे	१३२०	९८७	१३२०	४०८	१३२०	काम प्रगती-
		(ख+र+उ)		(ख+र+उ)		(ख+र+उ)	पथावर आहे
	ब) पीक कापणी प्रयोग	१३००	८२९	१३००	५८७	१३००	काम प्रगती-
				(ख+र)		(ख+र)	पथावर आहे
४	गाव नमुना नं. ११ ची तपासणी	१३२०	९८७	१३२०	४०८	१३२०	काम प्रगती-
				(ख+र+उ)		(ख+र+उ)	पथावर आहे
५	आर्थिक लक्ष्य व साध्य	२५०.००	११४.४०	२५०.००	६८.६७	२५५.००	--

(रु. लाखात)

डिसेंबर,

२०२० अखेर खर्च

योजनेचे नाव :- (ड) महाराष्ट्र राज्यातील शेतमाल उत्पादन खर्चाचा अभ्यास करण्यासाठी कायमस्वरूपी
यंत्रणा निर्माण करण्याची कायमस्वरूपी योजना (अ. पी. सी.)

१) योजना सुरू होण्याचे वर्ष	...	सन १९७९
२) कृषी खात्याचा सहभाग	...	सदर सर्वेक्षणासाठी त्रैवार्षिक गाव समूहाचे नियोजन करण्यासाठी लागणारी क्षेत्रविषयक माहिती गोळा करून नियोजन करणे व निरनिराळ्या कृषी विद्यापिठांसाठी निवडलेले गाव समूह सहसंचालक शेतमाल भाव समिती कक्ष यांना पाठविणे.
३) उद्दिष्टे	...	योजनेत समाविष्ट पिकांच्या किमती किमान आधारभूत किमतीपेक्षा कमी झाल्यास पणन संचालनालयामार्फत शेतमाल किमान आधारभूत दराने खरेदी करून शेतकऱ्यांना संरक्षण देणे.
४) लक्ष्य	...	दर तीन वर्षांसाठी २७९ गांवांचे समूह (क्लस्टर) निवडून, निवडलेल्या पिकांचे प्रती हेक्टरी विंटल उत्पादन खर्च काढून केंद्रिय शेतमाल खर्च व किंमत आयोगास किमान आधारभूत किंमत ठरविण्यासाठी शिफारस करणे. सन २०२१-२२ ते २०२३-२४ या कालावधीसाठी २७९, गावसमूहांची निवड करून सहसंचालक शेतमालभाव समिती कक्ष, मुंबई यांना कळविण्यात आले आहे.
५) साध्य	...	सन २०२१-२२ ते २०२३-२०२४ या तीन वर्षांसाठी गाव समूह निवड करण्यात आली आहे. उत्पादन खर्च काढण्यासाठी आवश्यक माहिती एकत्रित करून संकलन करण्याची कार्यवाही चालू.
६) आर्थिक तरतूद	...	या योजनेतील मंजूर पदे कृषी खात्याच्या एक खिडकी योजनेतर्गत विलीन झाल्यामुळे या योजनेसाठी स्वतंत्र आर्थिक तरतूद करण्यात येत नाही.
७) योजनेची अंमलबजावणी	...	योजनेची अंमलबजावणी मंत्रालय स्तरावरील शेतमाल भाव समिती कक्ष, कृषी आयुक्तालय व राज्यातील चार कृषी विद्यापीठे यांचे संयुक्त सहकार्याने करण्यात येते.

योजनेचे नाव :- (इ) पीक सर्वेक्षण योजना--महाराष्ट्र राज्यातील पिकांच्या उत्पन्नाचा
अंदाज व आढावा काढण्याची योजना

१) योजनेची सुरुवात	...	सन १९४४.
२) उद्दिष्टे	...	१) जिल्हा पातळीवर व राज्य पातळीवर निरनिराळ्या पिकांच्या दर हेक्टरी सरासरी उत्पन्नाचे विश्वासार्ह अंदाज काढणे. २) पिकांच्या पूर्वानुमानासाठी आवश्यक लागणारी बिनचूक माहिती वेळेवर उपलब्ध करणे ३) पिकांची पैसेवारी निश्चित करण्यासाठी तालुका पातळीवर १० वर्षांची पिकांच्या सरासरी उत्पन्नाची आकडेवारी उपलब्ध करणे. ४) निरनिराळ्या पिकांसाठी निवडलेल्या गावात शेतकऱ्यांनी अवलंबिलेल्या मशागतीसंबंधी तसेच बी-बियाणे, खताचा वापर इत्यादिसंबंधी माहिती गोळा करणे. ५) पिकांची नुकसानभरपाई निश्चित करण्यासाठी मंडळ स्तरावरील ३ ते ५ वर्षांची सरासरी उत्पन्नाची आकडेवारी उपलब्ध करणे. ६) पीक विमा योजनेसाठी चालू वर्षाची पिकांची दर हेक्टरी सरासरी उत्पन्नाची माहिती कळविणे.
३) समाविष्ट पिके	...	सध्या या पद्धतीचा वापर करून राज्यातील खालील पिकांवर राज्यव्यापी पीक कापणी प्रयोग घेण्यात येत आहेत. (१) भात (२) बाजरी (३) खरीप ज्वारी (४) रागी (नाचणी) (५) रब्बी ज्वारी (६) गहू (७) हरभरा (८) कापूस (९) ऊस (१०) तंबाखू (११) भुईमूग (१२) तूर (१३) तीळ (१४) जवस (१५) खुरासणी (१६) करडई (१७) सूर्यफूल (१८) मका (१९) उन्हाळी भात (२०) उन्हाळी सूर्यफूल (२१) उन्हाळी भुईमूग (२२) मूग (२३) उडीद (२४) सोयाबीन, (२५) र. तीळ (२६) र. सूर्यफूल (२७) र. मका.

- ४) साध्य ... सन २०१९-२० मध्ये खरीप हंगामात ६७४०३ रब्बी हंगामात ३९०५८ व उन्हाळी हंगामात २५३६ असे एकूण १०८९९७ पीक कापणी प्रयोग घेण्यात आले. तर सन २०२०-२१ या खरीप हंगामात ८३११४, रब्बीमध्ये २५९२२ तर ४९६२ उन्हाळी हंगामात असे एकूण ११३९९८ एवढ्या प्रयोगांचे आयोजन केले आहे.
- ५) आर्थिक तरतूद ... योजनेसाठी स्वतंत्र आर्थिक तरतूद करण्यात येत नाही तथापि मजुरी या शिर्षाखाली (डी-३००१) संचालन व प्रशासन, (००) (०१) कृषी आयुक्तालय (२४०१ ०१३६) या लेखाशिर्षाखाली रु. १२.१५ लाख एवढी आर्थिक तरतूद सन २०२०-२१ या आर्थिक वर्षासाठी करण्यात आली आहे.

योजनेचे नाव :- (फ) प्रधानमंत्री पीक विमा योजना

खरीप हंगाम २०१६ पासून प्रधानमंत्री पीक विमा योजना राबविण्यात येत आहे.

योजनेत समाविष्ट पिके

अन्नधान्य (तृणधान्य व कडधान्य) : खरीप व उन्हाळी भात, खरीप व रब्बी ज्वारी, (जिरायत व बागायत) बाजरी, गहू, (बागायत) नाचणी, मका, तूर, मूग, उडीद, हरभरा.

गळीत धान्य : कारळे, खरीप व उन्हाळी भूईमूग, तीळ, सोयाबीन, सूर्यफूल, करडई.

नगदी पिके : कापूस व कांदा.

योजनेचा उद्देश :

१. नैसर्गिक आपत्ती, कीड आणि रोगांमुळे पिकांचे नुकसान झाल्यास शेतकऱ्यांना विमा संरक्षण देणे.
२. शेतकऱ्यांना नाविन्यपूर्ण व सुधारित मशागतीचे तंत्रज्ञान व सामुग्री वापरण्यास प्रोत्साहन देणे.
३. पिकांच्या नुकसानीच्या अत्यंत कठीण परिस्थितीतही शेतकऱ्यांचे आर्थिक स्थैर्य अबाधित राखणे.
४. कृषी क्षेत्रासाठीच्या पतपुरवठ्यात सातत्य राखणे.

योजनेची वैशिष्ट्ये :

१. कर्जदार व बिगर कर्जदार शेतकऱ्यांना ऐच्छिक आहे.
२. खातेदारांचे व्यक्तिरिक्त कुळांसाठी सुद्धा ही योजना खुली ठेवण्यात आलेली आहे.
३. विमा संरक्षित रक्कम ही प्रत्येक पिकाच्या मंजूर कर्ज मर्यादेइतकी राहिल.
४. शेतकऱ्यांनी भरावयाचा विमा हप्ता दर हा खरीप हंगाम २ टक्के व रब्बी हंगाम १.५ टक्के व नगदी पिकांसाठी ५ टक्के असा मर्यादित ठेवण्यात आला आहे.
५. या योजने अंतर्गत ७० टक्के जोखिमस्तर देय राहिल.
६. अधिसूचित क्षेत्रातील अधिसूचित पिकांचे उंबरठा उत्पन्न हे मागील ७ वर्षांपैकी सर्वाधिक उत्पन्नाचे ५ वर्षांचे सरासरी उत्पन्न गुणीले त्या पिकाचा जोखिमस्तर विचारात घेऊन निश्चित केले जाईल.

योजनेत सहभागी शेतकरी :

अधिसूचित क्षेत्रात, अधिसूचित पिके घेणारे (कुळाने अगर भाडेपट्टीने शेती करणाऱ्या शेतकऱ्यांसह) सर्व शेतकरी या योजनेत भाग घेण्यास पात्र आहेत. कर्जदार व बिगर कर्जदार शेतकऱ्यांना योजना ऐच्छिक राहिल.

प्रधानमंत्री पीक विमा योजने अंतर्गत मागील तीन वर्षातील योजनेचे आर्थिक लक्ष्य व साध्य (राज्य शासन हिस्सा)

प्रधानमंत्री पीक विमा वर्ष	अनुदान (रु. लाख)		योजनेचे आर्थिक लक्ष्य व साध्य मंजूर नुकसानभरपाई रक्कम (रु. लाख)
	लक्ष्य	साध्य (राज्य हिस्सा)	
२०१७-१८	१५१७१०.८७	१५१७१०.८७	२७०७८१.००
२०१८-१९	१७२३७९.९८	१७२३७९.९८	४६५५४६.००
२०१९-२०	२३४५८४.१६	२३४५८४.१६	५५११६८.००
२०२०-२१	२६५३८०.००	*९०८००.०६	*५७३८५.४९

अंतरिम दि. २-०२-२०२१ अखेर

मागील तीन वर्षातील योजनेचे भौतिक साध्य

हंगाम	अधिसूचित पीक तालुके	अधिसूचित पीक मंडळ
खरीप - २०१७	२३३	१०६६२
रब्बी - २०१७-२०१८	३१७	५५६३
खरीप - २०१८	२३५	१०५८७
रब्बी - २०१८-२०१९	४१७	४५६१
खरीप - २०१९	२५३	१०९५२
रब्बी - २०१९-२०२०	२९५	२९०६
*खरीप - २०२०	१८८	१०१५९
रब्बी - २०२०-२०२१	३८५	४३३१

योजनेचे नाव :- (ज) गोपीनाथ मुंडे शेतकरी अपघात विमा योजना

शेती व्यवसाय करतांना होणारे अपघात तसेच वीज पडणे, पूर, सर्पदंश, विंचूदंश, जनावरांच्या चावण्यामुळे (रेबीज) मृत्यू, वाहन अपघात व इतर कोणत्याही नैसर्गिक आपत्तीमुळे होणारे अपघात, तसेच नक्षली हल्ले, दंगल यामुळे बऱ्याच शेतकऱ्यांचा मृत्यू ओढवतो किंवा अपंगत्व येते. घरातील कर्त्या व्यक्तिस झालेल्या अपघातामुळे कुटुंबाचे उत्पन्नाचे साधन बंद होऊन अडचणीची परिस्थिती निर्माण होते. अशा अपघातग्रस्त शेतकऱ्यांस/त्यांच्या कुटुंबास लाभ देण्याच्या दृष्टीने शासनाने गोपीनाथ मुंडे शेतकरी अपघात विमा योजना सन २०१५-२०१६ पासून सुरू केली आहे.

सन २०१५-१६ मध्ये दि. १ डिसेंबर, २०१५ ते ३० नोव्हेंबर, २०१६ या कालावधीसाठी गोपीनाथ मुंडे शेतकरी अपघात विमा योजने अंतर्गत नॅशनल इन्शुरन्स कंपनी लि. पुणे यांचेकडे रु. २७.२४ कोटी विमा हप्ता अदा करून नियुक्ती करण्यात आली होती.

सन २०१६-१७ मध्ये गोपीनाथ मुंडे शेतकरी अपघात विमा योजना राबविणेसाठी दिनांक १ डिसेंबर २०१६ ते ३० नोव्हेंबर २०१७ या कालावधीसाठी ओरिएंटल इन्शुरन्स कंपनी लि. पुणे यांचेकडे रु. ३१.०४ कोटी विमा हप्ता भरण्यात आला होता.

सन २०१७-१८ मध्ये दिनांक ०८ डिसेंबर २०१७ ते ०७ डिसेंबर २०१८ या कालावधीसाठी ओरिएंटल इन्शुरन्स कंपनी लि. पुणे यांचेकडे रु. ४३.५६ कोटी विमा हप्ता भरण्यात आला असून योजनेची अंमलबजावणी सुरू आहे.

सन २०१८-१९ मध्ये दिनांक ०८ डिसेंबर २०१८ ते ०७ डिसेंबर २०१९ या कालावधीसाठी ओरिएंटल इन्शुरन्स कंपनी लि. पुणे यांचेकडे रु. ४७.२६ कोटी विमा हप्ता रक्कम भरण्यात आली असून योजनेची अंमलबजावणी सुरू आहे.

सन २०१९-२० मध्ये दिनांक १० डिसेंबर २०१९ ते ०९ डिसेंबर २०२० या कालावधीत युनिव्हर्सल सोमो जनरल इन्शुरन्स लि. यांचेकडे रु. ९७.९८ कोटी विमा हप्ता रक्कम भरण्यात आली असून योजनेची अंमलबजावणी सुरू आहे.

गोपीनाथ मुंडे शेतकरी अपघात विमा योजनेचा सन २०१५-१६ पासून प्रगती अहवाल पुढीलप्रमाणे आहे (माहे जानेवारी, २०२१ अखेर)

वर्ष	विमा कंपनीचे नाव	प्राप्त दावे	मंजूर दावे	कार्यवाहीत	नामंजूर	अपूर्ण प्रस्ताव
२०१५-१६	नॅशनल इन्शुरन्स कंपनी लि., पुणे	३९३४	२६०९	..	१३२५	..
२०१६-१७	ओरिएंटल इन्शुरन्स कंपनी लि., पुणे	३३८७	२४१३	..	९७४	..
२०१७-१८	ओरिएंटल इन्शुरन्स कंपनी लि., पुणे	३५४५	२६७१	१८	८५६	..
२०१८-१९	ओरिएंटल इन्शुरन्स कंपनी लि., पुणे	३८५७	२३७४	४९०	६२८	३६५
२०१९-२०	दि युनिव्हर्सल सोमो जनरल इन्शुरन्स कंपनी लि.	३८९५	१२४८	७१४	२५५	१५०८

सन २०२०-२१ या अर्थिक वर्षासाठी रु. ११० कोटी इतकी अर्थसंकल्पीय तरतूद करण्यात आली आहे.

जागतिक कृषी गणना (१०० टक्के केंद्र पुरस्कृत योजना)

१. प्रास्ताविक

जागतिक कृषी गणना हा राष्ट्रीय कार्यक्रम महाराष्ट्र राज्यांत १९७०-७१ मध्ये सुरू करण्यात आला. दर पाच वर्षांनी कृषी गणना करण्यात येते. महाराष्ट्रात आतापर्यंत एकूण १० कृषी गणनेचे काम करण्यात आलेले आहे.

सन २०१५-२०१६ मध्ये घेण्यात आलेली कृषी गणना ही महाराष्ट्रातील १० वी कृषी गणना आहे. केंद्र शासनाचे नियत वेळापत्रकानुसार अकरावी कृषी गणना २०२०-२१ चे काम जुलै २०२१ पासून सुरू होणार आहे. कृषी गणनेमध्ये महसूल खात्यातील गाव पातळीवरील भूमि अभिलेखांच्या सर्व नोंदीनुसार संकलन करून पुनर्वर्गीकरण केले जाते. यासाठी वहिती खाते हा घटक धरण्यात येतो.

शेतीच्या रचनेचे स्वरूप व स्थिती यासंबंधी वहिती खाते घटक धरून राज्यातील सर्व वहिती खात्यांची एका ठराविक वर्षासाठी सांख्यिकीय पध्दतीने माहिती गोळा करण्याचा शासन प्रणित उपक्रम म्हणजे कृषी गणना होय. कृषी गणनेची खालीलप्रमाणे उद्दिष्टे आहेत.

- १) शेतीची रचना आणि शेतीच्या संबंधी वहिती खात्याच्या विशेष बाबीमधील खातेदारांची संख्या व जमिनीचा वापर, पशुधन, कृषी यंत्रसामुग्री आणि औजार, रासायनिक खतांचा वापर इ. सांख्यिकीय आकडेवारीचा तपशील देणे.
- २) नवीन कृषी विकास कार्यक्रम तयार करण्यासाठी आणि सदर कार्यक्रमाचे मूल्यमापनासाठी आवश्यक असलेले मूल्यस्थिर चिन्ह (बेंचमार्क) आकडेवारी देणे.
- ३) भविष्यात कृषी सर्वेक्षण घेण्यासंबंधात कुटुंबे व वहिती खाते यांचा मूलभूत साचा पुरविणे.
- ४) चालू कृषी सांख्यिकीय योजनेचा विस्तार करण्यासाठी पायाभूत आकडेवारी पुरविणे.
- ५) लघुक्षेत्र धारकांच्या अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमातीच्या शेतकऱ्यांच्या कृषिविषयक प्रगतीच्या योजना आखणे.
- ६) जिल्हावार विकासाकरिता दीर्घ मुदतीच्या नियोजनासाठी अंमलात आणावयाचे धोरण ठरविणे.

कृषी गणना २०१०-२०११ प्रमाणेच कृषी गणना २०१५-२०१६ चे काम करण्यात आले आहे. यामध्ये राज्यातील गावांमधील वहिती खातेदार, वहिती क्षेत्र व त्यांचे आकारमान गटाप्रमाणे तसेच सामाजिक गटनिहाय माहिती विहित प्रपत्रात गोळा केली जाते. नमुना पध्दतीच्या कृषी गणनेसाठी २० टक्के निवडलेल्या गावातून वहिती खातेदारनिहाय विखुरलेले वहिती क्षेत्र वहिवाटीनुसार वहिती क्षेत्र तसेच जमिनीच्या वापरानुसार वर्गीकरण व पिकवार क्षेत्राची माहिती गोळा केली जाते. इनपूट सर्व्हेसाठी राज्यात ७ टक्के निवडलेल्या प्रत्येक गावातून निवडलेले २० वहिती खातेदार वापर करित असलेले बी-बियाणे, खते, औषधे तसेच अवजारे, यंत्रे व घेतलेले कर्ज यासंबंधी माहिती गोळा केली जाते.

कृषी गणनेचे काम महसूल विभागामार्फत करण्यात येते. त्याप्रमाणेच कृषी गणना २०१५-१६ चे काम महसूल विभागामार्फत करण्यात आले आहे. व तद्नंतर इनपूट सर्व्हे २०१६-१७ चे काम कृषी विभागामार्फत करण्यात आले आहे.

२. वित्तीय आवश्यकता :-

(आकडे लाखांत)

सन २०१७-१८ मध्ये प्रत्यक्ष झालेला खर्च	सन २०१८-१९ मध्ये प्रत्यक्ष झालेला खर्च	सन २०१९-२० मध्ये अंदाजित खर्च
१४४.१८	५७९.०७	७८०.००

३. कार्यक्रमाच्या कार्यभाराचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकतेचे स्पष्टीकरण :-

कार्यालयीन खर्च, प्रवास भत्ता, वेतन, इंधन, प्रशिक्षणे याव्यतिरिक्त कृषी गणनेचे काम करण्यासाठी सूचनापुस्तिका व प्रपत्रे छपाई व वितरण करणे तसेच कृषी गणनेच्या कामाप्रित्यर्थ क्षेत्रीय अधिकारी/कर्मचारी यांना मानधनाचे वाटप करणे इत्यादी यासाठी निधीची आवश्यकता असते.

४. कर्मचारीविषयक गोषवारा :-

सदर योजनेमध्ये १३ मंजूर पदे असून मंजूर पदांची नावे वेतनश्रेणी व संख्या पुढीलप्रमाणे :-

अ.क्र	पदनाम	वेतनश्रेणी	मंजूर पदे
१	उप आयुक्त, कृषी गणना (एम.ए.एस.वर्ग-१) (सहसंचालकाचे पदावनत केलेले पद)	...	१
२	सांख्यिक, कृषी गणना (एम.ए.एस.वर्ग-१)	...	१

अ.क्र	पदनाम	वेतनश्रेणी	मंजूर पदे
३	तंत्र अधिकारी (सांख्यिक) (एम.ए.एस.वर्ग-२)	... एस्-१६ ४४९००-१४२४००	१
४	वरिष्ठ सांख्यिकी सहाय्यक (वर्ग-२) कनिष्ठ	... एस्-१५ ४१८००-१३२३००	१
५	सांख्यिकी पर्यवेक्षक (वर्ग-३)	... एस्-१३ ३५४००-११२४००	२
६	सहाय्यक अधीक्षक (वर्ग-३)	... एस्-१३ ३५४००-११२४००	१
७	वरिष्ठ लिपिक / लघु टंकलेखक, गट-क	... एस्-८ २५५००-८११००	१
८	लघुलेखक (उच्चश्रेणी) (वर्ग-३)	... एस्-१५ ४१८००-१३२३००	१
९	लिपिक गट-क (वर्ग-३)	... एस्-६ १९९००-६३२००	१
१०	वाहनचालक गट-क	... एस्-६ १९९००-६३२००	१
११	शिपाई गट-ड	... एस्-१ १५०००-४७६००	२
एकूण			१३

वहिली खातेदार व वहिली क्षेत्राबाबतची माहिती - सन १९७६-७७ ते २०१५-१६ पर्यंत

आकारमान गट	वहिली खातेदार व वहिली क्षेत्राबाबतची माहिती									
	वहिली खातेदार संख्या (लाखात) वहिली क्षेत्र (लाख हेक्टर)									
	१९७६-१९७७	१९८०-१९८१	१९८५-१९८६	१९९०-१९९१	१९९५-१९९६	२०००-२००१	२००५-२००६	२०१०-२०११	२०१५-२०१६	
अत्यल्प (० ते ०.९९ हेक्टर पर्यंत)	खातेदार	१५.०५	१९.२६	२४.८८	३२.७५	४२.६६	५३.०६	६१.१८	६७.०९	७८.१५
	क्षेत्र	७.०६	९.७३	१२.३२	१६.१८	२०.८७	२६.४७	२८.०१	३१.८६	३४.४९
अल्प (१.०० ते १.९९ हेक्टर पर्यंत)	खातेदार	११.४२	१५.४१	२१.०४	२७.२८	३१.७६	३६.०६	४१.५०	४०.५२	४३.३९
	क्षेत्र	१६.७६	२३.३४	३१.३५	३९.८३	४६.०६	५१.२७	५२.४८	५७.३९	५७.७१
अंशतः मध्यम (२.०० ते ३.९९ हेक्टर पर्यंत)	खातेदार	१३.३९	१६.८६	१९.५७	२१.२६	२१.५२	२२.७४	२४.५२	२१.५९	२३.२७
	क्षेत्र	३८.३३	४८.१८	५५.२०	५८.८०	५८.७२	६१.०९	६१.३०	५७.६५	६०.२६
मध्यम (४.०० ते ९.९९ हेक्टर पर्यंत)	खातेदार	१३.५२	१३.९२	१३.१७	११.७१	९.४३	८.६५	९.२५	७.१०	७.३४
	क्षेत्र	८३.३८	८४.४९	७८.६२	६८.५६	५४.३६	४८.८०	४८.८५	३९.९३	४०.९९
मोटा (१०.०० हेक्टर व त्यापेक्षा अधिक)	खातेदार	४.२६	३.१८	२.३६	१.७१	१.१६	०.८७	०.७०	०.६८	०.६९
	क्षेत्र	६५.५२	४७.८८	३६.०३	२५.८८	१८.७९	१३.३८	९.४१	१०.८४	११.६१
एकूण खातेदार		५७.६४	६८.६३	८१.०२	९४.७१	१०६.५३	१२१.३८	१३७.१५	१३६.९८	१५२.८५
एकूण वहिली क्षेत्र		२११.०५	२१३.६२	२१३.५२	२०९.२५	१९८.८०	२०१.०१	२००.०५	१९७.६७	२०५.०६

२०१५-२०१६ च्या कृषी गणनेनुसार राज्य पातळीवरील संक्षिप्त माहिती खालीलप्रमाणे आहे

(आकडे लाखात)

अ.क्र.	वाब	क्षेत्र (हे. आर.)	टक्केवारी	खातेदार (संख्या)	टक्केवारी	
१	२	३	४	५	६	
१	एकूण वहिती	...	२०५.०६	..	१५२.८५	..
	अ) निव्वळ पेरलेले	...	१७९.५५	८७.५६
	ब) चालू पड	...	१४.७६	७.२०
	निव्वळ पिकाखालील	...	१९४.३४	९४.७७
	क) पिकाखाली नसलेले	...	१०.७२	५.२३
	ड) गैर कास्ताकारी	...	N.A.	N.A.
२	ओलिताखालील	...	उ. ना.	उ. ना.	उ. ना.	उ. ना.
	अ) पूर्णतः ओलित	...	उ. ना.	उ. ना.	उ. ना.	उ. ना.
	ब) अंशतः ओलित	...	उ. ना.	उ. ना.	उ. ना.	उ. ना.
३	विहिरीखालील ओलित	...	उ. ना.	उ. ना.	उ. ना.	उ. ना.
४	वापरातील विहिरींची संख्या	...	उ. ना.
	अ) मोटारपंप असलेल्या विहिरींची संख्या	...	उ. ना.	उ. ना.
	ब) डिझेलपंप असलेल्या विहिरींची संख्या	...	उ. ना.	उ. ना.
	क) पंप संघ नसलेल्या विहिरींची संख्या	...	उ. ना.	उ. ना.
५	एकूण पिकाखालील	...	२२८.१३	..	२५०.९४	..
	१) एकूण खाद्यपिके	...	१३९.१४	६०.९९	१६३.६९	६५.२३
	अ) तृणधान्य	...	७९.८८	३५.०१	८५.४३	३४.०४
	ब) कडधान्य	...	३५.४९	१५.५६	५२.८०	२१.०४
	क) इतर	...	२३.७७	१०.४२	२५.४६	१०.१४
	२) एकूण अखाद्यपिके	...	८८.९९	३९.०१	८७.२५	३४.७७
	३) प्रमुख खाद्यपिके
	१) ज्वारी	...	३३.६७	१४.७६	३२.६९	१३.०२
	२) तांदूळ	...	२०.९१	९.१७	१६.३२	६.५०
	३) गहू	...	८.७२	३.८२	७.७८	३.१०
	४) हरभरा	...	१४.७१	६.४५	१२.५६	५.०१
	५) तूर	...	१२.९६	५.६८	२६.५०	१०.५६
६	खात्याच्या वर्गीकरणानुसार	एकूण व. क्षेत्र		एकूण व. खातेदार		
	१) वहिती खातेदार	२०५.०६		१५२.८५		
	अ) वैयक्तिक खाती	...	१९३.०६	९४.१४	१४४.९८	९४.८५
	ब) संयुक्त खाती	...	१०.९३	५.३३	७.५९	४.९६
	क) संस्थेची खाती	...	१.०७	०.५३	०.२८	०.१९
	२) भू-आकारमान गटनिहाय					
	अ) अत्यल्प भू-धारक	...	३४.४९	१६.८१	७८.१६	५१.१३
	ब) अल्प भू-धारक	...	५७.७१	२८.१४	४३.३९	२८.३९
	क) इतर	...	११२.८६	५५.०४	३१.३१	२०.४८
	३) सामाजिक गटनिहाय					
	अ) अनुसूचित जाती	...	१२.७९	६.२४	१०.३०	६.७४
	ब) अनुसूचित जमाती	...	१५.१०	७.३६	८.५६	५.६०
	क) इतर	...	१७६.१०	८५.८७	१३३.७१	८७.४७
	ड) संस्था	...	१.०७	०.५३	०.२८	०.१९

उ. ना. : उपलब्ध नाही.

सनियंत्रण व मूल्यमापन कक्ष

(१) प्रास्ताविक :

शासन निर्णय, क्र. कृषी व सहकार विभाग क्र. कृषी आ-४२८०/१८३०८-२/१४ अ, दिनांक ०९-०२-१९८१ तसेच शासन निर्णय क्र. कृषी व पदुम विभाग निर्णय क्र. आकृवि/१२९८/प्रक्र-६१/१५-अ, दिनांक २९ मे, १९९८ व कृषि, पदुम विभाग, शासन निर्णय क्र. आ. कृ. वि./१२०८/प्र. क्र.-७२/१५-अ/दि. २२ मे, २००९ अन्वये खात्याच्या पुनर्रचनेनुसार कृषी आयुक्तालयात, सनियंत्रण व मूल्यमापन कक्षाची स्थापना करण्यात आलेली आहे. कृषी संचालक (कृषि प्रक्रिया व नियोजन) यांच्या नियंत्रणाखाली सदर कक्षाचे कामकाज पार पाडले जाते.

(२) मंजूर पदांची माहिती :

सदर कक्षाचे कामकाज पार पाडण्यासाठी खालीलप्रमाणे एकूण १४ पदे मंजूर करण्यात आलेली आहेत.

अ. क्र.	पदनाम	वेतनश्रेणी (रु.)	मंजूर पदे	भरलेली पदे	रिक्त पदे
१.	प्रमुख, सनियंत्रण व मूल्यमापन (कृषी उपसंचालक म. कृ. से. गट अ)	..	१	१	..
२.	कृषी अधिकारी (गट ब कनिष्ठ)	..	२	१	१
३.	कृषी पर्यवेक्षक	..	४	१	३
४.	लघुलेखक (निम्नश्रेणी)	..	१	१	..
५.	वरिष्ठ लिपिक	..	१	..	१
६.	कनिष्ठ लिपिक	..	२	१	१
७.	वाहन चालक	..	१	..	१
८.	नाईक	..	१	..	१
९.	शिपाई	..	१	१	..
एकूण पदे		..	१४	६	८

(३) सनियंत्रण मूल्यमापनाचा उद्देश :

एखाद्या चालू योजनेची अंमलबजावणी व लक्ष साध्य योग्यरित्या होत आहे की नाही ते पाहणे, योजना राबविताना योजनेची प्रगती पाहणे हा सनियंत्रणाचा मुख्य उद्देश आहे, तर योजना राबविल्यानंतर त्या योजनेचे लक्षांकानुसार काम झाले आहे किंवा कसे हे तपासणे, योजनेचा प्रभाव व परिणामकारकता तपासणे, योजना योग्य पध्दतीने राबविली गेली किंवा कसे ते तपासून अडचणीवर उपाय सुचविणे योजना किती प्रमाणात यशस्वी झाली हे पाहता येणे व लाभार्थ्यांच्या प्रतिक्रिया, अंमलबजावणी करणारे अधिकारी व कर्मचारी यांचे अभिप्राय जाणून घेऊन त्याप्रमाणे मार्गदर्शक सूचनांमध्ये आवश्यक ते बदल वेळीच करता यावे हा मूल्यमापनाचा मुख्य उद्देश आहे.

(४) अंतर्गत मूल्यमापन :

मूल्यमापन दोन प्रकारे पार पाडले जाते. अंतर्गत मूल्यमापन व बाह्य मूल्यमापन, यामध्ये सनियंत्रण व मूल्यमापन या कक्षाद्वारे अंतर्गत मूल्यमापन केले जाते. याकरिता कृषी आयुक्तालयात कार्यरत असलेले कृषी संचालक, (विस्तार व प्रशिक्षण), कृषी संचालक (मृद व जलसंधारण), कृषी संचालक (निविष्टा व गुणनियंत्रण), कृषी संचालक (फलोत्पादन), कृषी संचालक (कृषि प्रक्रिया व नियोजन) यांच्या शिफारशी घेऊन मा. आयुक्त, कृषी यांचे मान्यतेने विविध कृषी योजनांचे मूल्यमापन केले जाते. क्षेत्रिय कर्मचाऱ्यांशी व अधिकाऱ्यांशी नियमित पाठपुरावा करून मूल्यमापनाचे क्षेत्रिय काम लवकरात लवकर पूर्ण करण्याकरिता प्रयत्न करण्यात येतात.

(५) सन २०२०-२१ पर्यंत सनियंत्रण व मूल्यमापन कक्षामार्फत एकूण ४८ मूल्यमापन अहवाल प्रसिध्द करण्यात आले आहेत.

(६) सन २०२०-२१ मध्ये कृषी चिकित्सालय या योजनेचा अहवाल अंतिम करण्यात आला.

(७) आत्मा योजनेचे Third Party Evaluation करणेकरिता मा. सचिव कृषि व पदुम यांना प्रस्तावीत करून मान्यता मिळणेबाबत विनंती केली आहे.

(८) सन २०१९-२० मधील Result Framework Document (RFD) अंतिम करण्यात आले आहे. तसेच सन २०२०-२१ मध्ये (RFD) नव्याने सुरू करण्यात आले आहे.

तालुका बीजगुणन प्रक्षेत्र योजनेतर योजना (२४०१ ०२६१) १०० टक्के राज्य पुरस्कृत योजना

१) प्रस्तावना व उद्देश :

राज्यामध्ये एकूण १८३ तालुका बीज गुणन प्रक्षेत्रे आहेत. तसेच आन्विक्षा-नि-प्रात्याक्षिके प्रक्षेत्रे ९ आहेत. असे एकंदर १९२ प्रक्षेत्रे आहेत.

निरनिराळ्या अन्नधान्य पिकांच्या सुधारलेल्या जातीच्या उत्तम प्रतीचे खात्रीशीर बियाणे शेतकऱ्यांना उपलब्ध व्हावे तसेच आधुनिक पद्धतीने शेती करण्याच्या पद्धती शेतकऱ्यांना प्रशिक्षण व व प्रात्यक्षिकद्वारे दाखविणे, परिसरातील शेतकऱ्यांना बिजोत्पादन तंत्रज्ञानाची माहिती देणे हा सुद्धा तालुका बीज गुणन प्रक्षेत्राचा उद्देश आहे. तसेच या योजने अंतर्गत प्रक्षेत्रावर वेतन, मजुरी, अतिकालीक भत्ता, दुरध्वनी, वीज आणि पाणी शुल्क, प्रवास खर्च, कार्यालयीन खर्च, भाडे कर तसेच गौण बांधकामे, सामुग्री व पुरवठा या बाबीसाठी अनुदान असून विविध पिकांचे बीजोत्पादन करणे तसेच शेती संलग्न पुरक कार्यक्रम जसे गांडूळ कल्चर, गांडूळ खत उत्पादन, जैविक नियंत्रणाचे घटक उत्पादित करणे, नाडेप पद्धतीने कंपोष्ट खत तयार करणे, निम पावडर, निम आर्क उत्पादन करणे असे विविध उपक्रम घेऊन तालुका बीज गुणन प्रक्षेत्रावर राबविणेत येतात.

२) वित्तीय आवश्यकता

योजनेचे नाव	सन २०१९-२० तरतूद (रु. लाखात)	सन २०२०-२१ तरतूद (रु. लाखात)
तालुका बीज गुणन प्रक्षेत्र योजनेतर योजना (२४.१ ०२६१) १०० टक्के राज्यपुरस्कृत योजना	३८३१.१९	४६२१.९०

केंद्र पुरस्कृत राष्ट्रीय विस्तार व तंत्रज्ञान (एनएमएईटी) अभियानांतर्गत बियाणे व लागवड साहित्य उप-अभियान (नवीन योजना)

१) प्रस्तावना व उद्देश :

राष्ट्रीय कृषी विस्तार व तंत्रज्ञान अभियानांतर्गत (एनएमएईटी) २०१४-१५ पासून बियाणे व लागवड साहित्य-उप-अभियान राबविण्यात येत आहे. गुणवत्तापूर्ण / प्रमाणित बियाणेचे उत्पादन वाढविणे, बियाणे बदल दर वाढविणे (एस.आर.आर.) विशेषतः भात, हरभरा, भुईमूग इ. पिकांचा बियाणे बदल दर वाढविणे, ग्राम बिजोत्पादनाच्या माध्यमातून बियाणे उत्पादनात वाढ आणि शेतकऱ्यांकडील स्वतःच्या बियाणेची गुणवत्ता वाढविणे, शेतकऱ्यांकडील बियाणेवर बीज प्रक्रिया मोहीम राबविणे, सार्वजनिक व खाजगी बियाणे क्षेत्रास आर्थिक सहाय्य देऊन बियाणे साखळी बळकट करणे, प्रचलित वाणाऐवजी नवीन वाणाचा वापर वाढविणेसाठी नवीन संशोधित वाणास प्रसिद्धी देणे, बियाणे उत्पादने प्रक्रियेमध्ये अद्ययावत तंत्रज्ञानाचा वापर करण्यास प्रवृत्त करणे.

२) वित्तीय आवश्यकता सन २०१९-२० मधील साध्य :

अ.क्र.	योजनेचे नाव	मंजूर तरतूद			वितरीत निधी			(रुपये लाखात)		
		केंद्र	राज्य	एकूण	केंद्र	राज्य	एकूण	दि. ३१-०३-२०२० अखेर खर्च	केंद्र	राज्य
१	अनु. जाती	१२००	६००	१८००	६१९.४९	..	६१९.४९
२	अनु. जमाती	१४१०	४४०	१८५०	१७६.३२	..	१७६.३२
३	सर्वसाधारण	२०००	१३३३	३३३३	१४५३.९५	९६९.३१	२४२३.२६	१४५३.९५	९६९.३१	२४२३.२६
एकूण-		४६१०	२३७३	६९८३	२२४८.८१	९६९.३१	३२१९.०७	१४५३.९५	९६९.३१	२४२३.२६

टीप : भौतिक साध्य- सोयाबीन-६१२५५ विंटल, भात-१०७४२ विंटल, हरभरा- २३०.४८ विंटल, गहू- २७७४३ विंटल, भुईमूग-५५६७ विंटल, (एकूण बियाणे वितरण- १२८०८५ विंटल)

सन २०२०-२१ चे नियोजन :

अ.क्र.	योजनेचे नाव	मंजूर तरतूद			वितरीत निधी			(रुपये लाखात)		
		केंद्र	राज्य	एकूण	केंद्र	राज्य	एकूण	दि. ३१-१२-२०२० अखेर खर्च	केंद्र	राज्य
१	अनु. जाती	६००	४००	१०००	४८०.६४	..	४८०.६४	१८६.४६	..	१८६.४६
२	अनु. जमाती	१५६.९३	१०४.६२	२६१.५५	१७०.२८	..	१७०.२८
३	सर्वसाधारण	१६००	१०६६	२६६६	८१५.६२	..	८१५.६२	४८९.३७	..	४८९.३७
एकूण		२३५६.९३	१५७०.६२	३९२७.५५	१४६६.५४	..	१४६६.५४	६७५.८३	..	६७५.८३

टीप : रब्बी २०२०-२१ हंगामासाठी केंद्र शासनाकडून रुपये १४६६.५५ लाख निधी परस्पर महाबीज देण्यात आलेला असून राज्य हिश्याचे ४० टक्के रक्कम रुपये ९७७.७० लाख उपलब्ध करून देण्याबाबत राज्य शासनास प्रस्ताव पाठविण्यात आलेला असून शासनाने प्रशासकीय मान्यता दिलेली आहे.

१. वसंतराव नाईक राज्य कृषि विस्तार व्यवस्थापन प्रशिक्षण संस्था

१) योजनेची माहिती व उद्देश :

राज्यातील कृषी विकासाच्या कार्यक्रमाचे महत्त्व लक्षात घेऊन कृषी आणि कृषि संलग्न विभागाशी संबंधित अधिकारी/कर्मचारी यांना प्रशिक्षण देण्याच्या उद्देशाने नागपूर येथे वसंतराव नाईक राज्य कृषी विस्तार व्यवस्थापन प्रशिक्षण संस्था दिनांक १ जुलै, १९९२ पासून कार्यान्वित करण्यात आली. दिनांक २९ मे, १९९८ च्या शासन निर्णयान्वये कृषी विभागाची पुनर्रचना करण्यात आली. या शासन निर्णयान्वये वसंतराव नाईक राज्य कृषी विस्तार व्यवस्थापन प्रशिक्षण संस्था ही राज्यातील शिखर प्रशिक्षण संस्था म्हणून घोषित करण्यात आली.

वनामती ही शिखर संस्था एक अग्रणी आणि नामांकित प्रशिक्षण संस्था म्हणून तातडीने विकसित करून यशदा, पुणे तथा मॅनेज, हैद्राबाद या अग्रगण्य संस्थांच्या धर्तीवर कार्यान्वित होण्यासाठी पायाभूत सुविधा उपलब्ध करून देण्यात येत आहेत. वनामती नागपूर व तिच्या सात संलग्न प्रशिक्षण संस्था (नागपूर, औरंगाबाद, अमरावती, नाशिक, कोल्हापूर, खोपोली व पुणे) करिता इमारतीचे बांधकाम, नूतनीकरण, वसतिगृह तसेच साधनसामग्री इ. बाबींसाठी वनामती नागपूर यांना या योजनेतर्गत सहायक अनुदान उपलब्ध करून देण्यात येते.

(१) वसंतराव नाईक राज्य कृषी विस्तार व्यवस्थापन प्रशिक्षण संस्था ही शासनस्तरावरून राज्यस्तरीय योजना म्हणून राबविण्यात येते.

(२) सन २०१९-२० या वर्षासाठी सदर योजनेतर्गत रु. ६००.०० लाख निधीची मागणी प्रस्तावित करण्यात आलेली होती. परंतु शासनाने रु. ६००.२७ लाख अर्थसंकल्पीय तरतूद मंजूर केल्याचे दर्शविलेली आहे. तथापि शासनाकडून निधी प्राप्त झालेला नाही.

(३) सन २०२०-२१ साठी रु. ५९५.९८ लाख निधीची मागणी प्रस्तावित करण्यात आलेली होती त्यापैकी रक्कम रु. ६००.०० लाख अर्थसंकल्पित करण्यात आलेली आहे. तथापि, शासनाकडून निधी प्राप्त झालेला नाही.

(४) सन २०२१-२२ साठी रु. ७१८.४७ लाख मागणी प्रस्तावित करण्यात येत आहे.

२. राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेतर्गत अधिकारी, क्षेत्रीय कर्मचारी तसेच आत्मा समिती सदस्यांच्या प्रशिक्षणांचा व क्षमताबांधणीचा कार्यक्रम वनामती व रामेती येथे राबविणे (पूर्वीची कृषी प्रशिक्षण संस्थांचे बळकटीकरण करणे ही योजना)

१) प्रस्ताविक :

कृषी विभागातील मानवी साधनसंपत्तीचा आधुनिक कृषी तंत्रज्ञान प्रसारासाठी प्रभावी वापर होण्याच्या दृष्टीने अधिकारी/कर्मचारी यांचे व्यावसायिक ज्ञान वाढविणे आणि त्यादृष्टीने आवश्यक सोई-सुविधांचा विस्तार करून प्रशिक्षण संस्था बळकट करणे हा या योजनेचा प्रमुख उद्देश आहे. राज्यातील कृषी विकासाच्या कार्यक्रमाचे महत्त्व लक्षात घेवून कृषि आणि कृषि संलग्न विभागातील अधिकारी/कर्मचारी यांना प्रशिक्षण देण्याच्या उद्देशाने नागपूर येथील राज्यस्तरीय शिखर संस्था वसंतराव नाईक राज्य कृषी विस्तार व्यवस्थापन प्रशिक्षण संस्था आणि तिच्या सात संलग्न प्रादेशिक कृषी विस्तार व्यवस्थापन प्रशिक्षण संस्था अनुक्रमे नागपूर, पुणे, औरंगाबाद, अमरावती, कोल्हापूर, नाशिक व खोपोली या ठिकाणी राज्यात कार्यरत आहेत. या आठही प्रशिक्षण संस्थांद्वारे कृषी आणि कृषि संलग्न विषयाचे प्रशिक्षणविषयक कार्यक्रम अधिक प्रभावीपणे राबविण्यासाठी तसेच गरजेनुसार प्रशिक्षण कार्यक्रमांमध्ये फेरबदल करून राज्याच्या कृषी-विषयक प्रशिक्षण गरजा विचारात घेऊन या आठही कृषी प्रशिक्षण संस्थांमध्ये विविध प्रशिक्षणांचे आयोजन करण्यात येते. ही योजना राज्यात सन २०००-२००१ पासून राबविण्यात येत असून सन २०१३-१४ पासून सदरची योजना राष्ट्रीय कृषी विकास योजने अंतर्गत राबविण्यात येत आहे.

२) वित्तीय आवश्यकता

सन २०१९-२० वर्षातील मंजूर तरतूद :	रुपये ७४९.०० लाख
सन २०१९-२० मधील खर्च :	रुपये ६६६.०६ लाख (८२.९४ शिल्लक)
सन २०२०-२१ वर्षातील प्रस्तावित मागणी :	रुपये १२७.९५ लाख
सन २०२०-२१ मधील उपलब्ध निधी :	--
सन २०२०-२१ मधील खर्च :	रुपये ८२.९४ लाख (सन २०१९-२० मधील शिल्लक निधी)
सन २०२१-२२ वर्षातील प्रस्तावित मागणी :	६९८.१४ लाख

३) कार्यक्रमाचा गोषवारा व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण

कृषी विभागामध्ये वर्ग-१/वर्ग-२ / कृ. अ./कृ. प./कृ. स. या तांत्रिक प्रवर्गांमध्ये एकूण १८५०० अधिकारी/कर्मचारी कार्यरत आहेत. प्रती वर्षाला साधारणतः २५ टक्के कर्मचाऱ्यांना वनामती व प्रादेशिक कृषी विस्तार व्यवस्थापन प्रशिक्षण संस्थांमध्ये प्रशिक्षण देण्यात येते. कृषी विभागातील अधिकारी व कर्मचारी यांना त्यांचे व्यावसायिक ज्ञान अद्ययावत ठेवण्यासाठी व आधुनिक तंत्रज्ञान प्रसारासाठी प्रशिक्षण तसेच मानवी साधन संपत्तीचा आधुनिक तंत्रज्ञान प्रसारासाठी प्रभावी वापर करण्याच्या दृष्टीने तसेच अधिकाऱ्यांचे व्यावसायिक ज्ञान वाढविणेकरिता कृषी प्रशिक्षण संस्था बळकट करणे आवश्यक आहे. राज्यातील प्रमुख प्रशिक्षण संस्थांमध्ये वसंतराव नाईक राज्य कृषी विस्तार व्यवस्थापन प्रशिक्षण संस्था नागपूर तसेच पुणे, कोल्हापूर, खोपोली, नाशिक, नागपूर, अमरावती व औरंगाबाद येथील सात विभागीय प्रशिक्षण संस्थेत गरजेनुसार प्रशिक्षण कार्यक्रम राबविले जातात. तसेच या योजनेद्वारे अधिकारी/कर्मचारी त्याचबरोबर आत्मा संस्थेतील विविध समिती सदस्य यांच्या प्रशिक्षणांसाठी येणाऱ्या खर्चासाठी तरतूद केली जाते.

३. राज्य प्रशिक्षण धोरणांतर्गत तांत्रिक प्रशिक्षणासाठी शासकीय कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षण देणे

१) योजनेची माहिती व उद्देश :

राज्य शासन सेवेत सर्वस्तरावर कार्यक्षमता वाढवून गतिमान प्रशासन होण्याकरिता राज्यातील सर्व स्तरावर प्रशिक्षण देणे आवश्यक आहे. त्यासाठी दिनांक २३-९-२०११ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये महाराष्ट्र राज्याचे प्रशिक्षण धोरण जाहीर केले आहे. सदर शासन निर्णयातील परिच्छेद क्र. २.२ नुसार विभागातील अधिकारी व कर्मचारी यांना तांत्रिक प्रशिक्षण देण्याची जबाबदारी संबंधित विभागावर सोपविण्यात आली आहे. त्यानुषंगाने राज्य प्रशिक्षण धोरणांतर्गत तांत्रिक प्रशिक्षणासाठी शासकीय कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षण देणे ही योजना राबविण्यात येत आहे. या योजने अंतर्गत कृषि विभागातील अधिकारी व कर्मचारी यांना विभागामार्फत राबविण्यात येणाऱ्या योजनांशी संबंधित तांत्रिक बाबींचे प्रशिक्षण देण्यासाठी निधी उपलब्ध करून देण्यात येतो.

२) वित्तीय आवश्यकता :

सन २०१९-२० वर्षातील मंजूर तरतूद	रुपये १००.०० लाख
सन २०१९-२० मधील खर्च	रुपये ६०.०० लाख
सन २०२०-२१ वर्षातील अर्थसंकल्पत निधी	रुपये १००.०० लाख
सन २०२०-२१ मधील उपलब्ध निधी	--
सन २०२०-२१ मधील खर्च	--
सन २०२१-२२ वर्षातील प्रस्तावित मागणी	रुपये ३२५.२० लाख

४. गट शेतीस प्रोत्साहन व सबलीकरणासाठी शेतकऱ्यांच्या गट शेतीस चालना देणे (१०० टक्के राज्य पुरस्कृत योजना) (लेखाशिर्ष- २४०१ अे ७८२)

१) योजनेची माहिती व उद्देश :

सन २०२२ पर्यंत राज्यातील शेतकऱ्यांचे उत्पन्न दुप्पट करण्याच्या केंद्र शासनाच्या दृष्टीकोनास अनुसरून पुरक उत्पादन वाढविण्यासाठी निविष्टा, प्रशिक्षण, सिंचन, यांत्रिकीकरण, काढणीपश्चात तंत्रज्ञान, कृषिमाल प्रक्रिया व पणन यासाठी सामुहिक स्वरूपाची व्यवस्था निर्माण करणे. राज्यातील शेतकऱ्यांची जमिनधारणा कमी असल्याने शेतकऱ्यांच्या उत्पादनात भरीव वाढ होण्यासाठी सामुहिक शेती, शेती करण्याची आधुनिक पद्धती व काटेकोर नियोजन याचा अवलंब करणे. एका समुहातील शेतकऱ्यांनी एकत्र येवून शिवारातील संलग्न भौगोलिक क्षेत्रामध्ये सामुहिकरित्या नियोजनबद्ध शेती करणे. त्यादृष्टीने शेतकरी गटांमार्फत उत्पादक कंपनीमार्फत गट शेतीस प्रोत्साहन देणे या योजनेंतर्गत सन २०१७-१८ व २०१८-१९ मध्ये प्रतिवर्ष २०० शेतकरी गट/उत्पादक कंपन्यांना विविध उपक्रम राबविण्यासाठी अनुदान देण्यात येत आहे. या योजने अंतर्गत प्रति शेतकरी गटास रु. १.०० कोटी पर्यंत अनुदान देय आहे.

२) वित्तीय आवश्यकता :

सन २०१९-२० मधील प्रस्तावित मागणी -	रुपये ३२३०३.१५ लाख
सन २०१९-२० मधील मंजूर तरतूद -	रुपये १००००.०० लाख
सन २०१९-२० मधील उपलब्ध निधी -	रुपये ७०००.०० लाख
सन २०१९-२० मधील खर्च -	रुपये ४४११.१२ लाख
सन २०१९-२० मधील समर्पित निधी -	रुपये २५८८.८७ लाख
सन २०२०-२१ वर्षातील प्रस्तावित मागणी	रुपये २४०८३.४४ लाख
सन २०२०-२१ मधील मंजूर तरतूद	रुपये ११०००.०० लाख
सन २०२०-२१ वर्षात प्राप्त निधी	रुपये ३३००.०० लाख

(मागील उर्वरित कार्यक्रमासाठी)

(Spillover Programme)

सन २०२१-२२ वर्षातील प्रस्तावित मागणी रुपये ३५३४२.५१ लाख

(Spillover Programme proposed new scheme)

५. राज्याच्या कृषी विस्तार कार्यक्रमांना विस्तारविषयक सुधारणांकरिता सहाय्य
(आत्मा)

आत्मा यंत्रणांना कृषी विस्ताराच्या नावीन्यपूर्ण बाबी राबविण्याकरिता विकेंद्रीत नियोजन व अंमलबजावणीसाठी मुभा देणेत आली आहे. सोबतच जिल्ह्याचा यथार्थदर्शी संशोधन व विस्तार आराखडा (SREP) तयार करणे, गरजेवर आधारित "Carfeteria" कृति कार्यक्रमही ठरवून देण्यात आला आहे. त्यात यथार्थदर्शी संशोधन व विस्तार आराखडा (SREP) तयार करणे, शेतकरी प्रशिक्षण, प्रात्याक्षिके, शेतकरी अभ्यास दौरे, शेतकरी गट संघटन, शेतकरी-शास्त्रज्ञ सुसंवाद आणि शेतीशाळा अशा विविध उपक्रमांचा समावेश आहे. हे उपक्रम ठरवून देताना त्यासाठी गरजेनुसार विषय निवडीचे स्वातंत्र्य आत्मा संस्थांना आहे.

महाराष्ट्रातील शेती स्पर्धाक्षम व्हावी, शेतकऱ्यांच्या शेती उत्पादनाची कार्यक्षमता वाढावी, या कामी विविध संशोधन संस्था, कृषि विद्यापीठे, प्रयोगशील शेतकरी यांचे सहकार्य लाभाने, उत्पादन वाढीसोबत उत्पन्न वाढावे आणि हे साध्य करण्यासाठी सक्षम, संवेदनशील, सहभागी कृषी विस्तार यंत्रणा उभी रहावी तसेच संशोधन, कृषी व संलग्न विभाग आणि शेतकऱ्यांमध्ये कार्यक्षम समन्वय प्रस्थापित करावयाची कार्यवाही करणेत येत आहे. शेतकऱ्यांच्या गटांचे रूपांतर शेतकरी उत्पादक संघ (FPO)/ शेतकरी उत्पादक कंपन्यांमध्ये (FPCs) होऊन स्वयंपूर्ण, सशक्त शेतकरी वर्ग निर्माण व्हावा, पर्यायाने कृषी उत्पादन व निव्वळ उत्पन्नात वाढ करणे हा आत्मा संस्था स्थापनेमागचा मूळ उद्देश आहे.

(रु. लाखात)

अ.क्र.	वर्ष	मंजूर कार्यक्रम	शिल्लक	उपलब्ध निधी	खर्च झालेला निधी
१	२०१६-१७	रु. ९३१५.६४ (केंद्र-५४६६.५१) (राज्य - ३८४९.१३)	१ एप्रिल, २०१५ रोजी शिल्लक-६८१.६६ (केंद्र- ४५७.३८) (राज्य- २२४.२८)	४६१०.२३ (केंद्र-२७६६.१४) (राज्य- १८४४.०९) (मार्च २०१७ अखेर)	४७०९.९२ (केंद्र-२८०६.७३) (राज्य-१९०३.१८) (मार्च २०१७ अखेर)
२	२०१७-१८	रु. १०३१४.७८ (केंद्र-६०६५.९९) (राज्य - ४२४८.७९)	१ एप्रिल, २०१७ रोजी शिल्लक-७३४.६२ (केंद्र- ५६९.४३) (राज्य- १६५.१९)	७५४१.७८ (केंद्र-४५२५.०७) (राज्य- ३०१६.७१) (३१ मार्च २०१९ अखेर)	५९१५.८९ (केंद्र-३४७३.७८) (राज्य-२४४२.११) (३१ मार्च २०१९ अखेर)
३	२०१८-१९	रु. ११३८२.६८ (केंद्र-६८२९.६१)	१ एप्रिल, २०१८ रोजी शिल्लक-२५८४.७४ (राज्य - १६२६.६०) (राज्य- ९५८.१४)	.. ५१७१.५७ (केंद्र- ३१०२.७) (राज्य- २०६८.६६)	.. ६९८८.३६ (केंद्र-४११६.७४) (राज्य- २८७१.६२)
४	२०१९-२०	रु. ११७५९.७३ (केंद्र-६७९५.५२) (राज्य - ४९६४.२१)	१ एप्रिल, २०१९ रोजी एकूण-८४१.२६ (केंद्र-६५४.४९) (राज्य- १८६.७७)	.. ६५६४.०१ (केंद्र- ३८२५.६०) (राज्य- २७३८.४१)	(मार्च २०२०) एकूण-६७१८.९८ (केंद्र-३९५९.६७) (राज्य- २७५९.३१)
५	२०२०-२१	रु. १२७२८.१७ (केंद्र-७३७६.५९) (राज्य - ५३५१.५८)	१ एप्रिल, २०२० रोजी एकूण-९७९.३४ (केंद्र-५२०.४२) (राज्य- ४५८.९२)	.. एकूण-४१८६.२५ (केंद्र- २५११.७५) (राज्य- १६७४.५०)	(जानेवारी २०२१) एकूण-३१५४.१२ (केंद्र-१८५५.००) (राज्य- १२९९.१२)

राज्य शासनाच्या कृषी विभागामार्फत देण्यात येणारे विविध कृषी पुरस्कार

राज्यात दरवर्षी कृषी व संलग्न क्षेत्रात अति उल्लेखनीय कार्य करणाऱ्या शेतकरी/संस्था/गटास महाराष्ट्र शासनाच्या कृषि विभागामार्फत कृषिरत्न, कृषिभूषण (सॅट्रिय शेती), जिजामाता कृषिभूषण, शेतीमित्र, शेतीनिष्ठ शेतकरी, उद्यानपंडीत, कृषी सेवारत्न इ. पुरस्कार मा. राज्यपाल, महाराष्ट्र राज्य यांचे हस्ते प्रदान करून सन्मानित करण्यात येते.

वर नमूद केलेल्या पुरस्कारांची माहिती व स्वरूप थोडक्यात पुढीलप्रमाणे विषद करण्यात येत आहे.

१. पीक स्पर्धा-

राज्यात सन १९५९-६० पासून पिकस्पर्धा राबविण्यात येत आहे. रब्बी हंगाम सन २०२० पासून पिकस्पर्धेचे स्वरूप व निकष बदलण्यात आलेले आहेत. शेतकऱ्यांमध्ये आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून अधिकाधिक उत्पादन घेण्यासाठी स्पर्धात्मक वातावरणाची निर्मिती करणे व त्यांना प्रोत्साहन देणे या उद्देशाने राज्य, विभाग, जिल्हा व तालुका पातळीवर पिकस्पर्धांचे आयोजन करण्यात आले आहे. तालुक्यामध्ये ज्या पिकाखालील लागवड क्षेत्र १००० हेक्टरहून अधिक आहे, अशा सर्व पिकांकरीता पिकस्पर्धा आयोजित केली जात आहे.

*खरीप व रब्बी हंगामात पुढील पिकांचा समावेश राहिल. (एकूण १७ पिके)

खरीप पिके-भात, ज्वारी, बाजरी, नाचणी, मका, तूर, मूग, उडीद, सोयाबीन, भूईमूग, सुर्यफुल (एकूण-११ पिके) रब्बी पिके-ज्वारी, गहू, हरभरा, करडई, जवस, तीळ (एकूण-६ पिके)

*स्पर्धेमध्ये भाग घेण्यासाठी किमान आवश्यक क्षेत्र : सर्व पिकांसाठी १० आर. (०.१० हेक्टर)

*पिकस्पर्धासाठी तालुका पातळीवर सर्वसाधारण गटातील किमान १० स्पर्धक तर आदिवासी गटातील किमान ५ स्पर्धकांचा सहभाग आवश्यक असून त्याकरीता भाव घेण्यासाठी रु. ३०० प्रति शेतकरी प्रति पिक याप्रमाणे प्रवेश शुल्क आहे.

पारितोषिकाच्या स्वरूप खालीलप्रमाणे-

अ. क्र.	स्पर्धा पातळी	सर्वसाधारण व आदिवासी गट बक्षिस रुपये		
		पहिले	दुसरे	तिसरे
१.	तालुका पातळी	५,०००	३,०००	२,०००
२.	जिल्हा पातळी	१०,०००	७,०००	५,०००
३.	विभाग पातळी	२५,०००	२०,०००	१५,०००
४.	राज्य पातळी	५०,०००	४०,०००	३०,०००

*सन २०१६ अखेर देण्यात आलेले एकूण पुरस्कार-३००

२. डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषिरत्न पुरस्कार - (एकूण द्यावयाची पुरस्कार संख्या-१)

कृषी क्षेत्रातील कृषि विस्तार, कृषी प्रक्रीया, निर्यात, कृषी उत्पादन, पीक फेरबदल, कृषी उत्पादनामध्ये आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर इत्यादी मध्ये अति उल्लेखनीय कार्य करणाऱ्या शेतकरी अथवा संस्थेस हा पुरस्कार देण्यात येतो. धनादेश रक्कम रुपये ७५,०००/-, स्मृतीचिन्ह, सन्मानपत्र, सपत्नीक सत्कार असे या पुरस्काराचे स्वरूप असून सन २०१६ अखेर १९ कृषिरत्न पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेले आहेत.

३. वसंतराव नाईक कृषिभूषण पुरस्कार : (एकूण द्यावयाची पुरस्कार संख्या-१०)

कृषी पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास, मत्स्य व्यवसाय विकास, फलोत्पादन व ग्रामिण विकास, ज्यामध्ये बायोगॅसचा वापर, शेतकऱ्यांचा विकास इत्यादी संलग्न क्षेत्रात अद्वितीय कार्य करणाऱ्या शेतकरी / संस्था / गटांना या पुरस्काराने सन्मानित करण्यात येते. धनादेश रक्कम रोख रुपये ५०,०००/-, स्मृतीचिन्ह, सन्मानपत्र सपत्नीक सत्कार असे या पुरस्काराचे स्वरूप असून सन २०१६ अखेर २६४ पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेले आहेत.

४. कृषिभूषण (सॅन्ट्रीय शेती) पुरस्कार : (एकूण द्यावयाची पुरस्कार संख्या-९)

विविध माध्यमातून सॅन्ट्रीय शेतीचा अवलंब, इतर शेतकऱ्यांना मार्गदर्शन तसेच या संकल्पनेचा प्रचार व प्रसिद्धी करणाऱ्या निवडक शेतकऱ्यांना या पुरस्काराने सन्मानित करण्यात येते. धनादेश रक्कम रोख रुपये ५०,०००/-, स्मृतीचिन्ह, सन्मानपत्र, सपत्नीक असे या पुरस्काराचे स्वरूप असून सन २०१६ अखेर ५५ पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेले आहेत.

५. जिजामाता कृषिभूषण पुरस्कार : (एकूण द्यावयाची पुरस्कार संख्या -५)

शेती क्षेत्रातील महिलांचा वाढता सहभाग लक्षात घेऊन त्यांच्या कार्याचा यथोचित गौरव व्हावा व अशा महिलांच्या कार्याने प्रभावित होऊन इतर महिलांमध्ये जागृती निर्माण करण्याकरिता या पुरस्काराने सन्मानित करण्यात येते. धनादेश रक्कम रोख रुपये ५०,०००/-, स्मृतीचिन्ह, सन्मानपत्र, पतीसह सत्कार असे या पुरस्काराचे स्वरूप असून सन २०१६ अखेर १०२ पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेले आहेत.

६. वसंतराव नाईक शेतीमित्र पुरस्कार : (एकूण द्यावयाची पुरस्कार संख्या -३)

ज्या व्यक्ती / संस्था शेती, पत्रकारीतेद्वारे किंवा इतर अन्य मार्गाने कृषी क्षेत्रात बहुमोल कामगिरी करणाऱ्या शेतकऱ्यांना / व्यक्तींना / संस्थाना या पुरस्काराने सन्मानित करण्यात येते. धनादेश रक्कम रोख रुपये ३०,०००/-, स्मृतीचिन्ह, सन्मानपत्र, सपत्नीक सत्कार असे या पुरस्काराचे स्वरूप असून सन २०१६ अखेर ७२ पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेले आहेत.

७. उद्यान पंडित पुरस्कार (एकूण द्यावयाची पुरस्कार संख्या -८)

फलोत्पादन क्षेत्रात उल्लेखनिय कामगिरी करणारे शेतकऱ्यांमध्ये स्पर्धेची भावना निर्माण करून फलोत्पादनास प्रोत्साहन देण्यासाठी सन २००१ पासून उद्यान पंडित पुरस्काराने सन्मानित करण्यात येत आहे. धनादेश रक्कम रोख रुपये २५,०००/-, स्मृतीचिन्ह, सन्मानपत्र, सपत्नीक सत्कार असे या पुरस्काराचे स्वरूप असून सन २०१६ अखेर १९८ पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेले आहेत.

८. वसंतराव नाईक शेतीनिष्ठ शेतकरी पुरस्कार : (एकूण द्यावयाची पुरस्कार संख्या - २५)

उद्देश : शेतीमध्ये आधुनिक तंत्राचा वापर, शेती पुरक व्यवसाय, स्वतःच्या कल्पनेने नवनवीन पद्धतीने पीक लागवड व इतर शेतकऱ्यांना शेती तंत्रज्ञानाबाबत मार्गदर्शन करणाऱ्या सर्वसाधारण (१९) व आदिवासी गटांतील (०६) शेतकऱ्यांना / संस्थाना शेतीनिष्ठ पुरस्काराने सन्मानित करण्यात येते. धनादेश रक्कम रोख रुपये ११,०००/-, स्मृतीचिन्ह, सन्मानपत्र, सपत्नीक सत्कार असे या पुरस्काराचे स्वरूप असून सन २०१६ अखेर १३९६ पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेले आहेत.

९. पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे-पाटील कृषी सेवारत्न पुरस्कार : (एकूण द्यावयाची पुरस्कार संख्या - २)

उद्देश : राज्यातील शेतीविषयक उत्पन्न वाढविण्याच्या दृष्टीने महत्त्वाचे व मोलाचे कार्य करणाऱ्या कृषी विभागातील एका अतिउत्कृष्ट अधिकारी व कर्मचाऱ्यास सन २०१४ पासून हा पुरस्कार देऊन गौरविणेत येत आहे. स्मृतीचिन्ह, सन्मानपत्र, सपत्नीक सत्कार असे या पुरस्काराचे स्वरूप असून सन २०१६ अखेर ०६ पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेले आहेत.

शेतकरी मासिक

१) प्रास्ताविक : सन १९६५ सालापासून कृषी विभागामार्फत शेतकरी मासिक नियमित प्रकाशित करण्यात येत आहे. मे, २००९ पासून संपूर्ण ५६ पानी मासिकाची चाररंगी छपाई करण्यात येत आहे. कृषिविषयक आधुनिक तंत्रज्ञान, विविध शासकीय योजना, निरनिराळ्या यशोगाथा, शेतकऱ्यांच्या समस्यांना उत्तरे इत्यादी माध्यमातून ज्ञान तळागाळाच्या शेतकऱ्यांपर्यंत पोहोचविण्याचा प्रयत्न या मासिकाच्या माध्यमातून करण्यात आला व शेतकऱ्यांचा त्यास अतिशय उत्तम प्रतीसाद मिळत असून हे मासिक वाचून आधुनिक तंत्रज्ञानाचा शेती पध्दतीत वापर करून उत्पन्न यशस्वीरित्या वाढविले आहे. त्यामुळे हे महत्त्वपूर्ण मासिक यापुढेही नियमित चालविण्याची आवश्यकता आहे.

वित्तीय आवश्यकता :-

(रुपये लाखात)

वर्ष	सरासरी वर्गणीदार संख्या	वर्गणीद्वारे जमा रक्कम रुपये	जाहिरातीद्वारे जमा रक्कम	एकूण जमा रक्कम
२०१४-१५	१४३०२७	२२६.९७	६.००	२३२.९७
२०१५-१६	१४०६३३	२८८.००	१२.००	३००.००
२०१६-१७	१११२८८	२७८.२२	८.५५	२८६.७७
२०१७-१८	११२१५०	१९४.६९	२.४६	१९७.१५
२०१८-१९	५४९९८	१३७.४६	१.९६	१३९.४२
२०१९-२०	४८३७२	१२०.९३	२.१४	१२३.०७
२०२०-२१	७००००	१७५.००	१.९६	१७६.९६
(अंदाजित)				

सन २०१९-२० साठी वर्गणीदारांकडून व जाहिरातीपोटी रुपये १२३.०७ लाख महसूल जमा झालेला आहे.

सध्या कार्यालयात १६ पदे मंजूर असून त्यामध्ये ९ पदे रिक्त आहेत. सन २०१९-२० मध्ये सरासरी ४८३७२ वर्गणीदार करण्यात आलेले आहे.

वर्गणी व जाहिरातीद्वारे माहे मार्च-२०२० अखेर रुपये १२३.०७ लाख महसूल जमा झाला आहे. सन २०२०-२१ साठी रु. ३९३.२१ लाख तरतूद केली असून रु. ३७७.१६ लाख इतका निधी मंजूर झाला. तसेच सन २०२१-२२ करिता ४३८.१४ लाख इतकी तरतूद प्रस्तावित केली आहे.

शेतकरी मासिक कार्यालयातील पदांबाबतची माहिती

अ.क्र.	पदनाम	मंजूर पदे			भरलेली पदे	रिक्त पदे
		स्थायी	अस्थायी	एकूण		
	वर्ग-१					
१	कृषी उपसंचालक	१	..	१	१	..
	वर्ग-२					
२	तंत्र अधिकारी	१	..	१	१	..
३	कृषी अधिकारी	२	..	२	१	१
	वर्ग-३					
४	अनुवादक (कृषी अधिकारी स्तर)	१	..	१	..	१
५	अधीक्षक	..	१	१	..	१
६	लघुलेखक (निम्नश्रेणी)	..	१	१	..	१
७	कृषी पर्यवेक्षक	..	१	१	१	..
८	कृषी सहाय्यक	..	१	१	..	१
९	वरिष्ठ लिपीक	१	१	२	२	..
१०	लिपीक	१	१	२	..	२
११	शिपाई	..	३	३	१	२
	एकूण	७	९	१६	७	९

बिरसा मुंडा कृषी क्रांती योजना (क्षेत्रांतर्गत व क्षेत्राबाहेरील)

१. योजनेचे संक्षिप्त स्वरूप : अनुसूचित जमातीच्या शेतकऱ्यांकरिता आदिवासी उपयोजना (क्षेत्रांतर्गत व क्षेत्राबाहेरील) सन १९९२-९३ पासून राबविण्यात येत आहे. महाराष्ट्र राज्यातील ठाणे, पालघर, रायगड, नाशिक, नंदुरबार, धुळे, जळगाव, पुणे, अहमदनगर, नांदेड, अमरावती, यवतमाळ, नागपूर, गोंदिया, चंद्रपूर व गडचिरोली या १६ जिल्ह्यात आदिवासी उपयोजना (क्षेत्रांतर्गत) व ठाणे, पालघर, रायगड, नाशिक, नंदुरबार, धुळे, जळगाव, अहमदनगर, पुणे, सोलापूर, औरंगाबाद, जालना, बीड, लातूर, उस्मानाबाद, नांदेड, परभणी, हिंगोली, बुलढाणा, अकोला, वाशिम, अमरावती, यवतमाळ, वर्धा, नागपूर, भंडारा, गोंदिया, चंद्रपूर व गडचिरोली या २९ जिल्ह्यात आदिवासी उपयोजना (क्षेत्राबाहेरील) योजना राबविण्यात येते.
- सदर योजना दीर्घ कालावधीपासून राबविण्यात येत असल्याने योजनेच्या पुनर्विलोकनासाठी शासनाने समिती गठीत केली होती. सदर समितीच्या शिफारसी व प्राप्त परिस्थितीत शेतकऱ्यांना स्वयंपूर्ण करण्यासाठी आवश्यक बाबी विचारात घेवून दि. १/८/२०१७ चे शासन निर्णयान्वये सन २०१७-१८ पासून आदिवासी उपयोजना सुधारित केली आहे, तसेच दिनांक ३०/१२/२०१७ चे शासन पत्रान्वये सदर योजना बिरसा मुंडा कृषी क्रांती योजना या नावाने राबविण्याचा निर्णय घेतला आहे.
२. योजनेची प्रमुख उद्दिष्टे : अनुसूचित जमातीच्या शेतकऱ्यांना सिंचनाची शाश्वत सुविधा उपलब्ध करून देण्यासाठी बिरसा मुंडा कृषी क्रांती योजना राबविण्यात येत आहे.

३. योजनेत समाविष्ट असलेले घटक व घटकनिहाय आर्थिक मापदंड खालीलप्रमाणे

अ.क्र.	बाब	अनुदान मर्यादा रुपये
१	नवीन विहीर	रु. २,५०,०००/- च्या मर्यादेत
२	जुनी विहीर दुरुस्ती	रु. ५०,०००/- च्या मर्यादेत
३	इनवेल बोअरिंग	रु. २०,०००/- च्या मर्यादेत
४	वीज जोडणी आकार	रु. १०,०००/- च्या मर्यादेत
५	शेततळ्यांचे प्लॅस्टीक अस्तरीकरण	रु. १,००,०००/- च्या मर्यादेत
६	परसबाग	रु. ५००/- च्या मर्यादेत
७	सूक्ष्म सिंचन संच	अ. टिबक सिंचन रु. ५०,०००/- च्या मर्यादेत किंवा ब. तुषार सिंचन रु. २५,०००/- च्या मर्यादेत
८	पंप संच	रु. २०,०००/- च्या मर्यादेत
९	एचडीपीई/पीव्हीसी पाईप	रु. ३०,०००/- च्या मर्यादेत

४. लाभार्थी निवड करण्यासाठीचे निकष :

४.१) लाभार्थी हा आदिवासी शेतकरी असला पाहिजे. शेतकऱ्याजवळ त्याच्या स्वतःच्या नावे ६.०० हेक्टर पेक्षा कमी किंवा ०.२० हेक्टरपेक्षा जास्त शेतजमीन असावी. (नवीन विहिरीच्या लाभासाठी किमान क्षेत्र ०.४० हेक्टर आवश्यक)

४.२) अनुसूचित जमाती शेतकऱ्यांच्या बाबतीत ज्यांचे सर्व मार्गांनी मिळणारे वार्षिक उत्पन्न रुपये १,५०,०००/- पर्यंत आहे अशा शेतकऱ्यांना संबंधित तहसिलदार यांचेकडून उत्पन्नाचा दाखला घेणे बंधनकारक राहिल.

५. लाभार्थ्यांची निवड :- सदर योजनांतर्गत ऑनलाईन पद्धतीने अर्ज स्विकारण्यात येतात.

आर्थिक लक्षांकाच्या तुलनेत जादा अर्ज प्राप्त झाल्यास लाभार्थ्यांची निवड लॉटरी पद्धतीने करण्यात येईल.

बिरसा मुंडा कृषी क्रांती योजना (क्षेत्रांतर्गत व क्षेत्राबाहेरील)

६. नियतव्यय

(रु. लाखात)

अ.क्र.	योजनेचे नाव	सन २०१९-२०		सन २०२०-२१	सन २०२१-२२
		मंजूर	खर्च	मंजूर कार्यक्रम	प्रस्तावित
१	बिरसा मुंडा कृषी क्रांती योजना (क्षेत्रांतर्गत)	६८०५.६७	६८०५.६७	७६७८.८७	८४४६.७६
२	बिरसा मुंडा कृषी क्रांती योजना (क्षेत्राबाहेरील)	३५०६.७०	३५०६.७०	३९३०.४७	४३२३.५२

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर कृषी स्वावलंबन योजना

१. योजनेचे संक्षिप्त स्वरूप : अनुसूचित जाती/नवबौद्ध शेतकऱ्यासाठी सन १९८२-८३ पासून राबविण्यात येत असलेली अनुसूचित जाती उपयोजना (विशेष घटक योजना) व मा. मंत्री (वित्त) यांनी घोषित केलेली डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर कृषी स्वावलंबन योजना या दोन योजना स्वतंत्रपणे न राबविता बदललेल्या परिस्थितीची गरज विचारात घेवून जमिनीतील ओलावा टिकवून ठेवण्याच्या दृष्टीकोनातून (Moisture Security) सध्याची प्रचलित विशेष घटक योजना, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर कृषी स्वावलंबन योजना या नावाने राबविण्यास शासनाने दि. ५/१/२०१७ च्या शासन निर्णयान्वये मान्यता दिली आहे.
२. योजनेची प्रमुख उद्दिष्टे : अनुसूचित जाती/नवबौद्ध शेतकऱ्यांना सिंचनाची शाश्वत सुविधा उपलब्ध करून देण्यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर कृषी स्वावलंबन योजना राबविण्यात येते.

३. योजनेत समाविष्ट असलेले घटक व घटकनिहाय आर्थिक मापदंड खालीलप्रमाणे.

अ.क्र.	बाब	अनुदान मर्यादा रुपये
१	नवीन विहीर	रु. २,५०,०००/- च्या मर्यादेत
२	जुनी विहीर दुरूस्ती	रु. ५०,०००/- च्या मर्यादेत
३	इनवेल बोअरींग	रु. २०,०००/- च्या मर्यादेत
४	पंप संच	रु. २०,०००/- च्या मर्यादेत
५	बीज जोडणी आकार	रु. १०,०००/- च्या मर्यादेत
६	शेततळ्यांचे प्लॅस्टीक अस्तरीकरण	रु. १,००,०००/- च्या मर्यादेत
७	सूक्ष्म सिंचन संच	अ) टिबक सिंचन किंवा ब) तुषार सिंचन
		रु. ५०,०००/- च्या मर्यादेत किंवा रु. २५,०००/-च्या मर्यादेत

४. लाभार्थी निवड करण्यासाठीचे निकष :-

- ४.१ जमीन धारणा : ज्या शेतकऱ्याजवळ त्याच्या स्वतःच्या नावे ६.०० हेक्टर पेक्षा कमी किंवा ०.२० हेक्टरपेक्षा जास्त शेतजमीन असेल अशा शेतकऱ्यांची निवड करावी. जमीन धारणेसाठी ७/१२ व ८अ उतारा घेण्यात यावा. (नवीन विहिरीच्या लाभासाठी किमान ०.४० हे क्षेत्र आवश्यक)
- ४.२ जातीबाबतचा दाखला : लाभार्थी हा अनुसूचित जाती/नवबौद्ध शेतकरी असला पाहिजे. दारिद्र्यरेषेखालील (बीपीएल) यादीमध्ये अनुसूचित जातीच्या/नवबौद्ध व्यक्तीचे नाव असेल त्याला ग्रामसेवक/तलाठी/गट विकास अधिकारी यांचे सहीचे कागदपत्र ग्राह्य धरले जातील. याच धर्तीवर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर कृषी स्वावलंबन योजनेतर्गत दारिद्र्यरेषेखालील अनुसूचित जातीच्या व्यक्तीसाठी ज्या योजना असतील त्या योजनेकरिता समाजकल्याण विभागाच्या दिनांक ७ जानेवारी, १९९७ चे परिपत्रकातील सूचनांप्रमाणे पुन्हा तहसिलदार यांच्या सहीचा जातीचा दाखला आवश्यक राहणार नाही.
- ४.३ उत्पनाचा दाखला : अनुसूचित जाती व नवबौद्ध शेतकऱ्यांच्या बाबतीत ज्या शेतकऱ्यांची जमीनधारणा ६ हेक्टर किंवा त्यापेक्षा कमी आहे आणि ज्यांचे सर्व मार्गांनी मिळणारे वार्षिक उत्पन्न रुपये १,५०,०००/- पर्यंत आहे अशा शेतकऱ्यांना संबंधित तहसिलदार यांचेकडून उत्पनाचा दाखला घेणे बंधनकारक राहिल.

५. लाभार्थीची निवड :-

सदर योजनेतर्गत ऑनलाईन पद्धतीने अर्ज स्वीकारण्यात येतात. आर्थिक लक्षांकाच्या तुलनेत जादा अर्ज प्राप्त झाल्यास लाभार्थ्यांची निवड लॉटरी पद्धतीने करण्यात येईल.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर कृषी स्वावलंबन योजना

६. नियतव्यय

(रु. लाखात)

अ.क्र.	योजनेचे नाव	सन २०१९-२०		सन २०२०-२१	सन २०२१-२२
		मंजूर	खर्च	मंजूर कार्यक्रम	प्रस्तावित
१	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर कृषी स्वावलंबन योजना	२६८६०.०२	२६८६०.०२	२७६०६.१९	३०३६६.८१

केंद्र पुरस्कृत कृषी विस्तार व तंत्रज्ञान अभियानांतर्गत कृषी यांत्रिकीकरण उपअभियान २०२०-२१

१. योजनेचे संक्षिप्त स्वरूप : राज्यात कृषी यांत्रिकीकरण सेवा-सुविधा निर्माण करणे व अनुदानावर कृषी अवजारांचा शेतकऱ्यांना पुरवठा करणे.
२. योजनेची प्रमुख उद्दिष्ट्ये : राज्यातील कृषी क्षेत्रातील ऊर्जा वापर वाढविणे. भाडे तत्त्वावर कृषी औजारांच्या सेवा-सुविधांसाठी केंद्रे स्थापित करणे. कृषी यांत्रिकीकरणास प्रोत्साहन देण्याचे दृष्टीने शेतकऱ्यांना कृषी यंत्रे/औजारे खरेदी करण्यासाठी अर्थसहाय्य करणे.
३. योजनेत मंजूर घटक : १. शेतकऱ्यांना कृषी यंत्रे/अवजारे खरेदी करण्यासाठी अर्थसहाय्य करणे.
२. शेतकऱ्यांना भाडे तत्त्वावर कृषी अवजारांच्या सेवा-सुविधांसाठी कृषी औजारे बँक स्थापित करण्यासाठी अर्थसहाय्य.

सदर उपअभियानात केंद्र हिस्सा ६० टक्के व राज्य हिस्सा ४० टक्के आर्थिक सहभाग आहे. केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनांत नमूद केलेली अवजारे खरेदी करण्यासाठी लाभार्थींना अनुदान दिले जाते. सदर उपअभियानांतर्गत मंजूर घटकांसाठी अनुदानाची मर्यादा खालीलप्रमाणे आहे.

अ. क्र.	घटक	अनुदान मर्यादा
१	शेतकऱ्यांना कृषी यंत्रे/अवजारे खरेदी करण्यासाठी अर्थसहाय्य करणे.	केंद्र शासनाने औजारे प्रकारनिहाय विहित केलेल्या मर्यादेनुसार
२	भाडे तत्त्वावर कृषी औजारांच्या सेवा-सुविधांसाठी केंद्रे स्थापन करणे.	
	१. रु. १०.०० लाखपर्यंत अवजारांच्या गुंतवणुकीचे केंद्रासाठी एकूण रकमेच्या ४० टक्के	रु. ४.०० लाखपर्यंत
	२. रु. २५.०० लाखपर्यंत अवजारांच्या गुंतवणुकीचे केंद्रासाठी एकूण रकमेच्या ४० टक्के	रु. १०.०० लाखपर्यंत
	३. रु. ४०.०० लाखपर्यंत अवजारांच्या गुंतवणुकीचे केंद्रासाठी एकूण रकमेच्या ४० टक्के	रु. १६.०० लाखपर्यंत
	४. रु. ६०.०० लाखपर्यंत अवजारांच्या गुंतवणुकीचे केंद्रासाठी एकूण रकमेच्या ४० टक्के	रु. २४.०० लाखपर्यंत
३.	निवडक गावांमध्ये कृषि यांत्रिकीकरणास प्रोत्साहन (कृषि औजारे बँक) रु. ८.०० लाखापर्यंत	
	सन २०२०-२१ साठी रु. ६७.६२ कोटी इतक्या निधीचे कृती आराखड्यास केंद्र शासनाने मान्यता दिली आहे.	

वार्षिक योजना सन २०२१-२०२२ ची आखणी : योजनांसाठी नियतव्य मागणी

अ. क्र.	योजनेचे नाव	केंद्र/राज्य हिस्सा	स्त्रोत	वर्गीकरण	लेखाशीर्ष	सन २०१९-२०२०			सन २०२०-२०२१			सन २०२१-२०२२			(रक्कम रु. लाखात)		
						पुर्नर्जिवित अर्जाचे निधी	प्राप्त २०१९-२०२० च्या मंजूर कार्यक्रमासाठी प्रत्यक्ष प्राप्त निधी	एकूण प्रत्यक्ष खर्च	पुर्नर्जिवित अर्जाचे निधी	प्रशासकीय मास्यता मार्च २०२० (पुर्नर्जिवित अर्जाचे निधीसह)	विदर्भ महाराष्ट्र	उर्वरित अविभाज्य (१४ ते १७)	सम २०२१-२०२२ आवश्यक नियतव्य (मागणी)				
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८
१	कृषी	केंद्र	केंद्र	सर्वसाधारण	२४०१-२५१३	२५२.०५३	५०००.४३०	५२५२.४८३	४६१४.३०३	६३८.१८०	३७९५.३८०	३७९५.३८०	२५६४.२४६	२०८८.३४६	५९९७.४०७	..	१०६५०.००
	यांत्रिकीकरण				२४०१-ओ३०५	१४३०.६०४	१३०१.४२०	२७३२.०२४	८७९.८०४	१८५२.२२०	२४५२.२२०	२४५२.२२०	५७७.८५६	४७०.६११	१३५१.५३२	..	२४००.००
	उपअभियान				२४०१ वी१८८												
				टीएसपी	२४०१ ओ४५९	१०६१.३८१	१५६१.५०	२६२२.९३१	१५०३.५२१	१११९.४१०	१४१९.४१०	१४१९.४१०	४६९.५११	३८२.३७८	१०९८.१११	..	१९५०.००
				ओटीएसपी
				एकूण	२७४४.०३८	७८६३.४००	१०६०७.४३८	६९९७.६२८	३६०९.८१०	७६६७.१०	७६६७.१०	३६११.६१४	२९४१.३३६	८४४७.०५१	..	१५०००.००	
				सर्वसाधारण	२४०१-२५१३	१६८.०३५	३३५०.२९०	३५१८.३२५	३०९२.८७२	४२५.४५३	२५३०.२५३	२५३०.२५३	१७०९.४९८	१३९२.२३२	३९९८.२७०	..	७१००.००
				विधयो	२४०१-ओ३०५	९५३.७३६	८००.००	१७५३.७३६	५१८.९२३	१२३४.८१३	१६३४.८१३	१६३४.८१३	३८५.२३३	३१३.७४४	९०१.०२३	..	१६००.००
				२४०१ वी१९७													
	राज्य स्तर			टीएसपी	२४०१ ओ४५९	७०७.५८७	९९९.९९०	१७०७.५७७	९६१.३०४	७४६.७७३	९४६.७७३	९४६.७७३	३१३.०११	२५४.९२२	७३२.०६७	..	१३००.००
				ओटीएसपी													
				एकूण	१८२९.३५९	५१५०.२८०	६९७९.६३९	४५७३.०९९	२४०६.५४०	५१११.३४०	५१११.३४०	२४०७.७४२	१९६०.८९८	५६३१.३६०	..	१००००.००	
				सर्वसाधारण
				विधयो
				टीएसपी
				ओटीएसपी
				एकूण
				एकूण राज्य हिस्सा	१८२९.३५९	५१५०.२८०	६९७९.६३९	४५७३.०९९	२४०६.५४०	५१११.३४०	५१११.३४०	२४०७.७४२	१९६०.८९८	५६३१.३६०	..	१००००.००	
				एकूण (केंद्र/राज्य हिस्सा)	४५७३.३९७	१३०९३.६८०	१७५८७.७७७	१२५७०.७२७	६०१६.३५०	१२७७८.३५०	१२७७८.३५०	६०१६.३५६	४९०२.२३३	१४०७८.४११	..	२५०००.००	
				राज्य पुरस्कृत कृषि यांत्रिकीकरण कार्यक्रम													
				राज्य स्तर	२४०१ ओ१९३	..	४०००.०००	४०००.०००	३९६९.९३०	३६११.६२०	२९४१.३३८	८४४७.०४२	..	१५०००.००

तक्ता क्रमांक १
पैदासकार, पायाभूत व प्रमाणित बियाणे उत्पादन

(आकडे विंक्टलमध्ये)

अ. क्र.	बियाण्याचा प्रकार	पीक	२०१७-२०१८ (प्रत्यक्ष)	२०१८-२०१९ (प्रत्यक्ष)	२०१९-२०२० (अंदाजित)	शेरा
१.	पैदासकार बियाणे	तृणधान्य	६.३९	६.२९	६.३३	
		कडधान्य	१८.००	१६	२०	
		तेलबिया	०.०९	०.०९	०.०७	
		कपाशी	०.३६	०.३६	०.२६	
		एकूण		२४.८४	२५.८४	
२.	पायाभूत बियाणे	तृणधान्य	१४४३७	६३०८	११४९७	
		कडधान्य	२४२६६	१६६२६	१६४१६	
		तेलबिया	४५१६९	८७५६८	२८५८९	
		कपाशी	५०	..	५३	
		ज्युट	९९	६७	७७	
		एकूण	८४०२१	७२०५६९	५६६३२	
३.	प्रमाणित बियाणे	तृणधान्य	११८१४९	१६३२२२	१६२८४८	
		कडधान्ये	२७२०२८	१८४२३७	१९९९७७	
		तेलबिया	४३६६०६	६९५४६४	२८०६२५	
		कपाशी	४०१	८९६	६३९	
		ज्युट	१९५०	१६४४	३९७	
		हिरवळीची खते	७०००	७८२१	७३४७	
		चारा पिके	११६३२	११७६३	१०२००	
		एकूण	८४७७६६	१०६५०४७	६६२०३३	

तक्ता क्रमांक २

महाराष्ट्र राज्य बियाणे महामंडळ, अकोला यांची माहिती

(आकडे रु. लाख)

अ. क्र.	वर्ष	प्रमाणित बियाणे उत्पादन (विंक्टल)	बिजोत्पादनाखालील क्षेत्र (हे.)	विक्रीची किंमत (रु. लाख)	शेरा
१.	२०१७-२०१८	८४७७६६	१०००९८	४८९.९४	
२.	२०१८-२०१९	१०६५०४७	१०००२७	५४३.८५	
३.	२०१९-२०२०	६६२०३३	१०००८५	५३८.३६	

तक्ता क्रमांक ३

महाराष्ट्र राज्य बियाणे महामंडळ अकोला, यांचेकडील भाग भांडवलापोटी खालीलप्रमाणे रकमा जमा

अ. क्र.	वर्ष	रक्कम रुपये	शेरा
१.	२०१७-२०१८	४१८.४४	
२.	२०१८-२०१९	४१८.४४	
३.	२०१९-२०२०	४१८.४४	

सन २०१८-१९ मध्ये राबविण्यात येणाऱ्या केंद्र पुरस्कृत बियाणे व लागवड साहित्य उप अभियान (SMSP) अंतर्गत
बिज प्रक्रिया केंद्र व बियाणे साठवण केंद्र उभारणी

१. योजनेचा उद्देश व ठळक वैशिष्ट्ये :

कृषी क्षेत्रामध्ये विविध पिकांचे उत्पादन व उत्पादकता वाढीसाठी शेतकऱ्यांना स्थानिक पातळीवर उच्चप्रतीचे गुणवत्तापूर्ण व जास्त उत्पादन देणाऱ्या जातींचे प्रमाणित/ सत्यप्रत, बियाणे उपलब्ध करून देणे.

सदर योजना १०० टक्के केंद्र पुरस्कृत असून ५०० मेट्रीक टन क्षमतेच्या प्रत्येक बियाणे प्रक्रिया व साठवण केंद्रासाठी रु. ६०.०० लाख किंवा प्रत्यक्ष उभारणीसाठी येणारा खर्च यापैकी जे कमी असेल तितके अर्थसहाय्य देय आहे. अ. मशिन किंमत (अंदाजे) - २४.०० लाख

ब. बांधकाम किंमत (अंदाजे) - ३६.०० लाख.

२. योजनेचे स्वरूप - लाभार्थी पात्रता व निकष :

अ. सदर बिज प्रक्रिया केंद्र विविध शेतकरी बियाणे उत्पादन संस्था, शेतकरी उत्पादन कंपनी (FPO), स्वयंसहाय्यता गट (SHG), अनधान्य उत्पादक संघ (CIG), सहकारी संस्था, राज्य शासनाची मान्यता असलेली व कृषी क्षेत्राशी संबंधित असलेल्या उपक्रमामध्ये कार्यरत असलेली संस्था यांचेमार्फत उभारणी केल्यास अर्थसहाय्य देय राहिल.

ब. सदर योजनेचा लाभ घेणाऱ्या संस्थेकडे संस्थेच्या नावाने स्वतःची जमीन व आवश्यक मनुष्यबळ उपलब्ध असणे आवश्यक आहे.

३. वित्तीय आवश्यकता : योजनेचे लक्षांक व साध्य

वर्ष	आर्थिक (रु. कोटी)		भौतिक	
	लक्ष	साध्य	लक्ष	साध्य
२०१९-२०२०	२४.६०	७.३३	४१	१२
२०२०-२०२१	१६.९३		२१	

पिकांवरील कीड रोग सर्वेक्षण व सल्ला प्रकल्प (क्रॉपसॅप)

१. प्रास्ताविक :- पावसाची अनियमितता, त्यामध्ये पडणारा खंड आणि त्यानुसार हवामानात होणारे चढ उतार यामुळे पिकांवरील कीड आणि रोगांच्या वाढीकरिता विशिष्ट अनुकूल परिस्थिती निर्माण होऊन पिकांचे कीड-रोगांमुळे नुकसान होते. कीड रोगांपासून वारंवार होणारे नुकसान टाळण्यासाठी तसेच सोयाबीन, कापूस, भात, तूर व हरभरा या पिकांखालील क्षेत्र व त्यांचे आर्थिक महत्त्व लक्षात घेता राज्यात सन २००९-१० पासून राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेतर्गत (राकृवियो) पीकांवरील कीड-रोग सर्वेक्षण व सल्ला प्रकल्प राबविण्यात आला. प्रकल्पाची उपयुक्तता विचारात घेऊन सन २०१३-१४ पासून सदर प्रकल्पाची अंमलबजावणी नियमित राज्य योजनेतून करण्यात येत आहे.

२. उद्देश :- १. शेतकऱ्यांमध्ये कीड-रोगांची ओळख निर्माण करणे, त्यांना प्रशिक्षित करून कीड-रोगांचे वेळीच व्यवस्थापन करणे.

२. कीड-रोगांच्या प्रादुर्भावाबाबत जागरूकता निर्माण करणे व पुढील संभाव्य नुकसान टाळून उत्पादनात वाढ करणे.

३. सोयाबीन, कापूस, भात, तूर, हरभरा, मका, ज्वारी व ऊस या पिकांचे सर्वेक्षण करून प्रमुख कीड-रोगांच्या व्यवस्थापनाच्या दृष्टिने शेतकऱ्यांना वेळीच उपाययोजना सूचविणे.

४. कीड-रोग प्रादुर्भावित क्षेत्रासाठी आपत्कालीन परिस्थितीत DBI तत्त्वावर पीक संरक्षण औषधे उपलब्ध करून देणे.

५. कीड-रोगांच्या आकस्मिक प्रादुर्भावामुळे शेतकऱ्यांचे होणारे आर्थिक नुकसान टाळणे.

६. वारंवार येणाऱ्या कीड रोगांबाबत सांख्यिकी माहिती संकलित करणे व कायम स्वरूपाच्या व्यवस्थापनाबाबत कृषि विद्यापीठांच्या सहाय्याने शिफारशी निश्चित करणे.

७. राष्ट्रीय एकात्मिक कीड व्यवस्थापन केंद्र (भारतीय कृषी संशोधन परिषद), नवी दिल्ली, राज्यातील कृषी विद्यापीठे, राज्याचा कृषि विभाग, केंद्रीय कापूस संशोधन संस्था, नागपूर, केंद्रीय कोरडवाहू शेती संशोधन केंद्र, हैद्राबाद, राष्ट्रीय वनस्पती आरोग्य व्यवस्थापन संस्था, हैद्राबाद; इत्यादी संस्थांच्या मदतीने सोयाबीन, कापूस, भात, तूर, हरभरा, मका, ज्वारी व ऊस या पिकांवरील कीड रोगांचे सर्वेक्षण करून शेतकऱ्यांना उपाययोजना सुचविणे, कीड व्यवस्थापनाबाबतच्या शिफारशी तयार करणे आणि या अनुषंगाने कृषी खात्यातील कर्मचारी व शेतकरी यांना प्रशिक्षण देणे.

३. प्रकल्पाचे कार्यक्षेत्र :- खरीप : राज्यातील सोयाबीन, कापूस, भात, तूर, मका, ज्वारी व ऊस पिकांखालील संपूर्ण पेरणी क्षेत्र.

रब्बी :- कोकण विभाग वगळता राज्यातील हरभरा, रब्बी ज्वारी व मका पिकांखालील संपूर्ण पेरणी क्षेत्र.

नियतव्य :

रक्कम रु. लाखात

सन २०१९-२०			सन २०२०-२१		सन २०२१-२२	
मंजूर तरतूद	प्राप्त निधी	प्रत्यक्ष खर्च	मंजूर तरतूद	प्रस्तावित तरतूद		
२०००.००	२०००.००	१७६९.५८	५०००.००		५५००.००	

४. प्रमुख बावी :- (१) कीडींचे सर्वेक्षण, व्यवस्थापन व सल्ला पध्दती-

(२) शेतकऱ्यांमध्ये कीडरोगाबाबत जागरूकता निर्माण करणे.

(३) आपत्कालीन परिस्थितीत शेतकऱ्यांना ५० टक्के अनुदानावर कीटकनाशकांचा पुरवठा करणे.

५. सहभागी संस्था

(१) कृषी विभाग, महाराष्ट्र शासन

(३) केंद्रीय कापूस संशोधन संस्था, नागपूर

(५) वसंतराव नाईक मराठवाडा कृषी विद्यापीठ, परभणी

(७) डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषी विद्यापीठ, अकोला

(९) राष्ट्रीय वनस्पती आरोग्य व्यवस्थापन संस्था, हैद्राबाद

(२) राष्ट्रीय एकात्मिक कीड व्यवस्थापन केंद्र, नवी दिल्ली

(४) केंद्रीय कोरडवाहू शेती संशोधन केंद्र, हैद्राबाद

(६) महात्मा फुले कृषी विद्यापीठ, राहुरी

(८) डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठ, दापोली

(१०) राष्ट्रीय सूचना विज्ञान केंद्र, पुणे

६. योजनेचे कार्यक्षेत्र व सर्वेक्षणासाठीच्या प्रमुख किडी व रोग :- राज्यातील सोयाबीन, कापूस, भात, तूर, हरभरा, मका, ज्वारी व ऊस पिकाखालील क्षेत्र मोठ्या प्रमाणावर होणारा कीड व रोगांचा प्रादुर्भाव नियंत्रणात आणणे.

अ. क्र.	पीकाचे नाव	क्षेत्र (लाख हे.)	प्रमुख कीडी व रोग
१	सोयाबीन	३८.८५	तंबाखूवरील पाने खाणारी अळी, हेलिकोव्हर्पा उंट अळी, खोड माशी व चक्री भुंगा,
२	कापूस	४१.८४	तंबाखूवरील पाने खाणारी अळी, तुडतुडे, फुलकिडे व पांढरी माशी, शेंदरी बोंडअळी, टिपक्याची व अमेरिकन बोंडअळी,
३	भात	१४.९७	खोड किडा, गादमाशी, लष्करी अळी,
४	तूर	१२.७६	तुडतुडे, निळे भुंगेरे, करपा, जीवाणूजन्य करपा व तपकिरी टीपके
५	हरभरा	१४.९०	शेंगा पोखरणारी अळी, शेंगमाशी, पाने व फुले गुंडाळणारी अळी
६	मका	१०.६३	घाटे अळी व मर रोग
७	ज्वारी	३१.६१	अमेरिकन लष्करी अळी
८	ऊस	९.३५	अमेरिकन लष्करी अळी
एकूण		१७४.९१	

जैविक कीडनियंत्रक प्रयोगशाळेचे वळकटीकरण कार्यक्रम २०२०-२०२१

राज्यात एकूण दहा जैविक कीडनियंत्रण प्रयोगशाळा आहेत. सदर प्रयोगशाळेमध्ये जैविक खते व जैविक कीडनाशकांचे उत्पादन करून शेतकऱ्यांना पुरवठा करण्यात येत आहे. सदर प्रयोगशाळा औरंगाबाद, वर्धा, अमरावती, यवतमाळ, बुलढाणा, धुळे, जळगांव, परभणी, नांदेड व अहमदनगर या ठिकाणी कार्यरत आहेत. सदर प्रयोगशाळेत वर्षानिहाय खालीलप्रमाणे जैविक घटकांचे उत्पादन केले जाते. सन २०१६-१७ पासून प्रयोगशाळां मध्ये द्रवरूप जैविक खतांचे देखील उत्पादन सुरु करण्यात आले आहे.

अ.क्र.	घटक/युनिट	युनिट	जैविक घटक उत्पादन (किलो)				
			२०१५-१६	२०१६-१७	२०१८-१९	२०१९-२०	२०२०-२१
१	ट्रायकोडर्मा	किलो	१२०८९९.००	२६९८
२	बिब्लेरिया	किलो	२६३४८.००	३४५७०	..	७९३५	..
३	व्हर्टिसिलीयम	किलो	२६२१४.००	४४१४७	८८१२	१२०११	..
४	सुडोमोनास	किलो	१०००.००
एकूण			१७४४६१.००	७८७१७	८८१२	१९९४६	२६९८
महसूल जमा (रु. लाख)			१६३.१३	१०१.६३	१३.३९	२५.००	०.४०

*द्रवरूप जैविक खते उत्पादन -

सन २०१६-१७ ते २०२०-२१ मधील तपशील खालीलप्रमाणे आहे :-

अ.क्र.	जैविक खत	उत्पादन (लिटर)	२०१६-१७	२०१७-१८	२०१८-१९	२०१९-२०	२०२०-२१
१.	रायझोबियम		३१९०२	८८२२.४	२१०५	५७८४.४०	३४
२.	अँझोटोबॅक्टर		२१३६३	५४२९.३५	३०१२.२५	१७७५.८०	१२०
३.	ऑसिटोबॅक्टर		२६४४	९७०.००	१००३	१९७०.००	..
४.	पीएसबी		३४४२२	१२०६४.००	५४४८	७९४५.५	५३६
५.	द्रवरूप जिवाणू संघ		८३६७४	९८८८६.००	१३३५७१	११७४८६.५०	६६४६५
६.	के.एम.बी.		..	४००.००	१०१९
एकूण			१७४००५	१२६५७१.७५	१४६१५८.२५	१३४९६२.२०	६७१५५
महसूल जमा (रु. लाख)				४२५.००	६०९.७२	४८७.१४	१७२.६५

राज्यातील गुणवत्ता नियंत्रण प्रयोगशाळा बळकट करणे

(बीज परीक्षण, खत नियंत्रण, कीटकनाशक चाचणी प्रयोगशाळा व कीडनाशक उर्वरित अंश चाचणी प्रयोगशाळा)

योजनेची माहिती व उद्देश - महाराष्ट्र राज्याचे कृषी विभागात बीज परीक्षण, खत नियंत्रण व कीटकनाशकांच्या एकूण १२ प्रयोगशाळा आहेत. त्या खालीलप्रमाणे आहेत.

बीज परीक्षण प्रयोगशाळा - महाराष्ट्र राज्यात पुणे, परभणी व नागपूर येथे अधिघोषित बीज परीक्षण प्रयोगशाळा आहेत. या प्रयोगशाळांची ५३००० बियाण्याचे नमुने तपासण्याची वार्षिक क्षमता आहे. या सर्व प्रयोगशाळांमध्ये बियाणे अधिनियम, १९६६ व बियाणे नियम, १९६८ अन्वये गुणवत्ता नियंत्रण निरीक्षकांनी घेतलेले व बीज प्रमाणिकरणासाठी उत्पादकांनी पाठविलेले खाजगी नमुने तपासले जातात.

खत नियंत्रण प्रयोगशाळा - महाराष्ट्र राज्यात पुणे, नाशिक, औरंगाबाद, अमरावती व कोल्हापूर येथे खत नियंत्रण प्रयोगशाळा आहेत. यांची नमुने तपासण्याची वार्षिक क्षमता एकूण २२,००० नमुने आहे. या सर्व प्रयोगशाळेमध्ये खत (नियंत्रण) आदेश १९८५ अन्वये गुणवत्ता नियंत्रण निरीक्षकांनी घेतलेले तसेच शेतकऱ्यांकडून प्राप्त झालेल्या खत नमुन्यांची तपासणी केली जाते. सर्व खत नियंत्रण प्रयोगशाळेत जैविक खत परीक्षणाची सोय निर्माण करण्यात आली असून या प्रयोगशाळेत जैविक खतांच्या नमुन्यांचे विश्लेषण केले जाते. तसेच सर्व खत चाचणी प्रयोगशाळेत सूक्ष्म मूलद्रव्य तपासणी करण्याची सुविधा उपलब्ध करण्यात आली आहे.

कीटकनाशक चाचणी प्रयोगशाळा - महाराष्ट्र राज्यात पुणे, ठाणे, औरंगाबाद व अमरावती येथे कीटकनाशक चाचणी प्रयोगशाळा आहेत. त्यांची एकूण ८००० नमुने तपासण्याची वार्षिक क्षमता आहे. या प्रयोगशाळेमध्ये कीटकनाशक अधिनियम १९६८ अन्वये गुणवत्ता नियंत्रण निरीक्षकांनी घेतलेले तसेच मोहिमे अंतर्गत घेतलेले कीटकनाशकांचे नमुने तपासले जातात.

प्रयोगशाळांसाठी अत्याधुनिक उपकरणे खरेदी करण्यात आल्यामुळे प्राप्त होणारे नमुने ३० दिवसांचे आत तपासणे शक्य झाल्यामुळे नमुने कालबाह्य होण्याचे प्रमाणात लक्षणीय घट झालेली आहे.

कीडनाशक उर्वरित अंश तपासणी प्रयोगशाळेची बळकटीकरण करणे

४. योजनेची माहिती व उद्दिष्ट :- आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत मालाची निर्यात करण्यासाठी कीडनाशक उर्वरित अंश तपासणीची सुविधा उपलब्ध करून देणे, मालाची साठवण योग्यप्रकारे करण्याकरिता तसेच पॅकींग, ग्रेडिंग, वाहतूक इ. साठी उच्च तंत्रज्ञानाचा वापर करण्यासाठी सुविधा निर्माण करणे. या बाबी शेतकऱ्यांनी उत्पादित केलेल्या मालाची मूल्यवृद्धी होण्यासाठी गरजेच्या आहेत. याकरिता पुणे व नागपूर येथे कीडनाशक उर्वरित अंश तपासणी प्रयोगशाळा स्थापन करण्यात आल्या. परदेशात कीडनाशक उर्वरित अंश विरहित अथवा सहनशक्ती कमाल मर्यादेच्या आत असलेल्या शेतमालाला मोठ्या प्रमाणात मागणी असल्याने आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत शेतीमाल पाठविण्यापूर्वी कीडनाशक उर्वरित अंशाची तपासणी करून त्याची गुणवत्ता तपासल्यास शेतकरी व निर्यातदारांना त्याचा निश्चित फायदा होतो.

प्रयोगशाळेत अद्ययावत उपकरणांमुळे एका नमुन्यातून १४७ कीटकनाशकांचे उर्वरित अंश तपासणी केली जात आहे.

सन २०२०-२१ साठी राज्यातील गुणवत्ता नियंत्रण व किडनाशके उर्वरित अंश तपासणी प्रयोगशाळा बळकटीकरणाकरिता राकृवियो अंतर्गत कार्यक्रम मंजूर नाही. सदर प्रयोगशाळांसाठी लेखाशिर्ष २४०१-०३०५ योजनेतर योजनेतर्गत मंजूर तरतूद व प्राप्त अनुदान खालीलप्रमाणे :--

आर्थिक तरतूद	पूरक मागणी	प्रशासकीय मान्यता	प्राप्त अनुदान
रु. २५२५.६५ लाख	रु. १३५.०० लाख	रु. २६६०.६५ लाख	रु. १६६०.०८ लाख (जानेवारी-२०२१ अखेर)

मृद सर्वेक्षण व मृद चाचणी योजना

राज्यामध्ये १९५७ मध्ये पुणे येथे व सन १९५९ मध्ये नागपूर येथे मृद चाचणी प्रयोगशाळेची स्थापना करण्यात आली. शासन निर्णय क्र. आकृती/१२९८/प्रक्र.६१/१५अ, दिनांक २९/५/१९९८ आदेशान्वये कृषी विभागाच्या पुनर्रचनेनुसार मृद सर्वेक्षण व मृद चाचणी योजनेचे एकत्रीकरण करण्यात आलेले असून प्रत्येक जिल्ह्यामध्ये एक अशा एकूण ३१ मृद सर्वेक्षण मृद चाचणी प्रयोगशाळा कार्यान्वित आहेत. जिल्हा स्तरावरील मृद सर्वेक्षण व मृद चाचणी योजनेचे काम जिल्हा मृद सर्वेक्षण व मृद चाचणी अधिकारी यांचेकडे देण्यात आलेले असून विभागीयस्तरावर विभागीय कृषी सहसंचालक यांचे नियंत्रण आहे. आयुक्तालयस्तरावर कृषी उपसंचालक मृद सर्वेक्षण व मृद चाचणी यांचे तांत्रिक नियंत्रण आहे. सदरची योजना कृषी संचालक (निवगुनि) यांच्या अधिपत्याखाली कार्यरत आहे. योजनानिहाय माहिती खालीलप्रमाणे.

(अ) मृद चाचणी योजना

उद्देश- मृद चाचणी योजनेचा मुख्य उद्देश म्हणजे शेतकऱ्यांना त्यांच्या शेतातील मृद नमुन्यांचे पृथःकरण करून प्रमुख पीक अन्नद्रव्यांचे प्रमाण निश्चित करणे व त्याचे आधारे निरनिराळ्या पिकाकरिता खताच्या शिफारशी देणे तसेच जमिनीत काही विशेष दोष आढळून आल्यास ते शेतकऱ्यांच्या नजरेस आणून त्यावर योग्य ती उपाययोजना सुचविणे.

शासनाचे नवीन धोरणानुसार सन २०१४-१५ पासून शेतकऱ्यांच्या मृद नमुन्याची तपासणी नत्र, स्फुरद, पालाश, सामु व क्षारता या गुणधर्मासाठी प्रती नमुना रु. ३५/- प्रमाणे शुल्क आकारणी करण्यात येत आहे. तसेच शेतकऱ्यांच्या मृद नमुन्यांच्या महत्त्वाच्या भौतिक व रासायनिक गुणधर्मासाठी सखोल तपासणी करण्याची सोय प्रती नमुना रु. २७५/- प्रमाणे शुल्काची आकारणी करण्यात येत आहे. जमिनीत आढळून आलेल्या अन्नद्रव्यांच्या प्रमाणानुसार कृषी विद्यापीठाने केलेल्या शिफारसीमध्ये सहास्तरीय पध्दतीनुसार योग्य तो बदल करून पिकांचे उत्पादन मिळण्यासाठी खताची शिफारशी देण्यात येतात. जमिनीची सुपीकता कायम ठेवून भरघोस पीक उत्पादनासाठी खताचा समतोल वापर करणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे.

अलिकडील काळामध्ये बागायती पिके तसेच फळबाग पिकांच्या उत्पादनामध्ये सूक्ष्म मूलद्रव्यांना सुध्दा महत्त्व प्राप्त झाले आहे. तेव्हा जस्त,लोह, तांबे व मंगल या चार सूक्ष्म मूलद्रव्यांसाठी मृद नमुन्यांची तपासणी प्रती नमुना रु. २००/- या प्रमाणे शुल्क आकारणी करून घेण्यात येते. (कोणत्याही एका घटकात रु. १००/-) राज्यातील ३१ मृद चाचणी प्रयोगशाळेत सूक्ष्म मूलद्रव्ये तपासणीची सुविधा उपलब्ध करून देण्यात आली आहे.

सिंचनासाठी वापरण्यात येणाऱ्या पाण्याची प्रत शेतकऱ्यास माहिती असणे आवश्यक आहे. त्यादृष्टीने पाणी नमुन्याचा आम्ल-विम्ल निर्देशांक, एकूण विद्राव्य क्षारांचे प्रमाण व प्रकार इ. गुणधर्मासाठी प्रती नमुना रु. ५०/- प्रमाणे शुल्क आकारणी करून सर्व प्रयोगशाळेत तपासण्याची सोय करण्यात आलेली आहे.

राज्यातील योजनेतर योजना :-- अ मृद सर्वेक्षण आणि अन्वेषण मृद विश्लेषण रसायन प्रयोगशाळा योजना

या योजनेतर्गत प्रयोग शाळेच्या दैनंदिन खर्चासाठी, सर्वेक्षणासाठी तसेच प्रयोग शाळेकडील कर्मचारी यांचे वेतन भत्ते, प्रयोगशाळांचे भाडे व कर इतर आकस्मिक खर्चासाठी राज्याकडून योजनेतर योजना मृद सर्वेक्षण आणि अन्वेषण यातून अनुदान उपलब्ध होते. बाबी खालीलप्रमाणे.

(१) ०१ - वेतन	(२) ०२ - मजुरी
(३) ०३ - अतिकालीक भत्ता	(४) ०६ - दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क
(५) ११ - देशांतर्गत प्रवास खर्च	(६) १३ - कार्यालयीन खर्च
(७) १४ - भाडेपट्टी व कर	(८) १६ - प्रकाशने
(९) २१ - सामुग्री व पुरवठा	(१०) २७ - लहान बांधकामे
(११) ५१ - मोटार वाहने	

अ. क्र.	योजनेचे नाव	प्रत्यक्ष खर्च २०१८-१९	प्रत्यक्ष खर्च २०१९-२०	मंजूर तरतूद २०२०-२१	प्रस्तावित २०२१-२२
१	(००) १०१, मृद सर्वेक्षण मृद चाचणी, (००)(०२) मृद सर्वेक्षण आणि अन्वेषण व मृद विश्लेषण प्रयोगशाळा, दत्तमत (२४०२ ००३२) (योजनेत्तर)	२७४६.८०	२९२६.१२	२९२८.४६	३२८१.४९
२	कृषी उन्नती योजना-मृदा आरोग्य पत्रिका (कें.पु.) ६०:४० टक्के केंद्र व राज्य (२४०२अ०४१) (२४०२अ०५९)	२६००.२५	१४२४.४७	९४८.७५	३७१३.४०
३	मृद आरोग्य व्यवस्थापन (उपअभियान) ६०:४० टक्के केंद्र व राज्य (२४०२ १०४६) (२४०२ - अ०१२)	७६.५०	५००.००

(ब) जमीन आरोग्यपत्रिका योजना :-

जमीन आरोग्यपत्रिका अभियान :- महाराष्ट्र शासनाने मृद चाचणीचे महत्त्व लक्षात घेवून जमिनीची आरोग्यपत्रिका शेतकऱ्यांना उपलब्ध करून देणे ही संकल्पना राबविण्याचा धोरणात्मक निर्णय घेतला आहे. राज्यातील शेतकऱ्यांना सध्या दिले जाणारे मृद पृथःकरण अहवाल एका हंगामापुरती माती तपासणी करून पुढील पीकासाठी खतांच्या शिफारशी देण्यापुरत्या मर्यादित आहेत. सन २०१५-१६ ते २०१६-१७ या दोन वर्षांमध्ये राज्यातील सर्व शेतकऱ्यांच्या शेत मातीची बागायत क्षेत्र २.५ हे. व जिरायत क्षेत्रासाठी १०.०० हे. क्षेत्रामधून प्रत्येकी एक मृद नमुना काढण्यात येणार असून त्याचे विश्लेषण करून त्या क्षेत्रातील सर्व शेतकऱ्यांना जमीन आरोग्यपत्रिका वाटप करण्यात येऊन खत वापराविषयी, व जमिनीचे आरोग्य टिकवणे विषयी मार्गदर्शन करण्यात येत आहे. सन २०१५-१६ पासून त्यासाठी नवीन केंद्र पुरस्कृत योजना कार्यरत आहे. सदर योजनेसाठी केंद्र व राज्य शासनाकडून निधीची उपलब्धतेचे प्रमाण ६० : ४०% असे आहे.

राज्यामध्ये मृद चाचणी तपासणीसाठी शासकीय ३१ व योजनेतर्गत समाविष्ट असलेल्या नोंदणीकृत अशासकीय २२४ अशा एकूण २५५ मृद चाचणी प्रयोगशाळा आहेत. सदर प्रयोगशाळांची मृद नमुने तपासणीची वार्षिक क्षमता २२.५० लाख आहे.

सन २०१५-१६ व २०१६-१७ (1st Cycle) मध्ये एकूण देण्यात आलेल्या २३.४७ लाख उद्दिष्टानुसार २७.२२ लाख मृद नमुन्यांची तपासणी करून एकूण १३१.४५ लाख शेतकऱ्यांना जमिनी आरोग्यपत्रिकेचे वितरण करण्यात आलेले आहे.

मृद आरोग्यपत्रिका योजनेची (2nd Cycle) (सन २०१७-१८ व २०१८-१९) चे काम माहे एप्रिल २०१७ पासून सुरु झाले असून (2nd Cycle) मधील एकूण देण्यात आलेल्या उद्दिष्ट - २८.५२ लाख, त्यापैकी काढण्यात आलेले मृद नमुने २७.८२ लाख, एकूण जमीन आरोग्यपत्रिकाचे उद्दिष्ट १३०.९८ लाख असून त्यापैकी १३०.५३ लाख जमीन आरोग्य पत्रिका शेतकऱ्यांना वितरित करण्यात आलेल्या आहेत.

जमीन आरोग्य पत्रिका (पथदर्शी प्रकल्प) २०१९-२० :- सन २०१९-२० पासून जमीन आरोग्यपत्रिका (पथदर्शी प्रकल्प) योजने अंतर्गत राज्यातील ३५१ तालुक्यामध्ये प्रत्येकी एक गाव याप्रमाणे ३५१ गावांची निवड करण्यात आलेली आहे. त्या गावामधील शेतकऱ्यांच्या शेत जमिनीतील २.०७ लाख मृद नमुने काढण्याचे व तपासणीचे उद्दिष्टे होते. २५ फेब्रुवारी, २०२० पर्यंत २.०१ लाख मृद नमुने तपासणी करून २.०१ जमीन आरोग्यपत्रिकेचे वितरण शेतकऱ्यांना करण्यात आले. निवडलेल्या गावात प्रति गाव ५० हे. याप्रमाणे एकूण १५,२७८ हे. वर जमीन आरोग्य पत्रिके आधारीत पीक प्रात्याक्षिकांचे व प्रति गाव एक शेतकरी मेळावा याप्रमाणे ३३४ मेळाव्यांचे आयोजन करण्यात आले.

जमीन आरोग्य पत्रिका (पथदर्शी प्रकल्प) २०२०-२१ :- केंद्र शासनाने २०२०-२१ मध्ये कोविड १९ मुळे माती नमुने काढणे, तपासणे व जमीन आरोग्य पत्रिका वितरण करणेही बाब स्थगित केली आहे. सन २०२०-२१ मध्ये केंद्र शासनाच्या सुचनेनुसार योजनेत राज्यातील प्रत्येक तालुक्यामध्ये १० गावांची निवड करून अशा एकूण ३५१० गावांची निवड करून प्रति गाव एक शेतकरी प्रशिक्षणासह एका प्रात्याक्षिकाचे (जआप आधारीत) आयोजन करण्यात येणार आहे. यापैकी खरीप हंगामामध्ये ८७७ गावांमध्ये तर रब्बी हंगामासाठी २६३३ इतक्या गावांमध्ये प्रशिक्षण व प्रात्याक्षिकाचे आयोजन होणार आहे.

(क) मृद आरोग्य व्यवस्थापन योजना :-

एकात्मिक अन्नद्रव्य व्यवस्थापन आणि खताचा संतुलित वापर या पीक उत्पादन वाढीच्या प्रमुख सूत्राच्या वापरास प्रोत्साहन देणेच्या उद्देशाने केंद्र शासनाने राष्ट्रीय जमिनीचे आरोग्य व सुपीकता व्यवस्थापन प्रकल्प हा कार्यक्रम सन २००८-०९ या वर्षापासून देशात व राज्यभरात राबविण्यात येत आहे. सदरचा उपक्रम पूर्ण झाला असून त्यातील काही बाबींच्या अंतर्भावासह सन २०१४-१५ पासून राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान अंतर्गत जमीन आरोग्य व्यवस्थापन कार्यक्रम राबविण्यात येत आहे. त्यातील बाबी खालीलप्रमाणे सदर घटकांसाठी केंद्र व राज्य निधी उपलब्धतेचे प्रमाण ६० : ४०% असे आहे.

(१) मृद चाचणीची सुविधा निर्माण करण्यासाठी फिरत्या तसेच स्थायी स्वरूपाच्या मृद चाचणी प्रयोगशाळांची स्थापना करणे.

(२) शासकीय मृद चाचणी प्रयोगशाळांचे बळकटीकरण.

- (३) एकात्मिक अनद्रव्य व्यवस्थापन आणि खताचा संतुलित वापरावर आधारित शेतकरी प्रशिक्षणाचे आयोजन करणे.
- (४) एकात्मिक अनद्रव्य व्यवस्थापन आणि खताचा संतुलित वापरावर आधारित अधिकारी व कर्मचारी यांचे प्रशिक्षण आयोजन करणे.
- (५) एकात्मिक अनद्रव्य व्यवस्थापन आणि खताचा संतुलित वापरावर आधारित पीक प्रात्याक्षिकांचे आयोजन करणे.
- (६) खत नियंत्रण प्रयोगशाळांची स्थापना करणे.

सन २०१७-१८ मध्ये योजनेसाठी केंद्र हिस्सा रु. ७२०.०० लाख व राज्य हिस्सा रु. ४८०.०० लाख अशी एकूण रु. १२००.०० लाख रक्कम अर्थसंकल्पीय तरतूद केलेली आहे. यामध्ये स्थायी मृद चाचणी प्रयोगशाळा उभारणी, मिनी लॅब उभारणी तसेच शासकीय मृद व खत चाचणी प्रयोगशाळेचे बळकटीकरण करणे इ. बाबींचा समावेश करण्यात आलेला होता. सन २०१८-१९ मध्ये या योजने अंतर्गत शासकीय मृद व खत चाचणी प्रयोगशाळांचे बळकटीकरण करणे या घटकासाठी केंद्र हिस्सा रु. ४६५.१२ लाख व राज्य हिस्सा रु. ३१०.०८ लाख एकूण रुपये ७७५.२० लाख प्रस्तावित करण्यात आलेला आहे.

(ड) इतर कार्ये :-

सन २०१९-२० मध्ये योजने अंतर्गत जमीन आरोग्य पत्रिकेच्या शिफारशीनुसार सूक्ष्म मूलद्रव्ययुक्त खते, जैविक खते व भूसूधारक यांचा वाटप व शेतकरी मेळावा या घटकांसाठी केंद्र शासनाने रक्कम रुपये १४२४.४७ लाख तरतूद केली होती. तसेच २०२०-२१ मध्ये योजने अंतर्गत राज्यातील प्रत्येक तालुक्यामध्ये १० गावांची निवड करून अशा एकूण ३५१० गावांची निवड करून प्रति गाव एक शेतकरी प्रशिक्षण व पीक प्रात्याक्षिक या घटकाकरिता रक्कम रुपये ९४८.७५ लाखाचा वार्षिक कृति आराखड्यास केंद्र शासनाने मंजूरी दिली आहे.

(अ) प्रमुख अन्नद्रव्यांचा तालुकानिहाय व जिल्हानिहाय सुपीकता निर्देशांक व सुपीकता पातळी तयार करणे

जिल्हा मृद सर्वेक्षण आणि मृद चाचणी प्रयोगशाळेमार्फत तसेच जिल्ह्यातील खाजगी मृद चाचणी प्रयोगशाळांमार्फत त्या वर्षामध्ये तपासण्यात आलेल्या मृद नमुन्यांवर आधारित तालुक्याचा तसेच जिल्ह्याचा सुपीकता निर्देशांक व सुपीकता पातळी तयार करण्यात येते. या सुपीकता निर्देशांकांचा उपयोग जिल्ह्यातील प्रमुख पीकांसाठी आवश्यक असणाऱ्या खताची मात्रा निश्चित करण्यासाठी तसेच तालुका, जिल्हास्तरावर तसेच राज्यस्तरावर आवश्यक असणाऱ्या सेंद्रिय, रासायनिक आणि जैविक खताचे नियोजन करण्यासाठी तसेच त्यानुसार खत पुरवठ्याचे धोरण ठरविण्यासाठी उपयोगात आणले जाते.

(ब) सूक्ष्म मूलद्रव्यांची जिल्हानिहाय कमतरता पातळी निश्चित करणे

राज्यातील सर्व म्हणजेच ३१ मृद सर्वेक्षण मृद चाचणी प्रयोगशाळांमध्ये तसेच काही खाजगी मृद चाचणी प्रयोगशाळांमध्ये मृद नमुन्यातील जस्त, लोह, तांबे आणि मंगल या सूक्ष्म मूलद्रव्यांची पातळी तपासण्याची सुविधा निर्माण करण्यात आली आहे. त्या वर्षामध्ये प्रयोगशाळांमार्फत तपासणी करण्यात आलेल्या मृद नमुन्यांवर आधारित सूक्ष्म मूलद्रव्यांची जिल्हानिहाय कमतरता पातळी निश्चित करण्यात येते. सदर कमतरता पातळीचा उपयोग सूक्ष्म मूलद्रव्ययुक्त खतांचा वापर करणेबाबत शेतकऱ्यांना मार्गदर्शन करण्यासाठी तसेच सूक्ष्म मूलद्रव्ययुक्त खतांचा पुरवठा हा तालुका, जिल्हा व राज्यस्तरावरून नियोजन करण्यासाठी व खत पुरवठ्याचे धोरण ठरविण्यासाठी करण्यात येते.

(२) प्रगती अहवाल

विभागवार मृद व जल नमुने तपासणी अहवाल माहे मार्च २०२० जिमृसमृचा. प्रयोगशाळांचा १ एप्रिल, २०१९ पासूनचा प्रगतीद्वयक अहवाल

अ. क्र.	जिल्हे	सर्वसाधारण मृद नमुने			सूक्ष्म मुलद्रव्ये नमुने			विशेष नमुने			पाणी नमुने		जमा महसूल	
		लक्ष्य	आवक	तपासलेले	लक्ष्य	आवक	तपासलेले	लक्ष्य	आवक	तपासलेले	लक्ष्य	आवक		तपासलेले
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५
एकूण	३४	२०००००	११४८६६	११०९०७	२००००	१३२२९१	१२५७७१	२००००	१५२३	९५०२	२००००	५१४६	५१३९	३७.०६
राज्य														

(सर्वसाधारण मृद नमुने सूक्ष्म मुलद्रव्ये नमुने लक्ष सारखे आहे.)

राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेंतर्गत भात बियाणे साखळी विकसित करणेचा कार्यक्रम सन २०२०-२१

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान भात हे अभियान राज्यात एकूण आठ जिल्ह्यात राबविण्यात येत आहे. या जिल्ह्या व्यतिरिक्त ९ जिल्ह्यांमध्ये राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेंतर्गत भात बियाणे साखळी विकसित करणेचा कार्यक्रम राबवायचा आहे. टाणे, पालघर, रायगड, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग, कोल्हापूर, सांगली, अहमदनगर व नंदुरबार या ९ जिल्ह्यांची भात पिकाची सरासरी उत्पादकता राज्याच्या सरासरीपेक्षा जास्त आहे. तथापि, या जिल्ह्यांमध्ये भात पिकाची उत्पादकता वाढीस अजून ही मोठा वाव आहे. तसेच या भात क्षेत्रात भात पिकानंतर बहुतांशी दुसरे पीक घेतले जात नाही. या क्षेत्रामध्ये जर भात पीक पद्धतीची प्रात्याक्षीके घेतल्यास भात पिकाची उत्पादकता वाढीस मदत होईल. सुधारित वाणाचे बियाणे उपलब्ध होण्याच्या दृष्टीकोनातून बियाणे उत्पादन व बियाणे वितरण या बाबींचा या योजनेमध्ये समावेश करण्यात येत आहे. तसेच शेतकरी शेतीशाळा या बाबींचाही समावेश करण्यात आला आहे.

उद्देश --

- राज्यातील भात पिकाचे क्षेत्र व उत्पादकता वाढविणे.
- बियाणे उत्पादन / बियाणे वितरण याद्वारे नविन भात पीक वाणाचे क्षेत्र वाढविणे.

समाविष्ट जिल्हे -- टाणे, रायगड, पालघर, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग, नंदूरबार, अहमदनगर, सांगली, कोल्हापूर व कोकण कृषी विद्यापीठ, दापोली.

राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेतर्गत भात बियाणे साखळी विकसित करणेचा कार्यक्रम सन २०२०-२०२१

(रु. लाखात)

अ.क्र.	जिल्हा	१० वर्षांच्या आतील		बियाणे वितरण		संकरित वाण		एकूण	बियाणे उत्पादन १० वर्षांचे आतील वाणांचे रु. १०००/क्विंटल	भात पीक पद्धतीवर आधारित पीक प्रात्यक्षिक (कमाल मर्यादा रु. १०००/- प्रति हेक्टर	शेतीशाळा रु. १४०००/- प्रति शेतीशाळा	एकूण आर्थिक				
		रु. २०००/- क्वि.	रु. १०००/- क्वि.	रु. १०००/- क्वि.	रु. १००००/- क्वि.	लक्षांक	लक्षांक						लक्षांक	लक्षांक	लक्षांक	लक्षांक
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७
१	ठाणे	२१०	४.२०	१०	०.१०	९	०.१०	३०९	६.००	२४०	२.४०	६०	५.४०	१५	२.१०	१५.९०
२	पालघर	३१०	६.२०	१३०	१.३०	१३	१.३०	४५३	८.८०	३४०	३.४०	८०	७.२०	१७	२.३८	२१.७८
३	रायगड	४४०	८.८०	१९०	१.९०	१९	१.९०	६४९	१२.६०	५००	५.००	१३०	११.७०	२९	४.०६	३३.३६
४	रत्नागिरी	२७०	५.४०	१२०	१.२०	१२	१.२०	४०२	७.८०	३१०	३.१०	८०	७.२०	१८	२.५२	२०.६२
५	सिंधुदुर्ग	२७०	५.४०	१२०	१.२०	१२	१.२०	४०२	७.८०	३१०	३.१०	८०	७.२०	१८	२.५२	२०.६२
	ठाणे विभाग	१५००	३०.००	६५०	६.५०	६५	६.५०	२२१५	४३.००	१७००	१७.००	४३०	३८.७०	९७	१३.५८	११२.२८
६	नंदुरबार	८०	१.६०	४०	०.४०	३	०.३०	१२३	२.३०	९०	०.९०	२०	१.८०	२	०.२८	५.२८
	नाशिक विभाग	८०	१.६०	४०	०.४०	३	०.३०	१२३	२.३०	९०	०.९०	२०	१.८०	२	०.२८	५.२८
७	अहमदनगर	४०	०.८०	२०	०.२०	२	०.२०	६२	१.२०	५०	०.५०	१०	०.९	२	०.२८	४.९८
	पुणे विभाग	४०	०.८०	२०	०.२०	२	०.२०	६२	१.२०	५०	०.५०	१०	०.९	२	०.२८	४.९८
८	सांगली	६०	१.२०	३०	०.३०	३	०.३०	९३	१.८०	७०	०.७०	२०	१.८०	२	०.२८	२.८८
९	कोल्हापूर	४२०	८.४०	१६०	१.६०	१७	१.७०	५९७	११.७०	४९०	४.९०	१२०	१०.८०	२१	२.९४	३०.३४
	कोल्हापूर विभाग	४८०	९.६०	१९०	१.९०	२०	२	६९०	१३.५०	५६०	५.६०	१४०	१२.६	२३	३.२२	३४.९२
१०	विक्रमसंके. कर्जत-रायगड	३००	३.००	१	०.१४	३.१४
११	कृसंके. शिरगाव, ता. रत्नागिरी	३००	३.००	१	०.१४	३.१४
	को.कृ.वि. दापोली	६००	६.००	२	०.२८	६.२८
	एकूण एकंदर कार्यक्रम	२१००	४२.००	९००	९.००	९०	९.००	३०९०	६०.००	३०००	३०.००	६००	५४.००	१२६	१७.६४	१६१.६४
	आयुक्तालयस्तर रक्कम	१.६३
	एकूण महाराष्ट्र राज्य	१६३.२७

राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेतर्गत भात बियाणे साखळी विकसित करणेचा कार्यक्रम सन २०१९-२० अंतिम अहवाल

(रु. लाखात)

अ.क्र. जिल्हा	प्रात्यक्षिके		शेतीशाळा		भात शेतीमध्ये मत्स्य संवर्धन		एकूण आर्थिक							
	लक्ष भौतिक (हेक्टर)	साध्य आर्थिक (रु. लाखात)	लक्षांक भौतिक (हेक्टर)	साध्य आर्थिक (रु. लाखात)	लक्षांक भौतिक (हेक्टर)	साध्य आर्थिक (रु. लाखात)								
१ २	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२
१ टाणे	६००	५४.००	९८२	४३.६९	१५	२.१०	१५	२.१०	२	०.४०	२	०.४०	२	०.४०
२ पालघर	१७	२.३८	१७	२.३८	२	०.४०	१	०.२०	२	०.४०
३ रायगड	२९	४.०६	२८	३.९२	४	०.८०	२	०.४०	४	०.४०
४ रत्नागिरी	१८	२.५२	१८	२.५२	२	०.४०
५ सिंधुदुर्ग	१८	२.५२	१८	२.५२	२	०.४०	२	०.४०	२	०.४०
टाणे विभाग	६००	५४.००	९८२	४३.६९	९७	१३.४४	९६	१३.४४	१०	२.००	५	१.००	२८	१२३.३०
६ नंदुरबार	२	०.२८	२	०.२८	२	०.४०	२	०.४०
नाशिक विभाग	२	०.२८	२	०.२८	२	०.४०	२	०.४०
७ अहमदनगर	२	०.२८	२	०.२८	२	०.४०	२	०.४०
पुणे विभाग	२	०.२८	२	०.२८	२	०.४०	२	०.४०
८ सांगली	२	०.२८	२	०.२८	२	०.४०	२	०.४०
९ कोल्हापूर	२१	२.९४	२१	१.३९	२	०.४०	२	०.४०
कोल्हापूर विभाग	२३	३.२२	२३	१.६७	४	०.८०	४	०.८०
१० वि.कृ.सं.के. कर्जत	१	०.१४	३	०.४०
रायगड	१	०.१४	३	०.४०
११ कृ.सं.के. शिरगाव	२	०.२८	६	०.४०
ता. रत्नागिरी	१२६	१७.६४	१२३	१५.६७	१८	३.६०	५	१.००	२५	१२८.९९
को.कृ.वि. दापोली	३	०.४०
एकूण कार्यक्रम	६००	५४.००	९८२	४३.६९	१२६	१७.६४	१२३	१५.६७	१८	३.६०	५	१.००	२५	१२८.९९
आयुक्तालय स्तर	३	०.४०
एकूण महाराष्ट्र	३६०.००	१४०.७९

राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियानांतर्गत परंपरागत कृषी विकास योजना (सेंद्रिय शेती)

परंपरागत कृषी विकास योजनेतर्गत केंद्र व राज्य शासनाचा हिस्सा अनुक्रमे ६०:४० असा आहे. सदर योजना गट आधारित असून एका गटात ५० शेतकऱ्यांचे ५० एकर क्षेत्र घेण्यात येते. प्रथम वर्षी निवड केलेल्या गटाला सलग तीन वर्षांपर्यंत लाभ देण्यात येतो.

योजनेचे उद्देश :- शेतकऱ्यांना सेंद्रिय शेती निविष्टा तयार करून त्याचा पुरवठा करणे व त्याप्रमाणे त्यांना प्रोत्साहन देणे, सहभाग हमी पद्धतीने (पीजीएस-इंडिया) प्रमाणिकरण, सेंद्रिय शेती ग्राम विकसित करणे, सेंद्रिय शेतीवर आधारित प्रशिक्षण व प्रात्यक्षिके घेणे, पॅकींग, लेबलींग, ब्रँडिंग करणे, विक्री व्यवस्थापन करणे हे योजनेचे प्रमुख उद्देश आहेत.

योजनेची सद्यस्थिती :- योजनेत प्रथम टप्प्यात ९३२ गटामध्ये एकूण ४०,७६२ लाभार्थी व २०,३४६ हेक्टर क्षेत्र तर दुसऱ्या टप्प्यात ३२६ गटामध्ये ११,८०३ लाभार्थी व ७,१६० हेक्टर क्षेत्र सेंद्रिय शेतीमध्ये समाविष्ट आहे. राज्यात पीजीएस-इंडिया अंतर्गत ०.३६ लाख हे., राष्ट्रीय सेंद्रिय शेती प्रकल्पांतर्गत ३.०२ लाख हे. असे एकूण ३.३८ लाख हे. क्षेत्र सेंद्रिय प्रमाणिकरणाचे आहे. जैविक खेती पोर्टलवर ३८,३९२ शेतकऱ्यांची नोंदणी करण्यात आली आहे.

सन २०२१-२२ मधील योजनेचा भौतिक व आर्थिक कार्यक्रम :

अ.क्र.	घटक	गट संख्या क्षेत्र (हे.)	आर्थिक कार्यक्रम (रु. लाख)		
			केंद्र	राज्य	एकूण
१.	परंपरागत कृषी विकास योजना (तिसरे वर्ष)	३२६ गट	५७२.१०	३८१.४०	९५३.५०
२.	परंपरागत कृषी विकास योजना (दुसरे वर्ष)	३५० गट	७२८.२८	४८५.५२	१२१३.८०
३.	कृषी कल्याण अभियान-पीकेव्हीवाय (दुसरे वर्ष)	२० गट	४१.६१	२७.७५	६९.३६
४.	भारतीय प्राकृतिक कृषी पद्धती (पहिले वर्ष)	५० गट समूह	१५९१.२०	१०६०.८०	२६५२.००
५.	मोठ्या क्षेत्राचे प्रमाणिकरण-एलएसी (पहिले वर्ष)	१५००० हे.	८१.००	५४.००	१३५.००
एकूण		--	३०१४.१९	२००९.४७	५०२३.६६

डॉ. पंजाबराव देशमुख जैविक शेती मिशन

डॉ. पंजाबराव देशमुख जैविक शेती मिशन ही १०० टक्के राज्य पुरस्कृत योजना राबविण्यात येत आहे. सदर योजना गट आधारित असून एका गटात ५० शेतकऱ्यांचे ५० एकर क्षेत्र घेण्यात येते. प्रथम वर्षी निवड केलेल्या गटाला सलग तीन वर्षांपर्यंत लाभ देण्यात येतो. सदर योजना प्रथम टप्प्यात विदर्भातील आत्महत्याग्रस्त/नैराशयग्रस्त अशा बुलडाणा, अकोला, वाशिम, अमरावती, यवतमाळ व वर्धा या सहा जिल्ह्यात राबविण्यात येत आहे.

योजनेचे घटक : शेतकऱ्यांना सेंद्रिय शेती निविष्टा तयार करून त्याचा पुरवठा करणे, सनियंत्रण पद्धती, दिर्घ मुदतीचे प्रशिक्षण, गट मार्गदर्शक पद्धती, तृतीय पक्ष प्रमाणिकरण, सेंद्रिय मालाचे समूह स्वरूपातील बाजार व विक्री व्यवस्थापन, शेतकरी उत्पादक कंपनी संकल्पना, प्राथमिक व दुय्यम प्रक्रिया उद्योग उभारणी, निर्गमन व्यवस्था इत्यादी मुख्य घटक आहेत.

योजनेची सद्यस्थिती : योजने अंतर्गत सन २०२०-२१ मध्ये ३५० गट निवडण्यात आले असून सन २०२१-२२ मध्ये नवीन १५० गटांची निवड करण्यात येणार आहे.

सन २०२१-२२ मधील योजनेचा भौतिक व आर्थिक कार्यक्रम :

अ.क्र.	घटक	गट संख्या	आर्थिक कार्यक्रम (रु. लाखात)
१.	डॉ. पंजाबराव देशमुख जैविक शेती मिशन (दुसरे वर्ष)	३५० गट	४९५४.३५
२.	डॉ. पंजाबराव देशमुख जैविक शेती मिशन (पहिले वर्ष)	१५० गट	१७०८.३०
एकूण		५०० गट	६६६२.६५

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - व्यापारी पिके अंतर्गत सघन कापूस विकास कार्यक्रम सन २०२०-२१

कापसाचे उत्पादन वाढविण्यासाठी सुधारित मशागत पध्दती व आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून प्रती हेक्टरी उत्पादन वाढविणे यासाठी सन २०१३-१४ पर्यंत कापूस तंत्रज्ञान अभियान- II अंतर्गत केंद्र पुरस्कृत सघन कापूस विकास कार्यक्रम राबविण्यात येत होता. १२ व्या पंचवार्षिक योजनेत सदर योजना बंद करण्यात आली असून सन २०१४-१५ पासून राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-व्यापारी पिके या अंतर्गत कापूस आधारित पीक पध्दतीस चालना देण्यात येत आहे. सन २०२०-२१ मध्ये १० हेक्टरचा एक प्रमाणे ७० प्रकल्पांद्वारे रु. ३४९.८३ लाखाचा रकमेचा कार्यक्रम राबविण्यात येत आहे. या अंतर्गत आद्यरेषिय प्रात्यक्षिके (कापूस पिकात आंतरपिके - मूग, उडीद इत्यादी) आणि देशी/सरळ वाणाच्या कापसाची अतीघन लागवड पध्दतीच्या चाचण्या हे घटक राबविण्यात येत आहेत.

या कार्यक्रमाची उद्दीष्टे पुढीलप्रमाणे आहेत :-

१. १२ व्या पंचवार्षिक योजनेत अन्नधान्याच्या गरजेसोबतच नगदी पिकांचीही गरज भागविण्यासाठी कापूस पिकांतर्गत अन्नधान्य पिकांचा समावेश करण्यात आलेला आहे.
२. या अंतर्गत कापूस आधारित पीक पध्दतीस चालना देणे.
३. कापूस पिकात मूग, उडीद इ. कडधान्याच्या आंतरपिकास प्रोत्साहन देणे.
४. कापूस पिकात एकात्मिक कीड व्यवस्थापन, कापसाच्या देशी/सरळ वाणांची अतीघन लागवड, आयोजित करून कापूस उत्पादनास चालना देणे.

समाविष्ट जिल्हे : (१) बुलढाणा, (२) अकोला, (३) वाशिम, (४) अमरावती, (५) यवतमाळ, (६) वर्धा, (७) नागपूर, (८) चंद्रपूर, (९) धुळे, (१०) जळगाव, (११) औरंगाबाद, (१२) जालना, (१३) बीड, (१४) नांदेड, (१५) परभणी, (१६) अहमदनगर

रा.अ.सु.अ.- व्यापारी पिके अंतर्गत सघन कापूस विकास कार्यक्रम सन २०२०-२१ (६०:४०)

(रक्कम रुपये लाखात)

अ.क्र	बाब/घटक	परिमाण (एकक)	अनुदान दर	भौतिक		आर्थिक	
				लक्ष (सुधारित)	अपेक्षित साध्य	लक्ष (सुधारित)	साध्य
१	२	३	४	५	६	७	८
१	एकात्मिक पीक व्यवस्थापन आद्यरेषिय प्रात्यक्षिके (आयसीएम)	हेक्टर	रक्कम रु. ८०००/- प्रती हेक्टर	१४०	१४०	११.२०	११.२०
२	आद्यरेषिय प्रात्यक्षिके कापूस पिकात आंतरपिके (मूग, उडीद)	हेक्टर	रक्कम रु. ८०००/- प्रती हेक्टर	३१०	३१०	२४.८०	२४.८०
३	कापसाच्या देशी वाणांची अतीघन लागवड पध्दतीची प्रात्यक्षिके	हेक्टर	रक्कम रु. १०,०००/- प्रती हेक्टर	२५०	२५०	२५.००	२५.००
४	पिक संरक्षण औषधे व बायो- एजंटसचे वितरण	हेक्टर	प्रत्यक्ष खर्चाच्या ५०% कमाल रु. ५००/हेक्टर	३५१८८	३५१८८	१७५.९४	१७५.९४
५	राज्यस्तरीय अधिकारी/ कर्मचारी प्रशिक्षण	संख्या	रक्कम रु. ४०,०००/- प्रशिक्षण	३	३	१.२०	१.२०
६	कॉटन थ्रेडर्स	संख्या	*	१०६	१०६	९३.००	९३.००
७	प्रलंबितदायित्व	संख्या	*	१८.६९	१८.६९
एकूण						३४९.८३	३४९.८३

* अ.जा., अ.ज. व महिला यांच्यासाठी किंमतीच्या ५०% कमाल रु. १.०० लाख/- प्रति युनिटच्या मर्यादेत तर इतर लाभार्थ्यांसाठी किंमतीच्या ४०% कमाल रुपये ०.८० लाख प्रति युनिटच्या मर्यादेत अर्थसहाय्य.

रा.अ.सु.अ.- व्यापारी पिके अंतर्गत सघन कापूस विकास कार्यक्रम सन २०२१-२२ (६०:४०)

(रक्कम रुपये लाखात)

अ.क्र	बाब/घटक	परिमाण (एकक)	अनुदान दर	भौतिक		आर्थिक	
				लक्ष सुधा.	अपेक्षित साध्य	लक्ष सुधा.	अपेक्षित साध्य
१	२	३	४	५	६	७	८
१	एकत्मिक पिक व्यवस्थापन आद्यरेषिय प्रात्यक्षिके (आयसीएम)	हेक्टर	रक्कम रु. ८०००/- प्रती हेक्टर	१७०	१७०	१३.६०	१३.६०
२	आद्यरेषिय प्रात्यक्षिके देशी आणि अती-लांब धाग्यांच्या कापसाचे बिजोत्पादन	हेक्टर	रक्कम रु. ९०००/- प्रती हेक्टर	५०	५०	४.५०	४.५०
३	आद्यरेषिय प्रात्यक्षिके कापूस पिकात आंतर पिके (मुग, उडीद)	हेक्टर	रक्कम रु. ८०००/- प्रती हेक्टर	३५०	३५०	२८.००	२८.००
४	कापसाच्या देशी/सरळ वाणांची अतीघन लागवड पद्धतीची प्रात्यक्षिके	हेक्टर	रक्कम रु. १००००/- प्रती हेक्टर	७५०	७५०	७५.००	७५.००
५	पिक संरक्षण औषधे व बायो-एजंटसचे वितरण	हेक्टर	प्रत्यक्ष खर्चाच्या ५०% कमाल रु. ५००/- हेक्टर	३५१८६	३५१८६	१७५.९३	१७५.९३
६	राज्यस्तरीय अधिकारी/कर्मचारी प्रशिक्षण	संख्या	रक्कम रु. ४०,०००/- प्रशिक्षण	३	३	१.२०	१.२०
७	ऑनलाईन पेस्ट मॉनिटरिंग अँड अँडव्हायजरी सर्व्हिसेस (ओपीएमएस)	-	प्रकल्पाधारीत कार्यक्रम	३५.००	३५.००
८	कॉटन श्रेडर्स	संख्या	*	१३८	१३८	१२५.००	१२५.००
एकूण				४५८.२३	४५८.२३

* अ.जा., अ.ज., व महिला यांच्यासाठी किंमतीच्या ५०% कमाल रु. १.०० लाख/- प्रती युनिटच्या मर्यादेत तर इतर लाभार्थ्यांसाठी किंमतीच्या ४०% कमाल रु. ०.८० लाख प्रती युनिटच्या मर्यादेत अर्थसहाय्य.

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-व्यापारी पिके अंतर्गत ऊस विकास योजना सन २०२०-२०२१ (६०:४०)

ऊस हे महाराष्ट्रातील महत्वाचे नगदी पीक आहे. महाराष्ट्रातील सहकारी साखर कारखानदारीच्या माध्यमातून ग्रामीण भागाची आर्थिक, सामाजिक व शैक्षणिक प्रगती झाली आहे. उसाच्या वाढीस लागणारे अनुकूल हवामान राज्यात उपलब्ध आहे. महाराष्ट्र राज्य आज देशात साखर उत्पादन व साखर उताऱ्याबाबत आघाडीवर आहे. परंतु, सरासरी प्रती हेक्टरी ऊस उत्पादन वाढविण्यासाठी प्रगत ऊस शेती तंत्रज्ञान जास्तीतजास्त शेतकऱ्यांपर्यंत पोहचविणे अगत्याचे आहे. राज्यात ऊसाखाली सरासरी ९.०५ लाख हेक्टर क्षेत्र असून सरासरी उत्पादकता ८३ मे. टन प्रती हेक्टर आहे. सन २०२०-२१ मध्ये ऊस पिकाचा उत्पादन खर्च कमी करून उत्पादकतेत ८९ मे. टनापर्यंत वाढ करण्याच्या दृष्टीने राज्यात राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - व्यापारी पिके कार्यक्रमांतर्गत ऊस विकास योजना कार्यक्रम राबविण्यात येत आहे. या अंतर्गत एक डोळा, पड्डा पद्धतीचा अवलंब करून आंतरपिकाची प्रात्यक्षिके, उती संवर्धित रोपांची निर्मिती, मनुष्यबळ विकास व शुगरकेन लिफ श्रेडर वाटप हे घटक राबविण्यात येत आहेत. उती संवर्धनामुळे उसाच्या सुधारित वाणांची निरोगी रोपे तयार करून टिकटिकाणी त्यापासून बेणे मळे तयार करणे सुलभ होते.

योजनेची उद्दिष्टे :-

- (१) उसाच्या उत्पादन खर्चात कपात करून उत्पादकता वाढविणे.
- (२) दर्जेदार बेण्याच्या वापरास प्रोत्साहन देणे व बेणे निर्मितीसाठी उती संवर्धित रोपांचे वाटप करणे.
- (३) तंत्रज्ञान प्रसारासाठी अधिकारी व कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षण देणे.
- (४) तंत्रज्ञानाच्या प्रसारासाठी क्षेत्रिय स्तरावर ऊस पिकात हरभरा इ. आंतरपिकाची प्रात्यक्षिकांचे आयोजन करणे.

समाविष्ट जिल्हे :- (१) औरंगाबाद, (२) जालना, (३) बीड, (४) लातूर, (५) उस्मानाबाद, (६) नांदेड, (७) परभणी, (८) हिंगोली, (९) अहमदनगर, (१०) पुणे, (११) सोलापूर, (१२) सातारा, (१३) सांगली, (१४) कोल्हापूर

व्यू १३४-१०

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान व्यापारी पिके अंतर्गत ऊस विकास योजना कार्यक्रम सन २०२०-२१ (६०:४०)

(रुपये लाखात)

अ.क्र	योजनेतील घटक	परिमाण (एकक)	अनुदानाचा दर	भौतिक		आर्थिक	
				लक्ष (सुधारित)	अपेक्षित साध्य	लक्ष (सुधारित)	अपेक्षित साध्य
१	२	३	४	५	६	७	८
१.	एक डोळा पट्टा पध्दतीचा अवलंब व आंतरपिकाची पीक प्रात्याक्षिके	हेक्टर	रक्कम रु. ९०००/- प्रती हेक्टर	२४५० हेक्टर	२४५० हेक्टर	२२०.५०	२२०.५०
२.	उती संवर्धित रोपे	संख्या	रु. ३.५०/- प्रती रोप	२.१९ लाख	२.१९ लाख	७.६८	७.६८
३.	राज्यस्तरीय प्रशिक्षण	संख्या	रु. ४००००/- प्रती प्रशिक्षण	४	४	१.६०	१.६०
४.	पिकसंरक्षण व औषधे व बायो एजंटसचे वितरण	हेक्टर	किमतीच्या ५०%	४२१४	४२१४	२१.०७	२१.०७
५.	शुगरकेन लिफ श्रेडर वाटप	संख्या	*	४६	४६	५२.००	५२.००
६.	प्रलंबित दायित्व	संख्या		९९.६५	९९.६५
एकूण						४०२.५०	४०२.५०

*अ.जा.,अ.ज., व महिला यांच्यासाठी किमतीच्या ५०% कमाल रु. १,२५,०००/- प्रती युनिटच्या मर्यादेत तर इतर लाभार्थ्यांसाठी किमतीच्या ४०% कमाल रु. १,००,०००/- प्रती युनिटच्या मर्यादेत अर्थसहाय्य.

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान व्यापारी पिके अंतर्गत ऊस विकास योजना कार्यक्रम सन २०२१-२२ (६०:४०) (प्रस्तावित)

(रुपये लाखात)

अ.क्र	योजनेतील घटक	परिमाण (एकक)	अनुदानाचा दर	भौतिक		आर्थिक	
				५	६	७	८
१	२	३	४	५	६	७	८
१	एक डोळा पट्टा पध्दतीचा अवलंब व आंतरपिकाची पीक प्रात्याक्षिके	हेक्टर	रक्कम रु. ९०००/- प्रती हेक्टर	४८०० हेक्टर		४३२.००	
२	उती संवर्धित रोपे	संख्या	रु. ३.५०/- प्रती रोप	२.६४ लाख		७.९३	
३	मूलभूत बियाणे उत्पादनासाठी अर्थसहाय्य	हेक्टर	रु. ४०,०००/- प्रती हेक्टर	१० लाख		४.००	
४	राज्यस्तरीय प्रशिक्षण	संख्या	रु. ४००००/- प्रती प्रशिक्षण	४		१.६०	
५	पिक संरक्षण औषधे व बायो एजंटसचे वितरण	हेक्टर	किमतीच्या ५०% रु. ५००/- हेक्टर मर्यादेत	४९५४		२४.७७	
६	शुगरकेन लिफ श्रेडर वाटप	संख्या	*	५४		६०.००	
एकूण				५३०.३०	

*अ.जा.,अ.ज. व महिला यांच्यासाठी किमतीच्या ५०% कमाल रु. १,२५,०००/- प्रती युनिटच्या मर्यादेत तर इतर लाभार्थ्यांसाठी किमतीच्या ४०% कमाल रु. १,००,०००/- प्रती युनिटच्या मर्यादेत अर्थसहाय्य.

राष्ट्रीय कृषि विकास योजना

राष्ट्रीय कृषि विकास योजना सन २००७ पासून एक विशेष अतिरिक्त केंद्र सहाय्य योजना म्हणून कार्यान्वित करण्यात आली. यात राज्यांना त्यांचा एकात्मक कृषी विकास साधनाकरीता कृषी व कृषी संलग्न विभाग निवडण्याची तसेच सदर विभागांची जिल्हा व राज्याचे नियोजन करतांना समावेश करण्याची मुभा देण्यात आली.

राष्ट्रीय कृषी विकास योजना अकराव्या व बाराव्या पंचवार्षिक योजना मध्ये यशस्वीपणे राबविण्यात आली आहे. यात विविध प्रकारचे प्रकल्प राबविण्यात आले. यात प्रामुख्याने पीक उत्पादन, फलोत्पादन, कृषि यांत्रिकीकरण, नैसर्गिक साधन संपत्ती, बाजार व्यवस्थापन तसेच काढणी पश्चात व्यवस्थापन, पशु संवर्धन, दुग्ध व्यवस्थापन, मत्स्यव्यवस्थापन, विस्तार इत्यादी विभागाचे प्रकल्प राबविण्यात आले. सन २००७-०८ ते २०१३-१४ पर्यंत अतिरिक्त केंद्र साहाय्यातील योजना म्हणून राबविण्यात आली. त्यानंतर सन २०१४-१५ मध्ये केंद्र पुरस्कृत योजना १०० टक्के अर्थ सहाय्यातील योजना म्हणून राबविण्यात आली. त्यानंतर सन २०१५-१६ पासून ६०:४० केंद्र : राज्य याप्रमाणे अर्थ साहाय्याने राबविण्यात येत आहे. सन २०१७-१८ पासून सर्वसाधारण, अ. जाती आणि अ. जमाती या प्रवर्गाच्या प्रमाणात निधी प्राप्त होत आहे.

बाराव्या पंचवार्षिक योजनेमध्ये योजना राबवितांना किंवा राबविल्याने राज्याकडून आलेले अनुभव किंवा इतर यंत्रणांना आलेले अनुभव व त्याप्रमाणे योजना अधिक प्रभावीपणे राबविण्याकरीता सुचना प्राप्त झाल्या. त्याप्रमाणे राष्ट्रीय कृषि विकास योजना अधिक प्रभावीपणे राबविण्याकरीता व पुनर्जिवन करण्याकरीता सुधारित कार्यक्रम निव्वृत्त करण्यात आला व त्याप्रमाणे १४ व्या वित्त आयोगात त्याप्रमाणे योजना सन २०१७-१८ ते सन २०२०-२१ पर्यंत राबविण्याबाबत सुधारित मार्गदर्शक सूचना राष्ट्रीय कृषि विकास योजना-रपतार केंद्र शासनामार्फत देण्यात आल्या आहेत.

योजनेची ठळक उद्दीष्टे

१. योजनेच्या माध्यमातून शेतकऱ्यांचा शाश्वत विकास शेतकऱ्यांना अधिक स्वावलंबी बनविणे, शेतकऱ्यांना विकास करतांना जोखीम घेणे आणि कृषिला व्यवसायाभिमुख बनविणे हा मुख्य उद्देश आहे.
२. शेतकऱ्यांना काढणी पूर्व व काढणी पश्चात पायाभूत सुविधा निर्माण करण्यावर भर देणे जेणेकरून साठवणूक सुविधा मध्ये वाढ होणे व उत्तम प्रतिघा माल उत्पादन होणे व विक्री करिता बाजार उपलब्ध करून देणे.
३. राज्यांना नियोजन प्रक्रियेत कृषि व कृषि संलग्न विभागाचे प्रकल्प राबविण्यामध्ये पुरेसी स्वायत्तता व लवचिकता प्रदान करणे.
४. राज्यांना अधिक निधी पुरवून कृषि व कृषि संलग्न विभागात सार्वजनिक गुंतवणूक वाढविणे व उत्पादन ते विक्री व्यवस्थापनात प्रोत्साहन देणे.
५. शेतकऱ्यांना जोखीम व्यवस्थापनाद्वारे उत्पन्न वाढविण्यास मदत करणे यात एकात्मिक शेती व्यवस्थापनाद्वारे मशरूम उत्पादन, मधुमक्षीका पालन, सुवासिक वनस्पती लागवड, पुष्प लागवड यात उच्च तंत्रज्ञानाचा प्रभावी वापर करण्यास प्रोत्साहित करणे.
६. राष्ट्रीय पातळीवरील प्राधान्य क्रमवारीत असलेले प्रकल्प प्राधान्याने विशेष योजनेच्या माध्यमातून राबविणे.
७. राज्यातील युवकांना कुशल प्रशिक्षणाद्वारे नाविन्यपूर्ण आणि कृषी व्यवसायभिमुख आधार घेऊन कृषी व्यवस्थापन मॉडेल तयार करणे व त्याद्वारे युवकांना कृषिकडे आकर्षित करणे व बळ देणे.

केंद्र शासनाच्या सुधारिक सूचनेप्रमाणे निधी वाटपाचा तपशील खालीलप्रमाणे आहे

अ. क्र.	राष्ट्रीय कृषि विकास योजना-रपतार निधी वितरण तपशील	टक्केवारी
१.	नियमित राष्ट्रीय कृषी विकास योजना एकंदर	७०
	अ. पायाभूत सुविधा	५०
	१ काढणीपूर्व पायाभूत सुविधा	२०
	२ काढणी पश्चात पायाभूत सुविधा	३०
	३ सर्वसाधारण पायाभूत सुविधा	५०
	ब. मुल्यवृद्धी उत्पादनवाढ प्रकल्प (पीपीपी आयएडी) (कृषि व्यवसाय)	३०
	क. लवचीक निधी (उत्पादन वृद्धी)	२०
	एकूण (अ + ब + क)	७०
२.	विशेष योजना - (केंद्र शासन स्तर)	२०
३.	नाविन्य पूर्ण व कृषी व्यवसाय वृद्धी प्रकल्प (केंद्र शासन स्तर)	१०
	एकूण (१+२+३)	१००

राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेमध्ये प्रथम प्रत्येक जिल्ह्यातील कृषी व कृषी संलग्न क्षेत्राच्या विकासासाठी सर्वकष जिल्हा कृषी आराखडा तयार करून अनुषंगाने राज्य कृषी आराखडा तयार केलेला आहे. १२ व्या पंचवर्षिक योजनेत यामध्ये Infrastructure Development Plan समावेश करण्यात आलेला आहे. सदरहू आराखडा तयार करताना केवळ शेतीचा विचार न करता शेतीसह पशुसंवर्धन, मत्स्यव्यवसाय, दुग्धव्यवसाय, लघु पाटबंधारे, जलसंधारण व सहकार विभाग, रेशीम विकास विभाग इ. सर्व बाबींचा एकत्रित विचार केलेला आहे. यात आता सुधारित मार्गदर्शक सूचना सन २०१७-१८ ते सन २०२०-२१ करीता राज्याच्या सुधारित प्रकल्प सादर करणेबाबत सूचना देण्यात आल्या आहेत. त्याप्रमाणे कार्यवाही करण्यात येत आहे.

राष्ट्रीय कृषी विकास योजनांतर्गत सन २०१४-१५ पर्यंत १००% केंद्राचे अर्थसहाय्य देण्यात येत होते. त्यात सन २०१५-१६ पासून सुधारणा करून केंद्र हिस्सा ६० टक्के व राज्य हिस्सा ४० टक्के असे देण्यात येत आहे. ४ टक्के कृषी व कृषी संलग्न क्षेत्राचा विकास दर वाढविण्याचे उद्दीष्ट देण्यात आलेले आहे. यात राज्यांना स्थानिक गरजेनुसार प्रकल्पाची निवड करण्याची मुभा देण्यात आलेली आहे. त्यासाठी राज्यांचा जिल्हा स्तरावर व राज्य स्तरावरील उपलब्ध साधन सामुग्रीचा विचार करावयाचा आहे.

सन २००७-०८ ते २०१९-२० पर्यंत राज्यस्तरीय प्रकल्प मंजूरी समितीने कृषी व कृषी संलग्न विभागांच्या विविध प्रकल्पांना मंजूरी दिलेली असून त्यासाठी निधीही उपलब्ध करून दिलेला आहे. वर्षानिहाय व विभागनिहाय निधीचा तपशील खालीलप्रमाणे आहे (दि. १ फेब्रुवारी, २०२१ अखेर)

सन २००७-०८ ते सन २०२०-२१ या वर्षातील निधीचा तपशील

(रक्कम रु. कोटी)

अ. क्र.	वर्ष	राज्यस्तरीय प्रकल्प समितीने मंजूर केलेले प्रकल्प मूल्य	केंद्र शासनाने मंजूर केलेला निधी	केंद्र (६०% टक्के)	राज्य (४०% टक्के)	एकूण	खर्च	सादर केलेले उपयोगिता प्रमाणपत्र
१	२००७-०८	१३२.१०	१२८.२०	१२८.२०	१२८.२०	१२८.२०
२	२००८-०९	३८८.८७	२६१.७७	२६१.७७	२६१.७७	२६१.७७
३	२००९-१०	४०९.८१	४०४.३९	४०४.३९	४०४.३९	४०४.३९
४	२०१०-११	१०७४.३५	६५३.००	६५३.००	६५३.००	६५३.००
५	२०११-१२	११९८.५२	७२७.६७	७२७.६७	७२७.६७	७२७.६७
६	२०१२-१३	७६३.७१	१०५८.५८	१०५८.५८	१०५८.५८	१०५८.५८
७	२०१३-१४	८४९.७१	१०१४.२२	९५९.६९	९५९.६९	९५९.६९
८	२०१४-१५	१०६३.४६	१०२५.९९	९४२.०९	९४२.०९	९४२.०९
९	२०१५-१६	१२१२.२१	७३०.००	४३८.००	२९२.००	७३०.००	७३०.००	७३०.००
१०	२०१६-१७	४४२.३४	७०८.००	२५०.९१	१६७.२७	४१८.१८	४१८.१८	४१८.१८
११	२०१७-१८	१४०८.२६	६५०.०२	३९८.६१	२६५.७४	६६४.३५	६६४.३५	६६४.३५
१२	२०१८-१९	२९०.०८	४०६.७५	२४४.०६	१६२.७०	४०६.७६	४०४.५७	४०४.५७
१३	२०१९-२०	३३२.७०	४१८.४४	२४५.५९	१६३.७३	४०९.३२	३४७.६१	३४०.७८
१४	२०२०-२१	८.१२	४७८.१०	८४.४८	५६.३२	१४०.००	२४.००	..
एकूण		९५७४.९६	८६६५.१३	१६६१.६५	११०७.७६	७९०४.८	७७२२.२०	७६९३.२७

टीप : १. सन २०१४-१५ पर्यंत १०० टक्के केंद्रीय सहाय्य

२. सन २०१५-१६ पासून केंद्र हिस्सा ६० टक्के व राज्य हिस्सा ४० टक्के

RKVY Agency Wise Project Sanction for 2019-20

Sr. No.	Name of Agency/Project	Sanction Year
1	Agriculture Awareness Programme 2019-20	2019-20
2	Paddy Seed Chain Development Programme	2019-20
3	Construction of new Irrigation well for Scheduled caste and Scheduled Tribes farmer having annual income upto Rs. 1.50 lakh	2019-20
i	Director (Extension)	
4	Strengthening of Quality Control & Residue testing laboratories in Maharashtra State to obtain the membership of international organizations of Seed testing (ISTA) & maintaining NABL accreditation.	2017-18
5	Establishment of Biological Control Laboratory for mass production of bio-agents against sugarcane insect pests and diseases and dissemination of technology for enhanced cane and sugar productivity in Maharashtra (IISR, Lucknow).	2017-18
6	Development of demonstration cum seed/planting material production areas of forage crops at Government fields/TSF in different agro-climatic conditions of Maharashtra.	2017-18
7	Mechanization Project under 'Unnat Sheti - Samrudha Shetkari' Campaign.	2018-19
8	Agriculture Mechanization Project	2019-20
ii	Director (Q. C.)	
9	Development of high-tech Horticulture Government Nursery.	2017-18
10	Strengthening of Hortinet Traceability System for export of Fresh Fruit & Vegetables.	2017-18
11	Production of grafts seedlings on Govt. Nurseries.	2018-19
iii	Director (Horticulture)	
12	Construction of training/conference hall at KVK Ghatkhed, Amravati.	2018-19
iv	Director (ATMA)	
13	Jaggery (Shrikant Agro Industries)	2015-16
14	Turmeric mechanization and post-harvest management project.	2017-18
15	Development of multi chamber and multi commodity cold storage with export assisting infrastructure and processing unit at Vashi, Navi Mumbai. (NAFED).	2019-20
V	Director (Planning & Processing)	
16	Low cost Onion Storage Structure.	2018-19
17	Financial assistance for protected cultivation.	2018-19
18	Value chain intervention in Onion through Building Storage Structure (<i>Nafed-MahaFPC</i>) :	2018-19
19	Value chain development for Fruits and Vegetables (<i>M/S. Sahyadri Farmers Producer Company Ltd. Nashik</i>) :	2018-19
20	Financial Assistance for Protected cultivation.	2019-20
21	Grading, sorting and aseptic processing of fruits and vegetables linked with backward integration.	2019-20
22	Punya Shloki Ahilyabai Holkar Nursary Scheme (NHM)	2020-21
vi	MD (MSHMPB)	
23	To set up Phosphate Rich Organic Manure (PROME) at Morshi, Dist. Amravati.	2019-20
vii	MD (MAIDC)	
1	Commissioner Agriculture	
24	Irrigation water requirement advisory service (IWRAS) project.	2014-15
25	Farmer FIRST	2015-16
26	Establishment of lift irrigation scheme for optimization of sustainable seed production programme at the university campus of MPKV, Rahuri.	2017-18
27	Development of master trainers on carbon management in sugercane soils.	2018-19

Sr. No.	Name of Agency/Project	Sanction Year
i	Mahatma Phule krishi Vidyapeeth, Rahuri	
28	Transfer of integrated crop management and technologies developed by PDKV Akola.	2015-16
ii	Dr. Panjabrao Deshmukh krishi Vidyapeeth, Akola	
29	Innovative Water Resources development for enhancing the Agriculture productivity	2014-15
30	Strengthening of Laboratory at Khar Land Research Station, Panvel and capacity building of farmers in soil health and fish production.	2017-18
iii	Dr. Balasaheb Sawant Konkan krishi Vidyapeeth, Dapoli	
2	MCAER (SAUs)	
31	Infrastructure Development in APMC Karjat	2017-18
32	Infrastructure Development in APMC Jamkhed	2017-18
33	Setting up of godowns in 108 APMCs for implementing agriculture produce pledge loan scheme in the state of Maharashtra.	2017-18
3	MD (Maharashtra State Agriculture Marketing Board)	
34	Development of multi chamber cold storage with PHM infrastructure & processing unit at 8 centers in MSWC. (Proposed for revised proposal 27 SLSC)	2017-18
35	Development of storage facility by establishment of warehousing infrastructure, online trading facility and easy finance through mortgage of warehouse receipt at 10 centers.	2017-18
36	Strengthening of storage facility in Vidharbha and Marathwada region at 10 centers in Maharashtra.	2017-18
37	Development Of Warehousing/Cold Storage Facility along Proposed Mumbai-Nagpur Corridor.	2017-18
38	A Perishable Complex for Import/Export, At Dronagiri node JNPT, Mumbai.	2017-18
39	Upgradation of flooring of warehousing infrastructure at various centers all over Maharashtra & concrete roads in W H complexes in districts of Gadchiroli, Bhandara, Gondia & Chandrapur.	2017-18
40	Upgradation of Warehousing Infrastructure with replacement of A C sheet Roofing by Galvanized sheet Roofing, grill, rolling shutter, approach road, compound wall, apron gutter and warehousing Infrastructure for direct marketing for tribal area.	2018-19
41	Upgradation of warehousing infrastructure by providing approach concrete road & apron gutter, compound wall, shelter shed for farmers/hamals in Vidarbha & Marathwada.	2019-20
4	MD (MSWC)	
42	Creation of BSL-III Laboratory for Avian Influenza and other Zoonotic pathogens at Disease Investigation Section, Aundha, (DIS).	2016-17
43	Strengthening & Modernization of Teaching Veterinary Clinical Complex. Diagnostic Laboratory & Establishment of Training center at College of Veterinary & Animal Science (Parbhani- Rs. 4.59 Cr, Nagpur - Rs. 6.91 Cr, Mumbai - Rs 5.00 Cr).	2016-17
44	Centre of excellence for Genetic improvement for KVK Baramati.	2017-18
45	Dairy development programme in Vidharbha & Marathwada Region.	2017-18
46	Establishment of incinerator facility for Upgradation of QC at IVBP, Pune.	2017-18
47	Establishment of commercial small animal breeding centre under GMP norms at IVBP, Pune.	2017-18
48	Improving A. I. Delivery System.	2018-19
49	PPP goat farming project at Solapur district by Srujan Organic commodities Pvt. Ltd. Solapur	2019-20

Sr. No.	Name of Agency/Project	Sanction Year
5	Commissioner (A H)	
50	Modernization and Capacity enhancement of dairy unit of Jalgaon district co-op., milk union.	2016-17
51	Modernization and Capacity enhancement of the milk processing and by product unit of Jalgaon district co-op., milk union.	2016-17
52	Expansion & modernization of 50 TLPD milk processing plant to 1 LLPD and to set up 2 milk chilling centers of 10 TLPD of Sampatrao Deshmukh Co-op. Milk union, Kadepur, Sangli.	2017-18
53	Expansion of existing Dairy Processing plant from TLPD to 1 LLPD, Marathwada Agro Process farmer Producer company Ltd. Kalamb, Dist. Osmanabad.	2019-20
54	Construction of new Dairy Processing Unit of 10 TLPD, Dattasai Multistate Co-op. Milk & Milk Products Ltd., Chilwadi Tal. & Dist. Osmanabad.	2019-20
55	Construction of new Dairy Processing Unit of 25 TLPD, Rajamrut Multistate Co-op. Milk Union Ltd., Phulambri, Dist. Aurangabad.	2019-20
56	Financial assistance under the scheme of RKVY Yojana for establishment of dairy unit and other allied items at Shri. Tatyasaheb Korenagar at Warnanagar, Dist. Kolhapur.	2019-20
57	Setting up of BMC along with AMC & Milk Processing Plant 100 TLPD capacity M/S. Subhash Anna Kul Co-op. dudhutpadak & processing Ltd, Galandwadi, Tal. Daund, Dist. Pune	2020-21
6	Commissioner (DD)	
58	Providing infrastructure & post harvesting facility to fishermen at 6 fish landing centers.	2016-17
59	Renovation of Fish seed Production Centre.	2017-18
60	Establishment of Brood Bank for quality Fish Seed Production in Maharashtra.	2017-18
61	Pilot Project of Fish Feed Mill Plant.	2017-18
62	Assistance to the Fishermen Seed Production Centre & Portable Hatcheries.	2017-18
63	Assistance to inland Fish farmer for Fingerling Rearing.	2017-18
64	Mesh Size Regulation at Cod End for Sustainable Fishing in Marine Sector.	2017-18
65	Bivalve (Mussel) / Oyster Culture in Sea Water (name change).	2017-18
7	Commissioner (Fisheries)	
66	Development of Cocoon Market at Jalna.	2016-17
67	Centre for Development of Reshim Park at Solapur.	2016-17
8.	Director (Sericulture)	

मुख्यमंत्री कृषी व अन्न प्रक्रिया योजना

मुख्यमंत्री कृषी व अन्न प्रक्रिया योजना दि. २० जून २०१७ च्या शासन निर्णय अन्वये सन २०१७-१८ या आर्थिक वर्षापासून पुढील पाच वर्षाकरिता लागू करण्यात आली असून राज्य शासनाद्वारे प्रतिवर्षी ५०.०० कोटी रुपयांची आर्थिक तरतूद उपलब्ध करून देण्याचे उद्दीष्ट ठेवण्यात आलेले आहे. या योजनेतर्गत फळे, भाजीपाला, अन्नधान्ये, कडधान्ये, तेलबिया इत्यादीवर आधारित कृषी प्रक्रिया उद्योगांचा समावेश आहे.

योजनेमधील घटक - या योजनेतर्गत खालीलप्रमाणे ३ घटकांचा समावेश करण्यात आलेला आहे.

घटक क्र. १ - कृषी व अन्न प्रक्रिया प्रस्थापना, स्तरवृद्धी व आधुनिकीकरण

घटक क्र. २ - शीतसाखळी योजना

घटक क्र. ३ मनुष्यबळ निर्मिती व विकास योजना

मुख्यमंत्री कृषी व अन्न प्रक्रिया योजनासाठी सन २०२०-२१ ची मागणी व सन २०२१-२२ साठी प्रस्तावित कार्यक्रम

रु. लाखात

अ. क्र.	वर्ष	अनुदान मागणी	शेरा
१	२०२०-२१	६०००.००	अंदाज पत्रकीय रक्कम रु. ६०००.०० लाख रकमेपैकी रक्कम रु. १९८०.०० लाख रकमेस प्रशासकीय मान्यता मिळाली असून रक्कम रु. १२००.०० लाख निधी प्राप्त झाला आहे.
२	२०२१-२२	८०००.००	प्रस्तावित कार्यक्रम

रासायनिक खतांचा संरक्षित साठा करणे

- योजनेचा उद्देश : ऐन खरीप व रबी हंगामात खताचा तुटवडा भासू नये म्हणून रासायनिक खतांचा संरक्षित साठा करणे.
- योजनेचे घटक : (१) महाराष्ट्र कृषी उद्योग विकास महामंडळ, महाराष्ट्र स्टेट को ऑपरेटिव्ह मार्केटिंग फेडरेशन व विदर्भ को-ऑपरेटिव्ह मार्केटिंग फेडरेशन या नोडल एजंसी यांना खत खरेदीसाठी बँक गॅरंटी देणे.
(२) रासायनिक खताचा साठा करण्यासाठी या एजंसीना राज्यात खताची वाहतूक, गोदामामध्ये रासायनिक खताची चढाई व उतराई इ. बाबीकरिता येणारा खर्चाची प्रतिपूर्ती करणे.

३. योजनेची संक्षिप्त माहिती :

ऐन हंगामात केंद्र शासनाकडून किंवा खत पुरवठादार कंपन्यांकडून खताचा मागणी प्रमाणे पुरवठा न झाल्यास खत टंचाई भासू नये म्हणून संरक्षित खत साठा करणेबाबत मंत्रिमंडळ उपसमितीच्या बैठकीत निर्णय घेण्यात येतो.

४. सन २०२०-२१ करीता रक्कम रुपये १०००.०० लाख तरतूद आहे.

सन २०२१-२२ करीता रक्कम रुपये १०००.०० लाख तरतूद प्रस्तावित करण्यात आली आहे.

राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान (NMSA)

केंद्र शासनाने शाश्वत कृषी उत्पादकतेसाठी सन-२०१४-१५ पासून राष्ट्रीय सूक्ष्म सिंचन अभियान (NMMI), राष्ट्रीय सेंद्रिय शेती प्रकल्प (NPOF), राष्ट्रीय मृदा आरोग्य व सुपीकता व्यवस्थापन प्रकल्प (NPMSH&F), आणि कोरडवाहू शाश्वत शेती कार्यक्रम (RADP) या योजनांचे एकत्रिकरण करून हवामान बदलाशी सुसंगत कृषी तंत्रज्ञान हा केंद्रबिंदू ठेवून राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान (NMSA) कार्यान्वित केले आहे.

राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियानामध्ये (NMSA), खालील चार घटकांचा समावेश करण्यात आला आहे. ह्या चार घटकांची स्वतंत्रपणे अंमलबजावणी करावयाची आहे.

१. कोरडवाहू क्षेत्र विकास (RAD)
२. वातावरण बदल व शाश्वत शेती-सिनियंत्रण, रचना व संजालन (CCSAMMN)
३. शेती जलव्यवस्थापन (OFWM)
४. मृदा आरोग्य व्यवस्थापन (SHM)

अभियानाची उद्दिष्टे:

१. स्थानिक परिस्थितीला अनुरूप एकात्मिक शेती पध्दतीद्वारे कोरडवाहू क्षेत्रातील उत्पादकता वाढविणे.
२. कोरडवाहू शेतीमधील जोखीम कमी करून शाश्वतता निर्माण करणे.
३. कोरडवाहू शेती हवामान बदलाच्या परिणामांसाठी सक्षम करणे.
४. सुयोग्य मृदा व्यवस्थापन व जल व्यवस्थापन उपाययोजनांद्वारे नैसर्गिक साधन संपत्तीचा शाश्वत व कार्यक्षम वापर करणे.
५. वातावरणीय बदलाच्या अनुषंगाने सुसंगत कृषि तंत्रज्ञानाच्या आधारे शेतकऱ्यांची क्षमता वाढविणे.

अ. राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान अंतर्गत कोरडवाहू क्षेत्र विकास (RAD)

पर्यावरण, कृषी उत्पादकता आणि लाखो ग्रामीण कुटुंबांच्या उपजिविकांच्या दृष्टीने कोरडवाहू कृषी उत्पादन असणाऱ्या क्षेत्रास महाराष्ट्रात विशेष महत्त्व आहे. राज्याच्या उत्पादक जमिनीपैकी/ क्षेत्रापैकी ८३ टक्के क्षेत्र हे कोरडवाहू आहे.

कोरडवाहू शेती ही अत्यंत जोखमीची व गुंतागुंतीची प्रक्रिया आहे. तथापि, या क्षेत्रावर लक्ष केंद्रीत केल्यास कृषी उत्पादनात मोठी वाढ साध्य करता येईल एकात्मिक शेती पध्दतीतून कृषी क्षेत्राचा सर्वांगीण विकास व कृषी आधारित पूरक उद्योगधंद्याची योग्य सांगड घातल्यास उत्पादकतेत वाढ करता येणे शक्य होईल.

केंद्र शासनाने शाश्वत कृषी उत्पादकतेसाठी सन २०१४-१५ पासून हवामान बदलाशी सुसंगत कृषी तंत्रज्ञानाचा अवलंब करण्यासाठी राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान (NMSA) कार्यान्वित केले आहे.

राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेतर्गत कोरडवाहू शाश्वत शेती विकास कार्यक्रम सन २०११-१२ पासून राज्यामध्ये राबविण्यात येत होता. एप्रिल २०१४ पासून कोरडवाहू शाश्वत शेती विकास कार्यक्रमांमध्ये (RADP) आवश्यक बदल करून, कोरडवाहू क्षेत्र विकास (RAD) हा घटक राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियानांतर्गत (NMSA) समाविष्ट करून सन २०१४-१५ पासून राज्यामध्ये राबविण्यात येत आहे.

ब. कोरडवाहू क्षेत्र विकास (RAD) घटकाचा उद्देश :

१. शेतकऱ्यांच्या उत्पादकतेत शाश्वत वाढ करून नवीन उपजिविकेच्या साधनांची उपलब्धता करणे व त्याआधारे त्यांचे जीवनमान उंचावणे.
२. बहुवार पीक पध्दती, पीक बदल, आंतर पीक पध्दती यांचा वापर तसेच फळपिके, पशुधन, वनिकी, मधमाशी पालन इ. शेतीपध्दतींचा समावेश करून शेतकऱ्याला शाश्वत उत्पन्न देण्याबरोबरच नैसर्गिक आपत्तींचा सामना करण्यास सक्षम करणे.
३. नैसर्गिक संसाधन तसेच विविध पाणलोट क्षेत्र व्यवस्थापन कार्यक्रमातून निर्माण झालेल्या संसाधनांच्या क्षमतेचा प्रस्तावित एकात्मिक शेती पध्दतीस स्थैर्य देण्यासाठी सुयोग्य वापर करणे.

● कोरडवाहू क्षेत्र विकास (RAD) घटकातील समाविष्ट बाबी :

१. एकात्मिक शेती पध्दती :
 - अ) पीक आधारित शेती पध्दती
 - ब) पशुधन आधारित शेती पध्दती
 - क) फलोत्पादन आधारित शेती पध्दती
 - ड) कृषी-वनिकी आधारित शेती पध्दती

२. मूल्यवर्धन व शेती विकास :-

- अ) मधुमक्षिकापालन
 ब) मुरघास युनिट
 क) काढणीपश्चात तंत्रज्ञान व प्रक्रिया युनिट
 ड) जलसंचय व व्यवस्थापन
 इ) गांडूळ खत व सेंद्रिय निविष्टा उत्पादन
 ई) हरीतगृह उभारणी
 फ) शेतकरी प्रशिक्षण व भेटी

टीप : -- सन २०१४-१५ मध्ये सदर योजना १००% केंद्र पुरस्कृत होती तथापि सन २०१६-१७ पासून ६०:४० केंद्र व राज्य हिस्सा या तत्वावर राबविण्यात येत आहे. योजनेची प्रगती :-

योजनेची प्रगती सन २०१९-२०२०

(रु. लाखात)

अ.क्र.	केंद्र /राज्य पुरस्कृत योजनेची यादी	मंजूर कार्यक्रम	प्राप्त निधी	खर्च निधी
१	२	३	४	५
१	राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान (NMSA) अंतर्गत कोरडवाहू क्षेत्र विकास (RAD) २०१९-२०	४३३३.३३	३३०१.४१	१५७५.७३

नियोजन सन २०२०-२१ व २०२१-२२

(रु. लाखात)

अ.क्र.	केंद्र /राज्य पुरस्कृत योजनेची यादी	मंजूर कार्यक्रम	मुक्त निधी		खर्च निधी	
			केंद्र	राज्य	केंद्र	राज्य
१	२	३	४		५	
१	राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान (NMSA) अंतर्गत कोरडवाहू क्षेत्र विकास (RAD) सन २०२०-२१	३१६६.६७	११९७.४३	७९८.२९	६३५.०७	४२५.६०
२	राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान (NMSA) अंतर्गत कोरडवाहू क्षेत्र विकास (RAD) सन २०२१-२२	४७८९.०० (प्रस्तावित)

जेंडर बजेट

स्त्री व पुरुषांमध्ये समानता आणून स्त्री भेदभाव नष्ट करणे आणि लिंग समभाव ही मूल्ये राज्याच्या सर्व विभागांच्या नियोजनामध्ये आणि योजनांमध्ये प्रतीबिंबित होण्यासाठी जेंडर बजेटिंग आवश्यक आहे याचा उपयोग महिलांचा आर्थिक सहभाग वाढविण्यासाठी, महिलांना आर्थिक संधी उपलब्ध होण्यासाठी, महिलांचे सक्षमीकरणासाठी, महिलांची शैक्षणिक, व्यावसायिक योग्यता वाढविण्यासाठी आणि महिलांचे आरोग्य वृद्धीगत करण्यासाठी, महिलांचा राजकीय सहभाग सामाजिक प्रतीष्ठा वाढविण्यासाठी होईल. याकरिता नियोजन प्रक्रियेत आणि आर्थिक मूल्यमापन प्रक्रियेत महिलांसाठी स्वतंत्रपणे विचार होणे आवश्यक आहे.

कृषि क्षेत्रांमध्ये विविध योजना राबवितांना ग्रामीण भागांतील महिलांना विविध योजनांचा लाभ देणे अतिशय जिकीरीचे होत आहे. कारण महसूल अभिलेख (७/१२ उतारा) मध्ये शेतकरी कुटुंबामध्ये शेत जमिनीचे स्वामित्व बहुतांशी पुरुषाकडे असते, त्यामुळे महिलांना वैयक्तीक लाभ देता येत नाही. शेत जमिनीचे स्वामित्व पुरुषाकडे असले तरी प्रत्यक्ष शेतीची बहुतांशी कामे उदा. खुरपणी, निदंणी, वेचणी, तोडणी, दुग्धव्यवसायमधील सर्व कामे महिलांना करावी लागतात ही वस्तुस्थिती आहे.

शहरी भागांमधील महिला व ग्रामीण भागांतील शेतीची किंवा शेत मजुरीची कामे करणाऱ्या महिला यामध्ये कामाची तुलना केली असता ग्रामीण भागातील महिलांना सकाळी ६.०० ते रात्री १०.०० वाजेपर्यंत सुमारे १२ ते १४ तास कामे करावी लागतात, तरीदेखील त्यांना ग्रामीण भागांमध्ये दुय्यम वागणूक दिली जाते. ही वस्तुस्थिती नाकारून चालणार नाही.

महिलांना कोणत्याही योजनेचा सरळ लाभ मिळत नाही. कारण त्यांचे नावे शेत जमीन असत नाही. कृषी विभागामार्फत केंद्र व राज्य पुरस्कृत, जिल्हास्तरीय योजना, टीएसपी, ओटीएसपी आणि आदिवासी विभागामार्फत सुमारे ७५ ते ८० योजना राबविण्यात येतात.

योजनांच्या मार्गदर्शक सूचना तयार करताना कृषी विभागामार्फत प्रत्येक योजनांतर्गत सुमारे ३० टक्के लाभ महिला लाभार्थीला देण्यात यावा असे क्षेत्रीय पातळीवर अंमलबजावणी अधिकाऱ्यांना कळविण्यात येते. परंतु त्यांना योजनेचा लाभ बऱ्याच वेळा देता येणे शक्य होत नाही याचे मुख्य कारण म्हणजे

अ) शेतीच्या बहुतांशी कामांमध्ये स्त्रीयांचा वाढता सहभाग असला तरी महसूल अभिलेख ७/१२ शेतकरी कुटुंबामध्ये शेत जमिनीचे स्वामित्व पुरुषाकडे असते. त्यामुळे संसाधनाचा संबंधित लाभ स्त्रियांना देण्यात आला तरी देण्यात आलेला लाभ ज्याकडे शेत जमिनीचे स्वामित्व आहे, त्यांची नोंदणी शासकीय दफ्तरी करावी लागते त्यामुळे महिलांना लाभ दिल्याची नोंद कोठेही होत नाही.

ब) स्थानिक गरजेभिमुख कार्यक्रम/उपक्रम/प्रकल्प लाभार्थ्यांच्या मागणीनुसार बऱ्याच योजनांतर्गत राबविण्यात येतात. परंतु विशिष्ट ठिकाणी राबविण्यात येणाऱ्या प्रकल्पांमध्ये त्यासाठीच्या अटी व शर्ती महिला शेतकऱ्यांकडून पूर्तता न झाल्यास अथवा त्यांचा लाभार्थी हिस्सा महिला शेतकरी देऊ न शकल्यास शेत जमिनीचे स्वामित्व असतानादेखील महिला शेतकऱ्यांना लाभ देता येत नाही, त्यामुळे महिला शेतकऱ्यांसाठी स्वतंत्र अर्थसंकल्प तरतुदी राखून ठेवणे शक्य होत नाही.

क) स्थानिक गरजेभिमुख कार्यक्रम/उपक्रम/प्रकल्पांमध्ये शेत जमिनीचे स्वामित्व असणे आवश्यक नसणारे वैयक्तीक लाभ उदा. शेतकरी प्रशिक्षण देणे, शेतकरी शेतीशाळा, शेतकरी अभ्यास दौरे, हस्तचलित उपकरणे, इत्यादी बाबींच्या अंतर्गत महिला शेतकऱ्यांना प्राधान्य देण्यात येते.

कृषी विभागाच्या प्रचलित योजनांमध्ये महिलांचा सहभाग वाढविण्यासाठी उपाययोजना :-

१. कृषिविषयक योजनांच्या प्रचलित अनुदान मर्यादेमध्ये महिला शेतकऱ्यांसाठी वाढ करून उदा. हरीतगृह, फळबाग लागवड योजनेसाठी अनुक्रमे ५० टक्के व १०० टक्के अनुदान देण्यात येते. अशा परिस्थितीत हरीतगृहामध्ये अनुदान महिला शेतकऱ्यांसाठी ५० टक्के ऐवजी ७५ टक्के केल्यास बऱ्याच शेतकऱ्यांना अनुदानाचा लाभ मिळण्याकरिता महिलांचे नावे काही प्रमाणात शेत जमीन करून याअंतर्गत व्यवसाय सुरू करण्यास प्रोत्साहन देता येईल. फळबाग लागवड योजनेअंतर्गत आजमितीस १०० टक्के अनुदान देण्यात येते.
२. कृषी विभागाच्या योजनांच्या प्रचलित योजनांमध्ये असणाऱ्या अटी व शर्ती महिलांच्या बाबतीत लवचिकता आणणे.
३. लाभार्थी महिलांकडे शेत जमिनीचे स्वामित्व असूनदेखील तसेच आर्थिक परिस्थितीमुळे लाभार्थी हिस्सा भरणे शक्य होत नाही. अशा परिस्थितीत लाभार्थी हिश्याच्या खर्चाची रक्कम राज्य शासनाकडून स्वतंत्ररित्या लेखा शिर्षकाखालील उपलब्ध करून दिल्यास राज्य हिस्सा आणि अनुदान यांचा एकत्रित लाभ महिला शेतकऱ्यांना देणे शक्य होईल.
४. म्हाडा योजनेअंतर्गत घरांचा लाभ देताना घरांचे मालकीत्व निश्चित करताना सहभागीदार म्हणून नोंदणी करताना पती-पत्नी दोन्ही नावांची नोंदणी करण्यात येते. हाच नियम महसूल विभागाअंतर्गत असणाऱ्या नियमांमध्ये नोंदणीत बदल करून शेत जमिनीचे बाबतीत लागू करून पती-पत्नी दोन्हीच्या नावे समप्रमाणात विभागून देण्याची प्रथा सुरू केल्यास कृषिविषयक योजनेचा लाभ महिला शेतकऱ्यांना जास्तीत जास्त मिळू शकतो.

नाविन्यपूर्ण योजना :-

कृषी क्षेत्रांमध्ये कृषी प्रक्रिया ही नव्याने सुरू झालेली बाब आहे. आज मितीस उत्पादित होणाऱ्या कृषी मालावर २ ते ३ टक्के इतक्याच प्रमाणात कृषी प्रक्रिया केली जाते. या व्यतिरिक्त युरोपीयन, अमेरिका देशांमध्ये ४० टक्के कृषी मालावर प्रक्रिया केली जाते.

भारतामध्ये तसेच राज्यामध्ये आता शेतमाल प्रक्रिया करण्यास मोठा वाव आहे. तरी सध्या प्रचलित असणाऱ्या निरनिराळ्या योजना अंतर्गत देण्यात येणारे शेतमाल प्रक्रिया सयंत्रे तसेच फलोत्पादन विभाग योजनाअंतर्गत देण्यात येणारे कृषि प्रक्रिया योजनेचा लाभ फक्त आणि फक्त महिला शेतकऱ्यांना किंवा ग्रामीण भागातील महिलांना दिल्यास त्यांचा आर्थिक स्तर उंचाविण्यास मदत होईल. याशिवाय कृषि प्रक्रियेचे काम महिला अतिशय आवडीने करतात. त्यामध्ये त्यांना आर्थिक प्रोत्साहन मिळाल्यास त्यांची आर्थिक उन्नती निश्चितपणे होईल. उदा. डाळ मिल, ऑईल एक्सप्रेलर, मिरची कांडप यंत्र, फळ प्रक्रिया यंत्र, अशा प्रकारची सयंत्रे महिला लाभार्थ्यांना उपलब्ध करून दिल्यास त्यांची आर्थिक उन्नती झाल्याशिवाय राहणार नाही. अशा परिस्थितीत कृषि प्रक्रियेचे प्रशिक्षण देखील महिलांना देणे शक्य होईल. लोणचे, पापड तयार करणे, साखर आंबा-गुळांबा तयार करणे, निरनिराळ्या जाम जेली तयार करणे यामध्ये महिलांनाच विशेष आवड असते. याबाबतीत आर्थिक लाभ उपलब्ध करून दिल्यास ग्रामीण भागातील कृषि माल ग्रामीण भागात प्रक्रिया करून मूल्यवृद्धी होऊन जास्त किंमत मिळविण्याचा हेतूदेखील साध्य होईल. सध्या कृषि विभागामार्फत माती व पाणी परीक्षण यासाठी अर्थसहाय्य देऊन माती व पाणी परीक्षण करण्यास शेतकऱ्यांना प्रोत्साहन देण्यात येते. महिला लाभार्थ्यांना जर अशा प्रकारचे माती व पाणी परीक्षण करण्याचे ठरविले तर त्यांना १०० टक्के अर्थसहाय्य देऊन माती व पाणी परीक्षण करून देणे गरजेचे आहे.

जॅंडर बजेट

- १) केंद्र व राज्य शासनाकडून उपलब्ध होणाऱ्या निधीपैकी ३० टक्के निधी जॅंडर बजेटसाठी वापरण्यात यावा.
- २) एकूण उपलब्ध होणाऱ्या निधीतून ३० टक्के निधी फक्त स्त्री लाभार्थीसाठीच वापरण्यात यावा.
- ३) ७/१२ उतारा व ८-अ उतारा महिलांच्या नावावर असावा. जेणे करून कृषि विभागाकडील योजनांचा लाभ महिला लाभार्थींना देणे सोईचे होईल.
- ४) कृषी प्रक्रिया व कृषि पूरक उद्योगात १०० टक्के पत पुरवठा करण्यात यावा.
- ५) टिबक सिंचन संच/तुषार सिंचन संच / राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियान / केंद्र शासनाकडील सर्व योजना महिला लाभार्थींसाठी १०० टक्के सबसीडीवर राबविण्याचे बंधनकारक करावे.
- ६) ४ टक्के व्याज दराने वित्तीय संस्था / राष्ट्रीयकृत बँकेकडून / सहकारी बँकेकडून महिला शेतकरी यांना वैयक्तीक कर्जाचा पत पुरवठा करण्याचे बंधनकारक करण्यात यावे.
- ७) कृषी मालाच्या विक्रीसाठी शहरातील महानगरपालिका / नगरपरिषद यांनी कृषि मालांच्या विक्रीसाठी जागा उपलब्ध करून देण्यात यावी.
- ८) महिला शेतकऱ्यांना शेतीमाल / भाजीपाला विक्रीसाठी शासकीय कार्यालयाच्या आवारात जागा उपलब्ध करून मिळावी जेणेकरून शेतकरी ते ग्राहक सेवा देणे शक्य होईल.
- ९) महिला शेतकरी यांना केंद्र शासनाच्या / राज्य शासनाच्या विविध कृषी पूरक व्यवसायासाठी १०० % अनुदानावर शेळी-मेंढी पालन, कुकुटपालनासाठी पत पुरवठा देण्यात यावा.
- १०) शेतकऱ्यांचे देशाबाहेरील अभ्यास दौरे अंतर्गत १००% अनुदानावर महिला लाभार्थींना (५० टक्के) निधी वापरण्यात यावा. सदर योजनेचा लाभ महिला लाभार्थींना देणे सुलभ होईल.

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान

(भात, गहू, कडधान्य, भरडधान्य-मका व पौष्टिक तृणधान्य)

राष्ट्रीय विकास परिषदेच्या दि. २९ मे, २००७ रोजी झालेल्या त्रेपन्नाव्या बैठकीमध्ये राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान राबविण्याचा निर्णय झाला. ११ व्या पंचवर्षिक योजनेमध्ये भात, गहू आणि कडधान्य या पिकांचे उत्पादन वाढीच्या मोहिमांचा समावेश होतो.

सन २००७-०८ पासून केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सुचनांनुसार राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान अंतर्गत भात, गहू व कडधान्य पिकासाठी राबविण्यात येत आहे. यामध्ये क्षेत्र विस्ताराद्वारे उत्पादकता वाढ करणे व उत्पादनात शाश्वत वाढ करणे, जमिनीची सुपीकता व उत्पादन क्षमता वाढविणे हे या अभियानाचे प्रमुख उद्देश आहेत. १२ व्या पंचवर्षिक योजनेमध्ये भरडधान्य तसेच ऊस व कापूस या नगदी पिकांचा समावेश अभियानामध्ये करण्यात आला आहे. सन २०१८-१९ या चालू वर्षापासून सुधारीत मार्गदर्शक सूचनांनुसार अभियानात पौष्टिक तृणधान्य पिकांचा समावेश करण्यात आला आहे. खालीलप्रमाणे पिकनिहाय जिल्हांचा समावेश करण्यात आले आहेत.

भात - नाशिक, पुणे, सातारा, नागपूर, भंडारा, गोंदिया, चंद्रपूर, गडचिरोली. (८)

गहू - बीड, सोलापूर, नागपूर. (३)

कडधान्य - सर्व जिल्हे (३४)

भरडधान्य - मका - नाशिक, धुळे, जळगाव, अहमदनगर, सांगली, औरंगाबाद, जालना. (७)

पौष्टिक तृणधान्य - ठाणे, रायगड, रत्नागिरी, नाशिक, धुळे, नंदुरबार, जळगांव, अहमदनगर, पुणे, सोलापूर, सातारा, सांगली, कोल्हापूर, औरंगाबाद, बीड, जालना, लातूर, उस्मानाबाद, नांदेड, परभणी, हिंगोली, बुलढाणा, अकोला, वाशीम, अमरावती व यवतमाळ. (२६)

अ. राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - कडधान्य प्रगती अहवाल सन २०१९-२० (माहे मार्च, २०२० अखेर)

(रु. लाखात)

अ.क्र.	बाब	अनुदानाचा दर	परिणाम	एकूण कडधान्य				
				लक्षांक		साध्य		
				भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक	
पीक प्रात्यक्षिके								
अ) सलग गट प्रात्यक्षिके								
१)	तूर	रु. १०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	३०४७	२४८.५८३	२३६२	१२८.१०२	
२)	मूग	रु. १०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	६३५०	४९४.११४	६३२३	३१२.८०६	
३)	उडीद	रु. १०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	२९८०	२४८.८८२	२७३५	११४.३३८	
४)	हरभरा	रु. १०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	८५१५	७५३.०९०	१८३८२	१४४६.१९१	
एकूण गट प्रात्यक्षिके				हेक्टर	२०८९२	१७४४.६६९	२९८०२	२००९.४३७
ब) आंतरपीक प्रात्यक्षिके								
तूर + सोयाबिन		रु. १०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	२२३८०	१९५९.९७०	२४४६०	१७००.७६०	
१ क) पीक पद्धतीवर आधारित प्रात्यक्षिके								
१)	मूग नंतर रब्बी ज्वारी	रु. १५०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	८४०	१११.९६०	७७०	५०.६५९	
२)	मूग नंतर गहू	रु. १५०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	५१०	७०.४९०	७२०	६७.७८९	
३)	उडीद पिकानंतर रब्बी ज्वारी	रु. १५०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	१५३०	२१३.१००	१०००	६८.७७८	
४)	उडीद पिकानंतर गहू	रु. १५०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	५००	७१.५७०	६०५	५९.३७९	
५)	खरीप ज्वारी नंतर हरभरा	रु. १५०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	४७९०	७०९.३०३	३६४३	३६६.१४०	
६)	बाजरी नंतर हरभरा	रु. १५०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	१८२०	२७०.०८०	१७४०	२१०.५४४	
७)	भात पिकानंतर कडधान्य	रु. १५०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	११०५	९८.७६३	१२०७	९१.८९९	
एकूण पीक पद्धतीवर आधारित प्रात्यक्षिके				हेक्टर	११०९५	१५४५.२६५	९६८५	९१५.१८८
एकूण पीक प्रात्यक्षिके १ अ) ते १ क)				हेक्टर	५४३६७	५२४९.९०४	६३९४७	४६१७.३८५
अधिक उत्पादन देणाऱ्या वाणांचे बियाणे उत्पादन व वितरण								
अ) प्रमाणित बियाणे वितरण (१० वर्षांच्या आतील)								
i)	तूर	रु. ५०००/- प्रति किं.	किं.	१८.२६	९१.२९८	१७४१	८७.०२५	
ii)	मूग	रु. ५०००/- प्रति किं.	किं.	७१०	३५.५०२	६७५	३३.७४०	
iii)	उडीद	रु. ५०००/- प्रति किं.	किं.	७	०.३४७	७	०.३२५	
iv)	हरभरा	रु. ५०००/- प्रति किं.	किं.	३९७३४	१३९०.६८५	९५३३५	१३५७.४७७	
एकूण २ अ				किं.	४२२७७	१५१७.८३१	९७७५७	१४७८.५६७
ब) प्रमाणित बियाणे वितरण (१० वर्षांच्या वरील)								
i)	तूर	रु. २५००/- प्रति किं.	किं.	९४३	२३.५६४	८८१	२२.०१६	
ii)	मूग	रु. २५००/- प्रति किं.	किं.	६६	१.६५१	६४	१.६०८	
iii)	उडीद	रु. २५००/- प्रति किं.	किं.	५६५	१४.१२७	५३९	१३.४८३	
iv)	हरभरा	रु. २५००/- प्रति किं.	किं.	९९०३६	२४७५.९००	३८९५१	२३७०.१०९	
एकूण २ ब					१००६१०	२५१५.२४२	४०४३६	२४०७.२१५
एकूण २ अ ते २ ब					१४२८८६	४०३३.०७३	१३८१९३	३८८५.७८२
क) बियाणे उत्पादनास सहाय्य (किं.) (१० वर्षांच्या आतील)								
i)	तूर	रु. ५०००/- प्रति किं.	किं.	४१५६	१०३.८९२	४१७४	१०४.३०७	
ii)	मूग	रु. ५०००/- प्रति किं.	किं.	३६७४	९१.८३८	३७२९	९३.२२९	
iii)	उडीद	रु. ५०००/- प्रति किं.	किं.	३९६	९.८९९	३९६	९.८९८	
iv)	हरभरा	रु. ५०००/- प्रति किं.	किं.	५७६३३	१४४६.८१७	५७२३९	१४३०.९६२	
एकूण २ क (i) ते २ क (iv)					६५८५८	१६४६.४४६	६५५३८	१६३८.३९५

अ. राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - कडधान्य प्रगती अहवाल सन २०१९-२० (माहे मार्च, २०२० अखेर)

(रु. लाखात)

अ.क्र.	बाब	अनुदानाचा दर	परिणाम	एकूण कडधान्य			
				लक्षांक		साध्य	
				भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
३	अ) एकात्मिक अन्नद्रव्य व्यवस्थापन						
	i) सूक्ष्ममुलद्रव्ये	रु. ५००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	४०४६४	२०२.३२०	१९०१६	९२.९४४
	ii) जिप्सम	रु. ७५०/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	२०५०१	१५३.७५८	६३५८	४६.३२१
	ii) जैविक खते	रु. ३००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	८९९९८	२६९.९९४	७८.१४१	१५८.७४७
	एकूण ३ अ			१५०९६३	६२६.०७२	१०३५१५	२९८.०११
३	ब) एकात्मिक कीड व्यवस्थापन						
	i) पीक संरक्षण औषधे	रु. ५००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	३२९९०४	१६३२.६५५	३६५०४१	१७३५.४९५
	ii) तणनाशक	रु. ५००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	४०९४७	२०४.७३५	१०७६५	५३.५७८
	एकूण ३ ब			३७०८५१	१८३७.३९०	३७५८०६	१७८९.०७३
	एकूण ३ अ ते ब			५२१८१४	२४६३.४६२	४७९३२१	२०८७.०८४
४	फ्लेक्झी घटक						
	अ) कृषी औजार						
	i) पेरणी यंत्र (Tractor driven above 35 BHP) (SC/ST/S&M/Women)	रु. २०००० किंवा किमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	४२१	८४.२००	११८३	२२२.००८
	ii) पेरणी यंत्र (Tractor driven above 35 BHP) (Other farmers)	रु. १६००० किंवा किमतीच्या ४० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	२८९	४६.२४०	६५४	१०४.१९६
	iii) रीज फरो प्लान्टर (Tractor driven above 35 BHP) (SC/ST/S&M/Women)	रु. ७५००० किंवा किमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	३५०	२६२.५००	८५	५०.६९६
	iv) रीज फरो प्लान्टर (Tractor driven above 35 BHP) (Other farmers)	रु. ६०००० किंवा किमतीच्या ४० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	४२१	२५२.६००	८९	४७.०२६
	v) रोटाव्हेटर (Tractor driven above 20 to 35 BHP) (SC/ST/S&M/Women)	रु. ५०४०० किंवा किमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	७८५	३९५.२९२	१५०८	६३७.२४३
	vi) रोटाव्हेटर (Tractor driven above 35 BHP) (Other farmers)	रु. ४०३०० किंवा किमतीच्या ४० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	६३६	२५५.६८७	९३०	३५०.८७२
	vii) बहू पीक मळणी यंत्र (Tractor driven above 35 BHP) (SC/ST/S&M/Women)	रु. २५०००० किंवा किमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	१८०	४५०.०००	५७०	५०८.२७५
	viii) बहू पीक मळणी यंत्र (Tractor driven above 35 BHP) (Other farmers)	रु. २००००० किंवा किमतीच्या ४० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	२१७	४३०.६९५	५८८	४७४.२३२
	ix) पॉवर ट्रिलर (8 BHP & above) (SC/ST/S&M/Women)	रु. ८५००० किंवा किमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	२३६	२००.५१३	१८८	१३७.७७७
	x) पॉवर ट्रिलर (8 BHP & above) (Other farmers)	रु. ७०००० किंवा किमतीच्या ४० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	४२६	३०५.१०२	१९१	१२३.८९२
	एकूण ४ अ			३९७१	२६८२.८२९	५९८६	२६५६.२१६

अ. राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - कडधान्य प्रगती अहवाल सन २०१९-२० (माहे मार्च, २०२० अखेर)

(रु. लाखात)

अ.क्र.	बाब	अनुदानाचा दर	परिणाम	एकूण कडधान्य			
				लक्षांक भौतिक	आर्थिक	साध्य भौतिक	आर्थिक
व) सिंचन साधने व सुविधा							
i)	पाण्याचा स्रोतापासून शेतापर्यंत पाणी वाहून नेण्यासाठी पाईप (Rs.20/-per meter for HDPE laminated woven lay flat tubes)	50% of cost lmted to Rs. 50/- per meter of HDPE pipes. Rs.35/- per meter for PVC pipes and Rs.20/- per meter for HDPE laminated woven lay flat tubes with maximum ceiling of Rs. 15000/- per farmer / beneficiary for water carrying pipe	मीटर	५८८६००	११७.७२०	६९२८८६	१९५.१२३
ii)	पंप संच	अनुदान मर्यादा कृषि अभियांत्रिकी उप अभियान प्रमाणे राहिल	संख्या	४०४२	४०४.२००	४०११	३७६.९०९
एकूण व				..	५२१.९२०	..	५७२.०३२
एकूण व अ + व				..	३२०४.७४९	..	३२२८.२४८
क) पीक पद्धतीवर आधारित प्रशिक्षण							
		रु. १४०००/- प्रति	संख्या	१२७९	१७९.०६०	१४७३	१८६.८७८
ड) प्रकल्प व्यवस्थापन चमू व संकीर्ण							
i)	जिल्हा स्तर			३१	४५७.५००	३१	३५५.७५९
iii)	राज्य स्तर			२	३८.५००	२	२९.३२५
एकूण ड				३३	४९६.०००	३३	३८५.०८४
इ) स्थानिक पुढाकाराच्या बाबी							
i)	शेतकरी गटाकरिता मिनी डाल मिल as per SMAM norms (50% of cost or 1.25 lakh whichever is less)	रु. १२५०००/- किंवा किमतीच्या ६० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	२११	२६३.७५०	९३	११३.६८०
ii)	FPO करिता गोदाम बांधकाम (२५० मे. टन क्षमता) (Actual cost 25.00 lakh based on state PWD DSR)	रु. १२५००००/- किंवा किमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	५३	६६२.५००	२१	२६२.५००
iii)	FPO साठी बीज प्रक्रिया संच/ Clearing & Grading Unit (actual cost Rs. 20 lakh)	रु. १००००००/- किंवा किमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	१०	१००.०००	२	२०.०००
एकूण इ				२७४	१०२६.२५०	११६	३९६.१८०
एकूण व अ ते इ				--	४९०६.०५९	..	४१९६.३९०
एकूण एकंदर				१८२९८.९४४	..	१६४२५.०३५	

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - कडधान्य कृती आराखडा सन २०२०-२१

(रु. लाखात)

अ.क्र.	तपशील	अनुदानाचा दर	परिणाम	लक्षांक	
				भौतिक	आर्थिक
सुधारित तंत्रज्ञानावर आधारित प्रात्यक्षिके					
अ) सलग गट प्रात्यक्षिके					
	१) तूर	रु. ९०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	१७००	१५३.००
	२) मूग	रु. ९०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	३५००	३१५.००
	३) उडीद	रु. ९०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	१७००	१५३.००
	४) हरभरा	रु. ९०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	४५००	४०५.००
एकूण गट प्रात्यक्षिके			हेक्टर	११४००	१०२६.००
ब) आंतरपीक प्रात्यक्षिके					
	तूर + सोयाबिन	रु. ९०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	१००००	९०.००
१	क) पीक पध्दतीवर आधारित प्रात्यक्षिके				
	१) मूग नंतर रब्बी ज्वारी	रु. १५०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	४८०	७२.००
	२) मूग नंतर गहू	रु. १५०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	३००	४५.००
	३) उडीद पिकानंतर रब्बी ज्वारी	रु. १५०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	९००	१३५.००
	४) उडीद पिकानंतर गहू	रु. १५०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	३१०	४६.५०
	५) खरीप ज्वारी नंतर हरभरा	रु. १५०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	३६.००	५४०.००
	६) बाजरी नंतर हरभरा	रु. १५०००/- प्रति हेक्टर	हेक्टर	८६०	१२९.००
एकूण पीक पध्दतीवर आधारित प्रात्यक्षिके			हेक्टर	६४५०	९६७.५०
एकूण पीक प्रात्यक्षिके १ अ) ते १ क)			हेक्टर	२७८५०	२८९३.५०
अधिक उत्पादन देणाऱ्या वाणांचे बियाणे उत्पादन व वितरण					
अ) प्रमाणित बियाणे वितरण (१० वर्षांच्या आतील) किंवा किमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते					
	१) तूर	रु. ५०००/- प्रति किं. - " -	किं.	३६००	१८०.००
	२) मूग	रु. ५०००/- प्रति किं. - " -	किं.	२३००	११५.००
	३) उडीद	रु. ५०००/- प्रति किं. - " -	किं.	२६०	१३.००
	४) हरभरा	रु. ५०००/- प्रति किं. - " -	किं.	३३०३८	१४९२.००
एकूण २ अ			किं.	३९१९८	१८००.००
ब) प्रमाणित बियाणे वितरण (१० वर्षांच्या वरील) किंवा किमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते					
	१) तूर	रु. २५००/- प्रति किं. - " -	किं.	२०२०	५०.५०
२	२) मूग	रु. २५००/- प्रति किं. - " -	किं.	८४०	२१.००
	३) उडीद	रु. २५००/- प्रति किं. - " -	किं.	३१०	७.७५
	४) हरभरा	रु. २५००/- प्रति किं. - " -	किं.	१४८३०	३७०.७५
एकूण २ ब				१८०००	४५०.००
एकूण २ अ ते २ ब				५७१९८	२२५०.००
क) बियाणे उत्पादनास सहाय्य (किं.)(१० वर्षांच्या आतील)					
	१) तूर	रु. ५०००/- प्रति किं.	किं.	८५००	४२५.००
	२) मूग	रु. ५०००/- प्रति किं.	किं.	५०००	२५०.००
	३) उडीद	रु. ५०००/- प्रति किं.	किं.	१५५०	७७.५०
	४) हरभरा	रु. ५०००/- प्रति किं.	किं.	३१५१०	१४९७.५०
एकूण २ क				४६५६०	२२५०.००
३	अ) एकात्मिक अन्नद्रव्ये व्यवस्थापन/एकात्मिक कीड व्यवस्थापन	सूक्ष्म मूलद्रव्ये रु.५०० प्रति हे., जिप्सम रु. ७५० प्रति हे., जैविक खते- रु. ३०० प्रति हे. पीक संरक्षण औषधे- रु. ५०० प्रति हे., तणनाशक रु. ५०० प्रति हे. किंवा किमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	हेक्टर	११००१९	५५०.१०

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - कडधान्य कृती आराखडा सन २०२०-२१

(रु. लाखात)

अ.क्र.	तपशील	अनुदानाचा दर	परिणाम	लक्षांक	
				भौतिक	आर्थिक
अ) संसाधन संवर्धन तंत्र/साधने (कृषी औजार)					
४ कृषी यांत्रिकीकरण उप अभियाननुसार					
१)	पेरणी यंत्र (Tractor driven above 35 BHP) (SC/ST/S&M/Women)	रु. २०००० किंवा किमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	१९	३.८०
२)	पेरणी यंत्र (Tractor driven above 35 BHP) (Other farmers)	रु. १६००० किंवा किमतीच्या ४० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	१५	२.४०
३)	रीज फरो प्लान्टर (Tractor driven above 35 BHP) (SC/ST/S&M/Women)	रु. ७५००० किंवा किमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या
४)	रीज फरो प्लान्टर (Tractor driven above 35 BHP) (Other farmers)	रु. ६०००० किंवा किमतीच्या ४० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या
५)	रोटाव्हेटर (Tractor driven above 35 BHP) above 20 to 35 BHP) (SC/ST/S&M/Women)	रु. ५०४०० किंवा किमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	१५	७.५६
६)	रोटाव्हेटर (Tractor driven above 35 BHP) (Above 20 to 35 BHP) (Other farmers)	रु. ४०३०० किंवा किमतीच्या ४० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	१४	५.६४
७)	बहुपीक मळणी यंत्र (Tractor driven above 35 BHP) (SC/ST/S&M/Women)	रु. २५०००० किंवा किमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या
८)	बहुपीक मळणी यंत्र (Tractor driven above 35 BHP) (Other farmers)	रु. २००००० किंवा किमतीच्या ४० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या
९)	पॉवर टिलर (8 BHP & above) (SC/ST/S&M/Women)	रु. ८५००० किंवा किमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	९	७.६५
१०)	पॉवर टिलर (8 BHP & above) (Other farmers)	रु. ७०००० किंवा किमतीच्या ४० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	९	६.३०
एकूण ४ अ				८९	३३.३५
ब)	सिंचन साधने व पंप संच	रु. १०,००० किंवा किमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	१५१	१५.१०
क)	पाण्याच्या स्रोतापासून शेतापर्यंत पाणी वाहून नेण्यासाठी पाईप	50% of cost lmted to Rs. 50/- per meter of HDPE pipes. Rs. 35/- per meter for PVC pipes and Rs. 20/- per meter for HDPE laminated woven lay flat tubes with maximum celling of Rs. 15000/- per farmer/beneficiary for water carrying pipe	मीटर
ड)	पीक पद्धतीवर आधारित प्रशिक्षण	रु. १४०००/- प्रति प्रशिक्षण	संख्या	१०९०	१५२.६०

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - कडधान्य कृती आराखडा सन २०२०-२१

(रु. लाखात)

अ.क्र.	तपशील	अनुदानाचा दर	परिणाम	लक्षांक	
				भौतिक	आर्थिक
	इ) स्थानिक पुढाकाराच्या बाबी				
१)	शेतकरी गटाकरिता मिनी डाळ मिल as per SMAM norms (50% of cost or 1.25 lakh whichever is less)	मिनी डाळ मिल रु. १२५०००/- किंवा किंमतीच्या ६० टक्के जे कमी असेल ते			
२)	FPO करिता गोदाम बांधकाम (२५० मे. टन क्षमता) (Actual cost 25.00 lakh based on state PWD DSR)	गोदाम बांधकाम रु. १२५००००/- किंवा प्रत्यक्ष खर्चाच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	१०	१२५.००
३)	FPO साठी बीज प्रक्रिया संच/Cleaning & Grading Unit (actual cost Rs. 20 lakh)	बीज प्रक्रिया संच रु. १००००००/- किंवा किंमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते			
	एकूण ४ अ ते ४ इ			..	३२६.०५
	प्रकल्प व्यवस्थापन चमू व संकीर्ण				
१)	जिल्हा स्तर			३१	४४९.५०
२)	राज्य स्तर			२	३८.५०
	एकूण ५				४८८.००
	एकूण राअसुअ कडधान्य				८७५७.६५

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - भरडधान्य : मका, सन २०१९-२० (माहे मार्च, २०२० अखेर)

(रु. लाखात)

अ.क्र.	बाब	अनुदानाचा दर	परिणाम	लक्षांक		साध्य	
				भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१	२	३	४	५	६	७	८
१	पिके प्रात्यक्षिके : मका (१० हे. समूह प्रात्यक्षिक)						
	अ) सुधारित तंत्रज्ञान आधारित पीक प्रात्यक्षिके						
	मका	६,०००	हेक्टर	२५०	१४९.९२०	३०५	१५१.८३०
	ब) आंतर पीक प्रात्यक्षिके						
	(मका+ तूर /मका+ सोयाबीन)	६,०००	हेक्टर	१०७	६४.३२०	६८	३७.७६७
	एकूण सुधारित तंत्रज्ञान आधारित पीक प्रात्यक्षिके			३५७	२१४.२४०	३७३	१८९.५९७
२	प्रमाणित बियाणे वितरण						
	संकरित बियाणे : मका	किंमतीच्या ५०% किंवा रु. १०,००० मर्यादेत	किंवल	९१८	९१.८००	८९४	६४.८४१
	एकूण संकरित बियाणे वितरण			९१८	९१.८००	८९४	६४.८४१
	एकूण २ कार्यक्रम			३०६.०४०	१२६७	२५४.४३८	

सन २०२०-२१ राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-भरडधान्य (मका) वार्षिक कृती आराखडा

(रु. लाखात)

अ.क्र.	बाब	मंजूर अर्थसाहाय्य दर	परिणाम	लक्षांक	
				भौतिक	आर्थिक
१	पिके प्रात्यक्षिके : मका				
अ)	सुधारित तंत्रज्ञान आधारित पीक प्रात्यक्षिके	६००० हेक्टर	हेक्टर	६१३३	३६८.००
ब)	सुधारित तंत्रज्ञान आधारित पीक प्रात्यक्षिके	६००० हेक्टर	हेक्टर	२३०	१३.८०
	एकूण सुधारित तंत्रज्ञान आधारित पीक प्रात्यक्षिके			६३६३	३८१.८०
	प्रमाणित बियाणे वितरण				
२	संकरित बियाणे : मका	किंमतीच्या ५०% किंवा रु. १०,००० किंवल मर्यादेत	हेक्टर	६३१.५०	६३.१५
	एकूण बियाणे वितरण			६३१.५०	६३.१५००
३	एकात्मिक पीक संरक्षण व्यवस्थापन	किंमतीच्या ५०% किंवा रु. ५०० हेक्टर मर्यादेत	हेक्टर	६७४०	३३.७००
४	प्लेवझी निधी (प्रा. प्रक्रिया) मका सोलणी यंत्र	किंमतीच्या ५०% किंवा रु. १०,००० यंत्र मर्यादेत	संख्या	१०५	१०.५००
	एकूण भरडधान्य (मका) केंद्र : राज्य ६०:४०)				४८९.१५०

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान पौष्टिक तृणधान्य (ज्वारी, बाजरी, नाचणी) सन २०१९-२० (माहे मार्च, २०१९ अखेर) (रु. लाखात)

अ.क्र.	बाब	मापदंड	लक्षांक		साध्य	
			भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
समूह पीक प्रात्यक्षिके : (१० हे. समूह प्रात्यक्षिक)						
१)	ज्वारी : १० हे. समूह		८५२	५११.२००	१४२१.००	४४७.९०३
२)	बाजरी : १० हे. समूह	६०००/- हेक्टर	५००	३००.०००	५३२.००	१६५.०७२
३)	नाचणी : १० हे. समूह		१७५	१०४.९६०	१२९.००	४०.००१
एकूण पीक प्रात्यक्षिके			१५२७	९१६.१६०	२०८२.००	६५२.९७६
प्रमाणित बियाणे वितरण						
अ) संकरित बियाणे (एकूण बियाणे घटकाच्या २५%)						
	ज्वारी	१००००/- किंवटल	१०१४	१०१.४००	१५.३७	०.९०३
एकूण संकरित बियाणे वितरण (अ)			१०१४	१०१.४००	१५.३७	०.९०३
ब) सुधारित बियाणे (एकूण वितरण घटकाच्या ७५%)						
१)	ज्वारी (१० वर्षाआतील अधिसूचित वाण)	३०००/- किंवटल	५३०१	१५९.०३०	४४५.४०	१२.८७५
२)	बाजरी (१० वर्षाआतील अधिसूचित वाण)	३०००/- किंवटल	१७३३	५१.९९०	९१.२९	२.३३२
३)	ज्वारी (१० वर्षावरील अधिसूचित वाण)	१५००/- किंवटल	६२१२	९३.१८०	२०७०.८०	२८.४८६
एकूण सुधारित बियाणे वितरण (ब)			१३२४६	३०४.२००	२६०७	४३.६९३
एकूण प्रमाणित बियाणे वितरण (अ+ब)			१४२६०	४०५.६००	२६२३	४४.५९५
प्रमाणित बियाणे उत्पादन (१० वर्षापेक्षा कमी)						
संकरित बियाणे						
१)	ज्वारी		४३८२	१३१.४६०	४५९४	१३७.७७३
२)	बाजरी	रु. ३०००/- किंवटल	१९६	५८८०	७१५	२१.४५१
३)	नाचणी		७०	२.१००	..	०.००
एकूण बियाणे उत्पादन (३)			४६४८.००	१३९.४४०	५३०९	१५९.२२५
एकात्मिक अन्नद्रव्य व्यवस्थापन (INM)-(६०:४०)						
१)	सूक्ष्म अन्नद्रव्ये	५००/- हेक्टर	३२४४८	१६२.२४०	१०८.९०	५७.४८३
२)	जैविक खते	३००/- हेक्टर	५४०८०	१६२.२४०	३०३३४	७६.२५६
एकूण एकात्मिक अन्नद्रव्य व्यवस्थापन			८६५२८	३२४.४८०	४१२२४	१३३.७३८
एकात्मिक कीड व्यवस्थापन						
१)	तणनाशके	५००/- हेक्टर	१२९८०	६४.९००	३३३२	१५.३१०
२)	रासायनिक/जैविक घटक		३२४४	१६.२२०	१७४९१	६६.४७७
एकूण एकात्मिक कीड व्यवस्थापन			१६२२४	८१.१२०	२०८२३	८१.७८६
एकूण एकात्मिक अन्नद्रव्ये व कीड व्यवस्थापन (४+५)			१०२७५२	४०५.६००	६२०४७	२१५.५२४
फ्लेक्झी घटक						
१)	मनुष्यचलित फवारणी यंत्र (अनु.जाती, अनु. जमाती, महिला, लघु व सीमांत शेतकऱ्यांसाठी)	किमतीच्या ५०% किंवा रु. ७५० यापैकी कमी असेल ते	७२११	५४.०८३	५१४	३.६८६
२)	मनुष्यचलित फवारणी यंत्र (इतर शेतकऱ्यांसाठी)	किमतीच्या ४०% किंवा रु. ६०० यापैकी कमी असेल ते	२२५३	१३.५१८	२०६	१.३७०
३)	पीक पद्धतीवर आधारित प्रशिक्षण (६०.४०)	रु. १४०००/प्रशिक्षण (४ सत्रासाठी)	५०	७.०००	४९	६.१६०
४)	प्रचार व प्रसिद्धी-जिल्हा स्तर	रु. १.० लाख/जिल्हा	२६	२६.०००	२६	२५.५५३
५)	जिल्हा स्तरीय कार्यशाळा	रु. २.५ लाख/कार्य शाळा	२६	६५.०००	२०	५०.८६६
६)	क्लीनर कम ग्रेडर	रु. १.०० लाख/युनिट	५५	५५.०००	२३	१९.६२३
७)	डीहस्कर	रु. ०.७५ लाख/युनिट	९	६.७५०	१	०.७५०
एकूण फ्लेक्झी घटक			९६३०	२२७.३५१	८३९	१०८.०११
एकूण पौष्टिक तृणधान्य (ज्वारी, बाजरी व नाचणी) (केंद्र : राज्य ६०:४०)			..	२०९४.१५	..	११८०.३३१

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - भात मासिक प्रगती अहवाल सन २०१९-२० (माहे मार्च, २०२० अखेर)

(रु. लाखात)

अ.क्र.	बाब	अनुदानाचा दर	परिणाम	लक्षांक		साध्य	
				भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१	२	३	४	५	६	७	८
१	सुधारित तंत्रज्ञानावर आधारित पीक प्रात्यक्षिके						
	अ) श्री पध्दत	९०००	हेक्टर	१८५८	१६७.२२०	३०४८	१४७.७५
	ब) यांत्रिकी पध्दतीने/ओळीत पुनर्लांगवड	९०००	हेक्टर	५०८	४५.७२०	५५०	३१.१८२
	क) पीक पध्दतीवर आधारित पीक प्रात्यक्षिके (भात पिकानंतर कडधान्य)	१५०००	हेक्टर	६१४	९२.१००	१९३८	१७१.४९४
	ड) उन्हाळी भात	६२५०	हेक्टर	४००	..	४३६	२२.९५०
	एकूण पीक प्रात्यक्षिके १ (अ) ते १ (इ)			३३८०	३०५.०४	५९७२	३७३.३७५
२	प्रमाणित बियाणे वितरण						
	अ) संकरित वाण	१००००	क्विंटल	१५०	१५.०००	२४.३०	१.८२६
	ब) अधिक उत्पादन देणारे वाण (१० वर्षांच्या वरील)	१०००	क्विंटल	२७५०	२७.५००	१२८८.००	१२.८८०
	क) अधिक उत्पादन देणारे वाण (१० वर्षांच्या आतील)	२०००	क्विंटल	५५००	११०.०००	१२०३.९०	२२.५०२
	एकूण २ (अ) ते २ (ब)			८४००	१५२.५००	२५१६	३७.२०८
३	एकात्मिक कीड व अन्नद्रव्य व्यवस्थापन						
	अ) सूक्ष्म मूलद्रव्ये	५००	हेक्टर	१६२८	८.१४०	१४३९	७.०३९
	ब) पीक संरक्षण औषधे	५००	हेक्टर	१७१२४	८५.६२०	१५६५६	७३.४८९
	क) तणनाशके	५००	हेक्टर	४१२३	२०.६१५	२३४२	१०.६०९
	एकूण ३ (अ) ते ३ (क)			२२७५	११४.३७५	१९४३७	९१.१३७
४	फ्लेक्झी घटक : कृषी औजार						
	१) ड्रम सीडर (above 4 rows) (SC/ST/S&M/ Women)	४०००	संख्या	७	०.२८०	१	०.०४०
	२) ड्रम सीडर (above 4 rows) (Other farmers)	३०००	संख्या	६	०.१८०
	३) पेरणी यंत्र (Seed Drill) (Tractor driven above 35 BHP) (SC/ST/S&M/ Women)	२००००	संख्या	१०	२.०००	११	२.०१९
	४) पेरणी यंत्र (Seed Drill) (Above 20 to 35 BHP) (Other farmers)	१६०००	संख्या	७	१.१२०	३	०.४८०
	५) पॉवर वीडर (Engine operated above 2 BHP) (SC/ST/S&M/ Women)	२५०००	संख्या	७	१.७५०	५	१.८३०
	६) पॉवर वीडर (Engine operated above 2 BHP) (Other farmers)	२००००	संख्या	१०	२.०००	२	०.४००
	७) रोटाव्हेटर (Tractor driven above 35 BHP) (SC/ST/S&M/ Women)	५०४००	संख्या	२५	१२.६००	६०	२७.७८६
	८) रोटाव्हेटर (Tractor driven above 35 BHP) (Other farmers)	४०३००	संख्या	१५	६.०४५	१७	६.५९८
	९) मळणी यंत्र (Tractor driven above 35 BHP) (SC/ST/S&M/ Women)	१०००००	संख्या	४	४.०००	८०	७०.५६९
	१०) मळणी यंत्र (Tractor driven above 35 BHP) (Other farmers)	८००००	संख्या	४	३.२००	२	१.४७९
	११) बहुपीक मळणी यंत्र (Tractor driven above 35 BHP) (SC/ST/S&M/ Women)	२५००००	संख्या	४	१०.०००	११	१४.४८४
	१२) बहुपीक मळणी यंत्र (Tractor driven above 35 BHP) (Other farmers)	२०००००	संख्या	४	८.०००	१	२.०००

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - भात मासिक प्रगती अहवाल सन २०१९-२० (माहे मार्च, २०२० अखेर)

(रु. लाखात)

अ.क्र.	बाब	अनुदानाचा दर	परिणाम	लक्षांक		साध्य	
				भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१	२	३	४	५	६	७	८
४ फ्लेक्झी घटक : कृषी औजारे (चालू)							
१३)	स्वयंचलित भात लावणी यंत्र (above 4-8 rows, 8-16 rows) (SC/ST/S&M/ Women)	८०००००	संख्या	४	३२.०००	१	१.११४
१४)	स्वयंचलित भात लावणी यंत्र (above 4-8 rows, 8-16 rows) (Other farmers)	६५००००	संख्या	४	२६.०००
१५)	पॉवर टिलर (8 BHP & above) (SC/ST/S&M/ Women)	८५०००	संख्या	४	३.४००	२	१.५४६
१६)	पॉवर टिलर (8 BHP & above) (Other farmers)	७००००	संख्या	४	२.८००
१७)	रिपर (above 35 BHP) (SC/ST/S&M/ Women)	७५०००	संख्या	४	३.०००	१४	८.७९३
१८)	रिपर (above 35 BHP) (Other)	६००००	संख्या	४	२.४००	४	२.०८८
१९)	रिपर कम बाईंडर (SC/ST/S&M/ Women)	१५००००	संख्या	४	६.०००
२०)	रिपर कम बाईंडर (Other)	१२००००	संख्या	४	४.८००
एकूण ४ (१) ते ४ (२०)				१३५	१३१.५७५	२१४	१४१.३०६
५ प्रभावी सिंचन साधने							
अ) पंप संच		१००००	संख्या	१४१	१४.१००	२२९	१८.६०८
एकूण ५ (अ)				१४१	१४.१००	२२९	१८.६०८
एकूण ४ व ५				२७६	१४५.६७५	४४३	१५९.९१३
६ पीक पध्दतीवर आधारित प्रशिक्षण (Four Sessions)		१४०००	संख्या	३९	५.४६०	३९	५.४६०
७ स्थानिक पुढाकाराच्या बाबी							
अ) FPO करिता गोदाम बांधकाम (२५० मे टन क्षमता)		१२५००००	संख्या	१	१२.५००	१	१२.५००
ब) शेतकरी गटाकरिता मिनी राइस मिल		२०००००	संख्या	५	१०.०००	१	२.०००
क) स्थानिक वाणांची लागवड (Market-led-extention) किंमतीच्या ५० टक्के		४५००	हेक्टर	१००	४.५००	५३	२.३७८
ड) भात शेतीत मत्स्यपालन		२००००	एकर	६३	१२.५००	१८	३.६००
एकूण ७ (अ) ते ७ (क)				३९	३९.५००	२०	२०.४७८
एकूण राअसुअ - भात				७६२.५५०	७६२.५५०	६८७.५७९	६८७.५७९

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - भात कृती आराखडा सन २०२०-२१

(रु. लाखात)

अ.क्र.	तपशील	अनुदानाचा दर	परिमाण	लक्षांक	
				भौतिक	आर्थिक
१	२	३	४	५	६
१ सुधारित तंत्रज्ञानावर आधारित प्रात्यक्षिके					
अ)	श्री पध्दत/ओळीत पुनर्लागवड	रु. ९००० प्रति हेक्टर	हेक्टर	१४००	१२६.००
ब)	संकरित भात	रु. ९००० प्रति हेक्टर	हेक्टर	१००	९.००
क)	पाण्याचा ताण सहन करणारे/बायोफोर्टोफाईड वाण	रु. ९००० प्रति हेक्टर	हेक्टर	५००	४५.००
एकूण पीक प्रात्यक्षिके १ (अ) ते १ (क)				२०००	१८०.००
ड)	पीक पद्धतीवर आधारित पीक प्रात्यक्षिके (भात पिकांवर कडधान्य-हरभरा/चवळी/राजगा/वाल)	रु. १५००० प्रति हेक्टर	हेक्टर	४००	६०.००
एकूण पीक प्रात्यक्षिके १ (अ) ते १ (ड)				२४००	२४०.००
२ प्रमाणित बियाणे वितरण		प्रति किंवल किंवा किंमतीच्या ५० % जे कमी असेल ते			
अ)	संकरित वाण	रु. १०००० - " -	किंवल	२५	२.५०
ब)	अधिक उत्पादन देणारे वाण (१० वर्षांच्या वरील)	रु. १००० - " -	किंवल	९००	९.००
क)	अधिक उत्पादन देणारे वाण (१० वर्षांच्या आतील)	रु. २००० - " -	किंवल	१८००	३६.००
एकूण २ (अ) ते २ (क)				२७२५.००	४७.५०
३ एकात्मिक अन्नद्रव्य व्यवस्थापन		प्रति हेक्टर किंवा किंमतीच्या ५० % जे कमी असेल ते			
अ)	सूक्ष्म मूलद्रव्ये	रु. ५०० - " -	हेक्टर	१९६३	९.८१
ब)	एकात्मिक कीड व्यवस्थापन				
अ)	पिक संरक्षण औषधे	रु. ५०० - " -	हेक्टर	६०००	३०.००
ब)	तणनाशके	रु. ५०० - " -	हेक्टर	१५००	७.५०
एकूण ३ (अ) ते ३ (ब)				९४६३	४७.३१
४ फ्लेव्ही घटक : कृषी औजारे					
१)	ड्रम सीडर (above 4 rows) (SC/ST/S&M/ Women)	रु. ४००० किंवा किंमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	८	०.३१
२)	ड्रम सीडर (above 4 rows) (Other farmers)	रु. ३००० किंवा किंमतीच्या ४०% जे कमी असेल ते	संख्या	३४	१.०२
३)	पेरणी यंत्र (Seed Drill) (Tractor driven above 35 BHP) (SC/ST/S&M/ Women)	रु. २०००० किंवा किंमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	१३	२.६०
४)	पेरणी यंत्र (Seed Drill) (Above 20 to 35 BHP) (Other farmers)	रु. १६००० किंवा किंमतीच्या ४०% जे कमी असेल ते	संख्या	९	१.४४
५)	पॉवर वीडर (Engine operated above 2 BHP) (SC/ST/S&M/ Women)	रु. २५००० किंवा किंमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	९	२.२५
६)	पॉवर वीडर (Engine operated above 2 BHP) (Other farmers)	रु. २०००० किंवा किंमतीच्या ४०% जे कमी असेल ते	संख्या	१३	२.६०
७)	रोटाव्हेटर (Tractor driven above 35 BHP) (SC/ST/S&M/ Women)	रु. ५०४०० किंवा किंमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	३३	१६.६३
८)	रोटाव्हेटर (Tractor driven above 35 BHP) (Other farmers)	रु. ४०३०० किंवा किंमतीच्या ४०% जे कमी असेल ते	संख्या	२०	८.०६
९)	भात मळणी यंत्र (Tractor driven above 35 BHP) (SC/ST/S&M/ Women)	रु. १००००० किंवा किंमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	५	५.००
१०)	भात मळणी यंत्र (Tractor driven above 35 BHP) (Other farmers)	रु. ८०००० किंवा किंमतीच्या ४०% जे कमी असेल ते	संख्या	४	३.२०

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - भात कृती आराखडा २०२०-२१

अ.क्र.	तपशील	अनुदानाचा दर	परिणाम	(रु. लाखात)	
				भौतिक	आर्थिक
१	२	३	४	५	६
४	फ्लेक्झी घटक : कृषी औजारे				
११)	बहुपीक मळणी यंत्र (Tractor driven above 35 BHP) (SC/ST/S&M)	रु. २५०००० किंवा किमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	५	१२.५०
१२)	बहुपीक मळणी यंत्र (Tractor driven above 35 BHP)	रु. २००००० किंवा किमतीच्या ४०% जे कमी असेल ते	संख्या	५	१०.००
१३)	स्वयंचलित भात लावणी यंत्र (above 4-8 rows, 8-16 rows) (SC/ST/S&M)	रु. ८००००० किंवा किमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	५	४०.०००
१४)	स्वयंचलित भात लावणी यंत्र (above 4-8 rows, 8-16 rows) (Other farmers)	रु. ६५०००० किंवा किमतीच्या ४०% जे कमी असेल ते	संख्या	५	३२.५०
१५)	पॉवर टिलर (8 BHP & above) (SC/ST/S&M/ Women)	रु. ८५००० किंवा किमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	५	४.२५
१६)	पॉवर टिलर (8 BHP & above) (Other)	रु. ७०००० किंवा किमतीच्या ४०% जे कमी असेल ते	संख्या	५	३.५०
१७)	रिपर (above 35 BHP) (SC/ST/S&M/ Women)	रु. ७५००० किंवा किमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	६	४.५०
१८)	रिपर (above 35 BHP) (Other)	रु. ६०००० किंवा किमतीच्या ४०% जे कमी असेल ते	संख्या	४	२.४०
१९)	रिपर कम बाईंडर (SC/ST/S&M/ Women)	रु. १५०००० किंवा किमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	७	१०.५०
२०)	रिपर कम बाईंडर (Other)	रु. १२०००० किंवा किमतीच्या ४०% जे कमी असेल ते	संख्या	६	७.२०
एकूण ४ (अ)				२०१	१७०.४६
५	प्रभावी सिंचन साधने				
	ब) पंप संच	रु. १००००० किंवा किमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	१५०	१५.००
	क) पाण्याच्या स्रोतापासून शेतापर्यंत पाणी वाहून नेण्यासाठी पाईप.	50 % of cost lmted 50/- per meter of HDPE pipes. Rs. 35/- per meter for PVC Pipes and Rs. 20/- per meter for HDPE laminated woven flat tubes with maximum ceiling of Rs. 15000/- per farmer/beneficiary for water carrying pipe.	मीटर	१३७१४	४.८०
	ड) पीक पध्दतीवर आधारित प्रशिक्षण	रु. १४००० प्रति प्रशिक्षण	संख्या	४१	५.७४
	इ) स्थानिक पुढाकाराच्या बाबी				
	१) FPO करिता गोदाम बांधकाम (२५० मे. टन क्षमता) (Actual cost-25.00 lakh based on state PWD DSR)	रु. १२५०००० किंवा प्रत्यक्ष खर्चाच्या ५० % जे कमी असेल ते	संख्या	१	१२.५०
	२) शेतकरी गटा करिता मिनी राइस मिल as per SMAM noms (50% of cost OR 2.00 10 kg. which ever is less.	रु. २००००० किंवा किमतीच्या ६०% जे कमी असेल ते	संख्या	१०	२०.००
	३) स्थानिक वाणांची लागवड (Market-led-extention) किमतीच्या ५० टक्के	रु. ४५०० प्रति हेक्टर	हेक्टर
	४) भात शेतीत मत्स्यपालन	रु. २०००० प्रति एकर	संख्या
एकूण ४ (इ)				११.००	३२.५०
एकूण फ्लेक्झी घटक					२२८.५०
एकूण राअसुअ - भात					५६३.३२

ड. राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - गहू सन २०१९-२० (माहे मार्च २०२० अखेर)

(रु. लाखात)

अ.क्र.	बाब	अनुदानाचा दर	परिणाम	लक्षांक		साध्य	
				भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१	२	३	४	५	६	७	८
१ सुधारित तंत्रज्ञानावर आधारित प्रात्यक्षिके							
	अ) सलग क्षेत्रावरील गट प्रात्यक्षिके	रु. ९०००	हेक्टर	१७३०	१५५.७००	१८४०	१२३.३४९
	ब) पीक पध्दतीवर आधारित पीक प्रात्यक्षिके मुगा/उडीद/सोयाबीन नंतर गहू	रु. १५०००	हेक्टर	४५०	६७.५००	४५०	४६.१४४
एकूण पीक प्रात्यक्षिके १ (अ) ते १ (ब)				२१८०	२२३.२००	२२९०	१६९.४९३
२ प्रमाणित विद्याणे वितरण							
	अ) आधिक उत्पादन देणारे वाण (१० वर्षांच्या वरील)	रु. १०००	क्विंटल	२२३२	२२.३२०	२२५२.८००	२२.५२८
	ब) आधिक उत्पादन देणारे वाण (१० वर्षांच्या आतील)	रु. २०००	क्विंटल	४४६७	८९.३४०	३९३०.०००	७५.१०८
एकूण २ (अ) ते २ (ब)				६६९९	१११.६६०	६१८३	९७.६३६
३ अ) एकात्मिक अन्नद्रव्य व्यवस्थापन							
	सुक्ष्म मुलद्रव्ये	रु. ५००	हेक्टर	६०००	३०.०००	१४८०.०००	७.४००
ब) एकात्मिक कीड व्यवस्थापन							
	i) पीक संरक्षण औषधे व जैविक घटक	रु. ५००	हेक्टर	६७३९	३३.६९५	६११०.०००	३०.५३८
	ii) तणनाशके	रु. ५००	हेक्टर	४०००	२०.०००	७५८.०००	३.७९२
एकूण ३ (अ) ते ३ (ब)				१६७३९	८३.६९५	८३४८	४१.७३०
४ फ्लेक्झी घटक : कृषी औजारे							
	i) चीजल प्लो (above 20-35 bhp tractor driven) (SC/ST/S&MF/Women)	रु. २०००० किंवा किमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	५	१.०००
	ii) चीजल प्लो (above 20-35 bhp tractor driven) (Other)	रु. १६००० किंवा किमतीच्या ४०% जे कमी असेल ते	संख्या	५	०.८००
	iii) पेरणी यंत्र (Seed Drill) (tractor driven above 35 bhp) (SC/ST/S&MF/Women)	रु. २०००० किंवा किमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	६	१.२००	९	१.७३०
	iv) पेरणी यंत्र (Seed Drill) (Above 20 to 35 bhp) (Other farmers)	रु. १६००० किंवा किमतीच्या ४०% जे कमी असेल ते	संख्या	५	०.८००	१२	१.८३६
	v) झीरो टील सीड कम फर्टिलासझर ड्रिल (tractor driven above 35 bhp) (SC/ST/S&M/Women)	रु. २८००० किंवा किमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	५	१.४००	१३	२.६३०
	vi) झीरो टील सीड कम फर्टिलासझर ड्रिल (tractor driven above 35 bhp) (Other farmers)	रु. २२४०० किंवा किमतीच्या ४०% जे कमी असेल ते	संख्या	५	१.१२०
	vii) झीरो टील मल्टी क्रॉप प्लान्टर (tractor driven above 35 bhp) (SC/ST/S&M/Women)	रु. ७५००० किंवा किमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	५	३.७५०
	viii) झीरो टील मल्टी क्रॉप प्लान्टर (tractor driven above 35 bhp) (Other farmers)	रु. ६०००० किंवा किमतीच्या ४०% जे कमी असेल ते	संख्या	५	३.०००
	ix) रोटाव्हेटर (tractor driven above 35 bhp) Cabovezo to 35 bhps (SC/ST/S&M/Women)	रु. ५०४०० किंवा किमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	८	४.०३२	५४	२२.८६८

ड. राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - गहू प्रगती अहवाल सन २०१९-२० (मार्च, २०२० अखेर) (समाप्त)

(रु. लाखात)

अ.क्र.	बाब	अनुदानाचा दर	परिणाम	लक्षांक		साध्य	
				भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१	२	३	४	५	६	७	८
x)	रोटाव्हेटर (tractor driven above 35 bhp) (Above 20 to 35 bhp) (Other farmers)	रु. ४०३०० किंवा किमतीच्या ४०% जे कमी असेल ते	संख्या	८	३.२२४	४	१.६१२
xi)	बहुपीक मळणी यंत्र (tractor driven above 35 bhp)	रु. २५०००० किंवा किमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	५	१२.५००	९	५.२३५
xii)	बहुपीक मळणी यंत्र (tractor driven above 35 bhp)	रु. २००००० किंवा किमतीच्या ४०% जे कमी असेल ते	संख्या	५	१०.०००	१	१.०००
xiii)	पावर टिलर (8 BHP & above) (SC/ST/S&MF/Women)	रु. ८५००० किंवा किमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	१२	१०.२००	४	१.९१०
vix)	पावर टिलर (8 BHP & above) (Other)	रु. ७०००० किंवा किमतीच्या ४०% जे कमी असेल ते	संख्या	१०	७.०००
xv)	रिपर (Above 35 bhp) (SC/ST/S&MF/Women)	रु. ७५००० किंवा किमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	५	३.७५०	४	३.१३०
xvi)	रिपर (Above 35 bhp) (Other)	रु. ६०००० किंवा किमतीच्या ४०% जे कमी असेल ते	संख्या	५	३.०००
xvii)	रिपर कम बाईंडर (SC/ST/S&MF/Women)	रु. १५०००० किंवा किमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	५	७.५००
xviii)	रिपर कम बाईंडर (Other)	रु. १२०००० किंवा किमतीच्या ४०% जे कमी असेल ते	संख्या	४	४.८००
एकूण ४				१०८	७९.०७६	११०	४१.९५०
५ प्रभावी सिंचन साधने							
अ)	पाण्याच्या स्रोतापासून शेतापर्यंत पाणी वाहून नेण्यासाठी पाईप.	50% of cost lmted to 50/- per meter of HDPE pipes. Rs. 35/- per meter for PVC Pipes and Rs. 20/- per meter for HDPE laminated woven lay flat tubes with maximum ceiling of Rs. 15000/- per farmer/beneficiary for water carrying pipe.	मीटर	४३५००	८.७००	८९००	३.५५४
ब)	पंप संच	अनुदान मर्यादा कृषी अभियांत्रिकी उप अभियान प्रमाणे राहिल	हेक्टर	१०१	१०.१००	७१	६.३७२
एकूण ५				४३६०१	१८.८००	८९७१	९.९२६
एकूण ४ ते ५				४३७०९	९७.८७६	९०८१	५१.८७६
६	पीक पध्दतीवर आधारित प्रशिक्षण (Four Sessions)	१४०००	संख्या	३०	४.२००	२७	०.९८०
७ स्थानिक पुढाकाराच्या बाबी							
i)	FPO करिता गोदाम बांधकाम (२५० मे टन क्षमता) (Actual cost-25.00 lakh based on state PWD DSR)	१२५००००	संख्या	३	३७.५००
एकूण एकंदर				..	५५८.१३१	..	३६१.७१६

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - गहू कृती आराखडा सन २०२०-२१

(रु. लाखात)

अ.क्र.	तपशील	अनुदानाचा दर	परिणाम	लक्षांक	
१	२	३	४	भौतिक ५	आर्थिक ६
१ सुधारित तंत्रज्ञानावर आधारित प्रात्यक्षिके					
	अ) सलग क्षेत्रावरील गट प्रात्यक्षिके	रु. १००० प्रति हे.	हेक्टर	६.३०	५६.७०
	ब) पाण्याचा ताण सहन करणारे/बायोफोर्टीफाईड वाण	रु. १००० प्रति हे.	हेक्टर	२७०	२४.३०
	क) पीक पध्दतीवर आधारित पीक प्रात्यक्षिके मूग / उडीद / सोयाबीन नंतर गहू	रु. १५००० प्रति हे.	हेक्टर	२४०	३६.००
एकूण पीक प्रात्यक्षिके १ (अ) ते १ (ब)				११४०	११७.००
२ प्रमाणित बियाणे वितरण					
	अ) अधिक उत्पादन देणारे वाण (१० वर्षा वरील)	रु. १००० प्रति किंवा किंमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	किंवल	११५०	११.५०
	ब) अधिक उत्पादन देणारे वाण (१० वर्षा आतील)	रु. २००० प्रति किंवा किंमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	किंवल	२३००	४६.००
एकूण २ (अ) ते २ (ब)				३४५०	५७.५०
३ अ) एकात्मिक अन्नद्रव्य व्यवस्थापन					
	अ) सूक्ष्म मुलद्रव्ये	रु. ५०० प्रति किंवा किंमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	हेक्टर
ब) एकात्मिक कीड व्यवस्थापन					
	i) पीक संरक्षण औषधे व जैविक घटक	रु. ५०० प्रति किंवा किंमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	हेक्टर	३३३०	१६.६५
	ii) तगनाशके	रु. ५०० प्रति किंवा किंमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	हेक्टर	१०००	५.००
एकूण ३ (अ) ते ३ (ब)				४३३०	२१.६५
४ संसाधन संवर्धन तंत्र/साधने : कृषी औजारे					
अ) कृषी यांत्रिकीकरण उप अभियानांतर्गत मंजूर					
	१) चीजल प्लो (above 20-35 bhp tractor driver) (SC/ST/S&MF/Women)	रु. २०००० किंवा किंमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	३	०.६०
	२) चीजल प्लो (above 20-35 bhp tractor driver) (Other)	रु. १६००० किंवा किंमतीच्या ४० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	३	०.४८
	३) पेरणी यंत्र (Seed Drill) (tractor driver above 35 bhp) (SC/ST/S&M/Women)	रु. २०००० किंवा किंमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	३	०.६०
	४) पेरणी यंत्र (Seed Drill) (above 20 To 35 bhp) (Other farmers)	रु. १६००० किंवा किंमतीच्या ४० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	३	०.४८
	५) झीरो टील सीड कम फर्टिलासझर ड्रिल (tractor driven above 35 bhp)(SC/ST/ S&M/Women)	रु. २८००० किंवा किंमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	३	०.८४
	६) झीरो टील सीड कम फर्टिलासझर ड्रिल (tractor driven above 35 bhp) (Other farmers)	रु. २२४०० किंवा किंमतीच्या ४० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	३	०.६७
	७) झीरो टील मल्टी क्रॉप प्लान्टर (tractor driven above 35 bhp) (SC/ST/S&M/Women)	रु. ७५००० किंवा किंमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	३	२.२५
	८) झीरो टील मल्टी क्रॉप प्लान्टर (tractor driven above 35 bhp) (Other farmers)	रु. ६०००० किंवा किंमतीच्या ४० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	३	१.८०
	९) रोटोव्हेटर (tractor driven above 35 bhp) (Above 20 to 35 BHP)(SC/ST/S&M/Women)	रु. ५०४०० किंवा किंमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	३	१.५१

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान - गहू कृती आराखडा सन २०२०-२१ (समाप्त)

(रु. लाखात)

अ.क्र.	बाब	अर्थसहाय्य दर	परिणाम	लक्षांक	
				भौतिक	आर्थिक
१	२	३	४	५	६
१०)	रोटाव्हेटर (tractor driven above 35 bhp) (Above 20 to 35 BHP) (Other farmers)	रु. ४०३०० किंवा किमतीच्या ४० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	४	१.६१
११)	बहुपीक मळणी यंत्र (tractor driver above 35 bhp)	रु. २५०००० किंवा किमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	३	७.५०
१२)	बहुपीक मळणी यंत्र (tractor driver above 35 bhp)	रु. २००००० किंवा किमतीच्या ४० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	३	६.००
१३)	पावर टिलर (8 BHP & above) (SC/ST/S&MF/Women)	रु. ८५००० किंवा किमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	३	२.५५
१४)	पावर टिलर (8 BHP & above) (Other)	रु. ७०००० किंवा किमतीच्या ४० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	३	२.१०
१५)	रिपर (Above 35 bhp) (SC/ST/S&MF/Women)	रु. ७५००० किंवा किमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	३	२.२५
१६)	रिपर (Above 35 bhp) (Other)	रु. ६०००० किंवा किमतीच्या ४० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	४	२.४०
१७)	रिपर कम बाईंडर (SC/ST/S&MF/Women)	रु. १५०००० किंवा किमतीच्या ५० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	३	४.५०
१८)	रिपर कम बाईंडर (Other)	रु. १२०००० किंवा किमतीच्या ४० टक्के जे कमी असेल ते	संख्या	३	३.६०
एकूण ४अ				५६	४१.७५
ब)	पंप संच	रु. १०००० किंवा किमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	४६	४.६०
क)	पाण्याच्या स्रोतापासून शेतापर्यंत पाणी वाहून नेण्यासाठी पाईप	50% of cost lmt to Rs. 50/- per meter of HDPE pipes. Rs. 35/- per meter for PVC pipes and Rs. 20/- per meter for HDPE laminated woven lay flat tubes with maximum ceiling of Rs. 15000/- per farmer/beneficiary for water carrying pipe	मिटर	३००००	६.००
ड)	पीक पध्दतीवर आधारित प्रशिक्षण	रु. १४००० प्रति प्रशिक्षण	संख्या	२५	३.५०
इ)	स्थानिक पुढाकाराच्या बाबी				
	i) FPO करिता गोदाम बांधकाम (२५० मे टन क्षमता) (Actual cost -25.00 lakh based on state PWD DSR)	रु. १२५००० किंवा किमतीच्या ५०% जे कमी असेल ते	संख्या	१	१२.५०
एकूण फ्लेक्झी घटक (४ अ ते ४इ)				..	६८.३५
एकूण राअसुअ गहू					२६४.५०

राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान पौष्टिक तृणधान्य (ज्वारी, बाजरी व नाचणी) - वार्षिक कृती आराखडा सन २०२०-२१

(रु. लाखात)

अ. क्र.	बाब	मंजूर अर्थ सहाय्य दर	परिणाम	लक्षांक	
				भौतिक	आर्थिक
१	२	३	४	५	६
१ पीक प्रात्यक्षिके : (केंद्र राज्य ६०.४०)					
१)	ज्वारी	रु. ६०००/-	हेक्टर	२५९००	१५५३.९८
२)	बाजरी	रु. ६०००/-	हेक्टर	२९५८	१७७.४५
३)	नाचणी	रु. ६०००/-	हेक्टर	३५३	२१.१५.००
एकूण पीक प्रात्यक्षिके				२९२१०	१७५२.५८
२ प्रमाणित बियाणे वितरण					
अ) संकरित बियाणे					
	ज्वारी	रु. १००००/ किंवटल	किंवटल	५८३	५८.३३
एकूण संकरित बियाणे वितरण				५८३	५८.३३
ब) सुधारित बियाणे वितरण					
१)	ज्वारी (१० वर्षाआतील अधिसूचित वाण)	किंमतीच्या ५० % किंवा रु. ३०००/ किंव. मर्यादित	किंवटल	१५००	४५.००
२)	बाजरी (१० वर्षाआतील अधिसूचित वाण)	किंमतीच्या ५० % किंवा रु. ३०००/ किंव. मर्यादित	किंवटल	५००	१५.००
एकूण				२०००	६०.००
३)	ज्वारी (१० वर्षाआतील अधिसूचित वाण)	किंमतीच्या ५० % किंवा रु. १५००/ किंव. मर्यादित	किंवटल	१०१५०	१५२.२५
एकूण				१०१५०	१५२.२५
एकूण सुधारित बियाणे वितरण २ ब (१ ते ६)				१२१५०	२१२.२५
एकूण बियाणे वितरण २ (अ+ब)				१२७३३	२७०.५८
३ प्रमाणित बियाणे उत्पादन					
सुधारित बियाणे - १० वर्षातील अधिसूचित वाण (६०:४०)					
१)	ज्वारी	रु. ३०००/-किंवटल	किंवटल	४९२६	१४७.७८
२)	बाजरी	रु. ३०००/-किंवटल	किंवटल	१६००	४८.००
३)	नाचणी	रु. ३०००/-किंवटल	किंवटल	१४१	४.२३
एकूण बियाणे उत्पादन (३)				६६६७	२००.०१
४ एकात्मिक अन्नद्रव्य व्यवस्थापन (INM)-(६०:४०)					
१)	सूक्ष्म अन्नद्रव्य	किंमतीच्या ५०% किंवा रु. ५००/किंव. मर्यादित	हेक्टर	२२०००	११०.००
२)	जैविक खते	किंमतीच्या ५०% किंवा रु. ३००/ किंव. मर्यादित	हेक्टर	२१८८६	६५.६६
एकूण एकात्मिक अन्नद्रव्य व्यवस्थापन				४३८८६	१७५.६६
५ एकात्मिक कीड व्यवस्थापन (IPM)-(६०:४०)					
१)	तणनाशके	किंमतीच्या ५० % किंवा रु. ५००/किंव. मर्यादित	हेक्टर	७३०००	३६५.००
२)	पिक संरक्षण औषधे	किंमतीच्या ५० % किंवा रु. ५००/किंव. मर्यादित	हेक्टर	२७७६५	१३८.८३
एकूण एकात्मिक कीड व्यवस्थापन				१००७६५	५०३.८३
एकूण एकात्मिक अन्नद्रव्य व कीड व्यवस्थापन (INM) & (IPM) (४+५)				१४४६५१	६७९.४८
६ फ्लेक्झी घटक					
अ) सिंचन सुविधा साहित्य					
१)	तुषार संच/पाईप	SMAM व PMKSY मा. सुचनांप्रमाणे	हेक्टर/नग	७०७०	७०७.००
एकूण				७०७०	७०७.००
क) प्राथमिक प्रक्रिया सयंत्र					
१)	क्लीनर कम ग्रेडर	रु. १.०० लाख/युनिट	संख्या	२७	२७.००
ड)	पीक पध्दतीवर आधारित प्रशिक्षण	रु. १४०००/प्रशि. (४ सत्रासाठी)	संख्या	५४	७.५६
ई) जनजागृती/प्रचार प्रसिद्धी					
१)	प्रचार व प्रसिद्धी - जिल्हास्तर	रु. १.०० लाख / जिल्हा		२७	२७.०००
२)	जिल्हास्तरीय कार्यशाळा	रु. २.५ लाख / कार्यशाळा		२७	६७.५०
एकूण फ्लेक्झी घटक				..	८३६.०६
एकूण पौष्टिक तृणधान्य (ज्वारी, बाजरी, नाचणी)				..	३७३८.७२

ड. राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान अंतर्गत भात पड क्षेत्रामध्ये कडधान्याचे उत्पादन वाढविण्यासाठी
(TPFA PULSES) कार्यक्रम (माहे मार्च, २०२० अखेर)

मासिक प्रगती अहवाल

(रु. लाखात)

अ.क्र.	बाब	अनुदानाचा दर	परिणाम	एकूण TRFAP-PULSES			
				लक्षांक		साध्य	
				भौतिक	आर्थिक	भौतिक	आर्थिक
१	२	३	४	५	६	७	८
१ पीक प्रात्यक्षिके							
अ) हरभरा		रु. १००० प्रति हे.	हेक्टर	४०६०	३६५.४०००	६७४६	५०८.०२९३
ब) मसूर		रु. १००० प्रति हे.	हेक्टर
क) मुग		रु. १००० प्रति हे.	हेक्टर	९०	८.१०००
ड) लाखोळी		रु. १००० प्रति हे.	हेक्टर	२०००	१८०.००००	३६	१.८९८८
एकूण पीक प्रात्यक्षिके १ अ ते १ ड				६१५०	५५३.५०००	६७८२	५०९.९२८१
२ उत्पादन साधने							
अ) प्रमाणित बियाणे वितरण (१० वर्षांच्या आतील)							
१)	हरभरा	रु. २५०० प्रति किंवा	किंवाटल	४०३८	१००.९५००	२४६५	५८.७५२५
२)	लाखोळी	रु. २५०० प्रति किंवा	किंवाटल	५००	१२.५०००
३)	वाल (Doltichous bean)	रु. २५०० प्रति किंवा	किंवाटल	६२	१.५५००
एकूण २ (१) ते २ (३)				४६००	११५.००००	२४६५	५८.७५२५
ब)	जैविक खते	रु. ३०० प्रति हे.	हेक्टर	५०००	१५.००००	२४६५	५८.७५२५
एकूण २ अ ते २ ब				९६००	१३०.००००	५१२२	६६.०७३४
पीक पध्दतीवर आधारित प्रशिक्षण (Four Sessions)		रु. १४००० प्रति हे.	संख्या	१००	१४.००००	९९	१३.४५५०
एकूण एकंदर				६९७.५०००	५८९.४५६

ड. राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान सन २०२०-२१ भात पड क्षेत्रामध्ये कडधान्याचे उत्पादन वाढविण्यासाठी (TRFAP-PULSES) कार्यक्रम
कृति आराखडा २०२०-२१

(रु. लाखात)

अ.क्र.	तपशील	अनुदानाचा दर	भौतिक	लक्षांक		
				आर्थिक		एकूण
				केंद्र हिस्सा	राज्य हिस्सा	
१	२	३	४	५	६	७
१ सुधारीत तंत्रज्ञानावर आधारित पीक प्रात्यक्षिके						
अ)	हरभरा	रु. १००० प्रति हे.	९८५०	५३१.९००	३५४.६००	८८६.५००
ब)	लाखोळी	रु. १००० प्रति हे.	१५०	८.१००	५.४००	१३.५००
एकूण १			१००००	५४०.०००	३६०.००	९००.००
२ उत्पादन निविष्ठा						
अ) प्रमाणित बियाणे वितरण						
१)	हरभरा	रु. २५०० प्रति किंवाटल	१२०००	१८०.०००	१२०.००	३००.००
ब) उत्पादन निविष्ठा (IPM)						
१)	पीक संरक्षण औषधे	रु. ५०० प्रति हे.	१००००	३०.०००	२०.०००	५०.०००
एकूण २ अ ते २ ब			..	२१०.०००	१४०.०००	३५०.०००
पीक पध्दतीवर आधारित प्रशिक्षण (४ सत्र)		१४०००	१७०	१४.२८०	९.५२०	२३.८००
एकूण एकंदर				७६४.२८०	५०९.५२०	१२७३.८००

नानाजी देशमुख कृषी संजीवनी प्रकल्प
Project on Climate Resilient Agriculture (PoCRA)

जागतिक बँकेच्या अर्थसहाय्याने नानाजी देशमुख कृषी संजीवनी प्रकल्पाच्या अंमलबजावणीस दिनांक १८ मे, २०१८ पासून सुरूवात झाली आहे. प्रकल्पाचा कालावधी सन २०१८ ते सन २०२४ पर्यंत ६ वर्षांसाठी आहे. प्रकल्पाची एकूण किंमत रु. ४००० कोटी असून यांमध्ये जागतिक बँकेचा वाटा रु. २८०० कोटी (७०%) व राज्य शासनाचा वाटा रु. १२०० कोटी (३०%) आहे. प्रकल्प अंमलबजावणीकरिता महाराष्ट्रातील मराठवाडा व विदर्भातील १५ जिल्ह्यातील ५१४२ गावे निवडली आहेत. प्रकल्पाची तीन टप्प्यांमध्ये अंमलबजावणी करण्यात येत आहे. प्रकल्पाचा उद्देश हा "महाराष्ट्रातील निवडक जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांना हवामान बदलामुळे उद्भवलेल्या परिस्थितीशी जुळवून घेण्यास सक्षम करणे आणि शेती व्यवसाय किफायतशीर करण्यास सहाय्य करणे."

प्रकल्प अंमलबजावणीसाठी पहिल्या टप्प्यातील १२२० गावांचे सूक्ष्म नियोजन करून गावनिहाय सविस्तर प्रकल्प आराखडा तयार करण्यात आलेले आहेत. तसेच गाव पातळीवर ३८३० ग्राम कृषी संजीवनी समितीची स्थापना व ३५७३ कृषी ताईची नेमणूक करण्यात आली आहे. हवामान अनुकूल तंत्रज्ञान शेतकऱ्यांपर्यंत पोहोचविण्यासाठी सन २०२०-२१ मध्ये ६३४४ शेतीशाळांचे आयोजन करण्यात आले होते. वैयक्तिक लाभाच्या घटकासाठी डिसेंबर, २०२० अखेर ५१०.९० प्रकल्पाच्या DBT पोर्टलवर ६,८०,७९४ शेतकऱ्यांची नोंदणी केली असून १,३९,२८८ अर्जांना रु. ५१०.९० कोटी हस्तांतरित करण्यात आलेले आहेत. प्रकल्पांतर्गत काढणीपश्चात व्यवस्थापन व मूल्य साखळीचे बळकटीकरण येत असून शेतकरी उत्पादक कंपनी/संघ व नोंदणीकृत शेतकरी बचत गट यांना वित्त पुरवठा करण्यात येतो. आजअखेर अर्थसहाय्यासाठी ४९२ प्रस्थाव प्राप्त झालेले असून ३३१ प्रस्तावांना पूर्वसंमती देण्यात आली आहे. त्यापैकी ५८ प्रकल्पांना रु. ६.८८ कोटी अर्थसहाय्य देण्यात आलेले आहे. प्रकल्पांतर्गत मृद व जलसंधारण ६३८ कामे पूर्ण करण्यात आली असून त्यावर ११.७२ कोटी खर्च झाला आहे. प्रमुख पिकांच्या हवामान अनुकूल वाणांचे बियाणे शेतकऱ्यांना उपलब्ध करण्यासाठी प्रकल्पांतर्गत विशेष प्रयत्न करण्यात येत आहेत. प्रकल्पांतर्गत संस्थात्मक क्षमता विकासावर विशेष भर देण्यात येत आहे. अत्यंत उच्च दर्जाचे तांत्रिक मार्गदर्शन व प्रकल्प अंमलबजावणीमध्ये अचूकता घेण्यासाठी देश/राज्य स्तरावर ICAR IIT-Bombay, CSSRI, CRIDA, NBSS & LUP, TISS, YASHADA, GSDA GIPE, Agri. Universities आणि KVKs संस्थांशी सामंजस्य करार करण्यात आले आहेत.

मा. बाळासाहेब ठाकरे कृषी व्यवसाय व ग्रामीण परिवर्तन (स्मार्ट) प्रकल्प

राज्यात अल्प व अत्यल्प भूधारकांची संख्या अधिक असल्याने त्यांना संघटीत करून शेतकऱ्यांचे गट व कंपनी स्थापन करणे, गटशेतीवर भर देणे आणि त्या माध्यमातून शेतमालाचे एकत्रीकरण करून शेतकऱ्यांचा बाजार संपर्क वाढविणे आवश्यक आहे, यासाठी राज्यात सुमारे २९०० शेतकरी उत्पादक कंपन्या, महिलांचे ४०६ लोक संचालित साधन केंद्र व ७९८ प्रभाग संघ स्थापन करण्यात आलेले आहेत. महाराष्ट्रात पिकविल्या जाणाऱ्या विविध पिकांच्या कार्यक्षम मूल्यसाखळ्या विकसित करण्यामध्ये या संघटीत शेतकऱ्यांचा सहभाग घेण्यासाठी जागतिक बँकेच्या अर्थसहाय्याने मा. बाळासाहेब ठाकरे कृषी व्यवसाय व ग्रामीण परिवर्तन (स्मार्ट) प्रकल्प राबविण्यात येत आहे.

प्रकल्पाचे उद्दिष्ट :- "राज्यात अल्प आणि अत्यल्प भूधारक शेतकऱ्यांना केंद्रस्थानी ठेवून प्रमुख पिकांच्या स्पर्धाक्षम व समावेशी मूल्यसाखळ्या विकसित करणे"

प्रकल्प गुंतवणूकआराखडा :- प्रकल्पाचा कालावधी ७ वर्षे असून एकूण अंदाजित प्रकल्प खर्च रु. २१०० कोटी इतका आहे. त्यापैकी सुमारे रु. १४७० कोटी जागतिक बँक (आयबीआरडी) कडून अल्प व्याजदरांचे कर्ज घेण्यात येणार असून महाराष्ट्र शासन सुमारे रु. ५६० कोटी उपलब्ध करून देईल. ग्राम सामाजिक परिवर्तन फाउंडेशन (व्हीएसटीएफ) च्या माध्यमातून खाजगी क्षेत्राचा सहभाग (सीएसआर) सुमारे रु. ७० कोटी इतका असणार आहे.

प्रकल्प अंमलबजावणी संरचना :- सदरचा प्रकल्पाच्या अंमलबजावणीसाठी कृषी विभाग हा नोडल विभाग असून त्यासह खालील सात विभागांचा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष (संलग्न यंत्रणांच्या माध्यमातून) सहभाग राहणार आहे. १) कृषी, २) कृषी पणन, ३) सहकार, ४) पशुसंवर्धन, ५) ग्राम विकास, ६) महिला व बाल विकास आणि ७) नगर विकास.

प्रकल्प अंमलबजावणीमध्ये संलग्न यंत्रणा :- १) महाराष्ट्र राज्य कृषी पणन मंडळ, २) महाराष्ट्र राज्य वखार महामंडळ, ३) महाराष्ट्र राज्य सहकारी कापूस उत्पादक पणन महासंघ, ४) महाराष्ट्र सहकार विकास महामंडळ, ५) महाराष्ट्र ग्रामीण जिवनोन्नती मिशन, ६) महिला आर्थिक विकास महामंडळ, ७) ग्राम सामाजिक परिवर्तन फाउंडेशन आणि ८) पुणे महानगरपालिका.

राज्यस्तरावर प्रकल्प संनियंत्रणासाठी मा. मुख्य सचिव यांच्या अध्यक्षतेखाली सूकाणू समिती स्थापन करण्यात आली असून सर्व अंमलबजावणी यंत्रणांमध्ये योग्य समन्वयासाठी सचिव कृषी यांच्या अध्यक्षतेखाली "स्मार्ट सोसायटी" स्थापन करण्यात आलेली आहे. या सोसायटीच्या अंतर्गत एक "प्रकल्प समन्वय व व्यवस्थापन कक्ष" आणि सर्व संलग्न विभागांमध्ये "प्रकल्प अंमलबजावणी कक्ष" स्थापन करण्यात आलेले आहेत. त्याचबरोबर विभागीय आणि जिल्हा पातळीवरही प्रकल्प अंमलबजावणी कक्ष स्थापन करण्यात येतील.

प्रकल्पाची सद्यस्थिती :- सदर प्रकल्पासाठी जागतिक बँकेच्या सहकार्याने तयार करण्यात आलेल्या प्रकल्प अंमलबजावणी आराखड्याला राज्य शासनाने मंजुरी दिलेली असून कर्ज मंजुरीसाठी जागतिक बँक आणि केंद्र शासनाबरोबर नोव्हेंबर २०१९ मध्ये वाटाघाटी करण्यात आल्या व दि. २४ जानेवारी, २०२० रोजी प्रकल्प करार व कर्ज करार स्वाक्षरीत करण्यात आलेले आहेत. जागतिक बँकेच्या संचालक मंडळाने सदर प्रकल्पाला दि. १७ डिसेंबर, २०१९ रोजी मान्यता दिलेली असून प्रकल्पाची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी २३ मार्च २०२० पासून सुरू झालेली आहे.

महाराष्ट्र राज्याच्या मा. मुख्यमंत्री महोदयांनी "विकेल ते पिकेल" अभियानाची घोषणा करून या अभियानातील एक अग्रणी प्रकल्प म्हणून मा. बाळासाहेब ठाकरे कृषी व्यवसाय व ग्रामीण परिवर्तन प्रकल्पाचे दि. १० सप्टेंबर २०२० रोजी उद्घाटन केले. याचवेळी प्रकल्पात सहभागी होऊ इच्छिणाऱ्या शेतकऱ्यांच्या संस्था आणि खरेदीदारांचे अर्ज मागविण्यासाठी जाहिरातदेखील प्रसिध्द करण्यात आली आहे. या आवाहनाला प्रतिसाद देत १९५९ शेतकरी उत्पादक कंपनी २८३३ आत्मा नोंदणीकृत गट, २६२ लोक संचालित साधन केंद्र आणि ७१० प्रभाग संघ अशा एकूण ५७६४ शेतकऱ्यांच्या समुदाय आधारित संस्थांचे आणि १८ खरेदीदारांचे अर्ज प्राप्त झालेले आहेत. अर्जांच्या छाननीनंतर पात्र संस्थांच्या मागणीनुसार मुख्य साखळी विकासाचे सविस्तर प्रकल्प तयार करून त्यांची अंमलबजावणी करण्यात येईल.

सुधारित आकृतीबंधानुसार मंजूर पदांचा तपशील

अ.क्र.	पदनाम	मंजूर	वेतनश्रेणी	ग्रेड	वेतन	वेतन मॅकट्रिक्स सुधारित वेतन
१	२	३	४	५	Designation	
१	आयुक्त कृषी	1	37400-67000	10000	Commissioner of Agriculture	S-30 : 144200-218200
२	संचालक	5	37400-67000	8700	Director of Agriculture	S-27 : 118500-214100
३	कृषी सह संचालक	14	15600-39100	7600	Joint Director of Agriculture	S-25 : 78800-209200
४	कृषी सह संचालक (आस्था)	1	15600-39100	7600	Joint Director of Agriculture (ESTT)	S-25 : 78800-209200
५	अधीक्षक कृषी अधिकारी (संवर्ग)	46	15600-39100	6600	Dy. Superintending Agri. Officer	S-23 : 67700-208700
६	कृषी उप संचालक म. कृ. से. गट-अ	202	15600-39100	5400	Dy. Director of Agri.	S-20 : 56100-177500
७	वरिष्ठ प्रशासन अधिकारी	2	15600-39100	6600	Senior Administrative officer.	S-13 : 67700-208700
८	प्रशासकीय अधिकारी	11	9300-34800	5000	Administrative Officer	S-18 : 49100-155800
९	सहाय्यक संचालक (लेखा)	2	15600-39100	5400	Asst. Director (ACC)	S-20 : 56100-177500
१०	म.कृ.से. वर्ग-२	800	9300-34800	4600	M. A. S. Group-B	S-16 : 44900-142400
११	लेखा अधि, वर्ग-२	47	9300-34800	4600	Account officer Class- II	S-16 : 44900-142400
१२	सा. रा. से. वर्ग-२	44	9300-34800	4400	Asst. Admin. Officer. Class-II	S-15 : 41800-132300
१३	स्वीय सहाय्यक	6	9300-34800	4400	Personal Assistant	S-15 : 41800-132300
१४	म.कृ.से.वर्ग-२ (क) कृषी अधिकारी	1652	9300-34800	4400	M. A. S. Group-B (Junior) Agricultural officer	S-15 : 41800-132300
१५	कृषी/कनिष्ठ अभियंता	8	9300-34800	4400	Agri./Junior Engineer	S-15 : 41800-132300
१६	कृषी पर्यवेक्षक	2726	9300-34800	4200	Agri. Supervisor	S-13 : 35400-112400
१७	कृषी सहाय्यक	11599	5200-20200	2400	Agri.-Assistant	S-8 : 25500-81100
			5200-20200	2800	After completion of 7 yrs. service	
१८	अधीक्षक	93	9300-34800	4300	Superintendent	S-14 : 38600-122800
१९	सहाय्यक अधीक्षक	404	9300-34800	4200	Assistant Sup.	S-13 : 35400-112400
२०	वरिष्ठ लिपिक	883	5200-20200	2400	Senior Clerk	S-8 : 25500-81100
२१	लिपिक/टंकलेखक	2056	5200-20200	1900	Clerk/Typist	S-6 : 19900-63200
२२	आरेखक	34	5200-20200	2800	Draftman	S-10 : 29200-92300
			9300-34800	4300	After 4 yrs. of Qualifying service	S-14 : 38600-122800
२३	अनुरेखक	1978	5200-20200	2000	Tracer	S-7 : 21700-69100
			5200-20200	2400	After 7 yrs. of Qualifying service	S-8 : 25500-81100
२४	सहाय्यक ग्रंथपाल	1	5200-20200	2000	Asstt. librarian	S-7 : 21700-69100
२५	लघुलेखक (उच्चश्रेणी)	18	9300-34800	4400	Stenographer (Higher grade)	S-15 : 41800-132300

सुधारित आकृतीबंधानुसार मंजूर पदांचा तपशील-समाप्त

अ.क्र.	पदनाम	मंजूर	वेतनश्रेणी	ग्रेड वेतन	वेतन मॅकट्रिक्स सुधारित वेतन	
१	२	३	४	५	Designation	
२६	लघुलेखक (निम्नश्रेणी)	73	9300-34800	4300	Stenographer (Lower grade)	S-14 : 38600-122800
२७	लघुटंकलेखक	74	5200-20200	2400	Steno-Typist	S-8 : 25500-81100
२८	वाहन चालक	603	5200-20200	1900	Driver	S-6 : 19900-63200
२९	यंत्रवाला	1	5200-20200	2400	Machineman	S-8 : 25500-81100
३०	टिलर ऑपरेटर	15	4440-7440	1300	Tiller Operator	S-1 : 15000-47600
३१	नाईक/दफ्तरी	115	4440-7440	1600	Naik/Daftari	S-3 : 16600-52400
३२	शिपाई/रखवालदार	2852	4440-7440	1300	Peon/Watchman	S-1 : 15000-47600
३३	स्वच्छक/विलनर	21	4440-7440	1300	Cleaner	S-1 : 15000-47600
३४	माळी/रोपमळामदतनीस	627	5200-20200	1800	Mali (Ropmali Helper)	S-5 : 18000-56900
३५	ग्रेड-१/ प्रशिक्षित मजूर	463	4440-7440	1300	Trained mazdoor	S-1 : 15000-47600
३६	प्रयोगशाळा सहाय्यक/मदतनीस/ परिचर	25	4440-7440	1300	Lab. Assistant /Attendent Helper	S-1 : 15000-47600

एकूण .. 27502

तक्ता दोन

अंतर्गत लेखापरिक्षणाच्या कृती आराखड्याचा गोषवारा, सन २०२१-२२

अ.क्र	कार्यालयाचे नाव / विभाग	अंतर्गत		
		मागील वर्ष	चालू वर्ष	एकूण घटक-वर्ष
१	वि.कृ.स.सं., ठाणे	२०१९-२०	२०२०-२१	२ वर्षे
२	वि.कृ.स.सं., नाशिक	२०१८-१९ २०१९-२०	२०२०-२१	३ वर्षे
३	वि.कृ.स.सं., पुणे	२०१९-२०	२०२०-२१	२ वर्षे
४	वि.कृ.स.सं., कोल्हापूर	..	२०२०-२१	१ वर्ष
५	वि.कृ.स.सं., औरंगाबाद	२०१९-२०	२०२०-२१	२ वर्षे
६	वि.कृ.स.सं., लातूर	२०१६-१७ २०१७-१८ २०१८-१९ २०१९-२०	२०२०-२१	५ वर्षे
७	वि.कृ.स.सं., अमरावती	२०१९-२०	२०२०-२१	२ वर्षे
८	वि.कृ.स.सं., नागपूर	२०१७-१८ २०१८-१९ २०१९-२०	२०२०-२१	४ वर्षे
			एकूण घटक वर्ष	२१ वर्ष

संचालन व प्रशासन
Directorate and Administration

अनिवार्य योजना : (Non plan scheme) :

तक्ता-एक TABLE-I

अ. क्र.	तपशील	प्रत्यक्ष खर्च सन २०१९-२०२०	अर्थसंकल्पीय अंदाज सन २०२०-२०२१	सुधारीत अंदाज सन २०२०-२०२१	अर्थसंकल्पीय अंदाज सन २०२१-२०२२	Details
1	2	3	4	5	6	7
		Actual Exp. 2019-20	Budget Estimates 2020-21	Revised Estimates 2020-21	Budget Estimates 2021-22	
	मागणी क्र. डी-२					
१	२२३५-सामाजिक सुरक्षा व कल्याण इतर सामाजिक सुरक्षा व कल्याण कार्यक्रम देव संलग्न विमा योजनेनुसार प्रदाने (२२३५ ३१५९)	2460	10260	4220	9760	Demand No.D-2, 2235-Social Security & Welfare Other Social Security & Welfare Programme Deposit linked Insurance Scheme. (2235 3159)
	मागणी क्र. डी-३					
२	२४०१-पीक संवर्धन (००) (००१) संचालन व प्रशासन (००) (००१) कृषि आयुक्तालय (भारत) (२४०१ ०१२७)	70	800	300	800	Demand No.D-3, 2401-Crop Husbandary 001-Directorate & Administration 001-Commissionerate of Agriculture (committed) (2401 0127) (Charged)
३	(००) (००१) कृषि आयुक्तालय (२४०१ ०१३६)	4162169	6492574	4677369	6644800	(00) (01) Commissionerate of Agriculture (2401 0136)
४	(००) (०२) जिल्हा कृषि कार्यालये (२४०१ ०१४५)	7582117	11193166	7109582	11318738	(00) (02) Divisional and District Agriculture Offices. (2401 0145)
५	(००) (०३) जिल्हा कृषि कार्यालये (२४०१ ०१५४)	84826	159965	99113	158323	(00) (03) District Agriculture Officers. (2401 0154)
६	(००) (००७) जिल्हा परिषदांना आस्थापना अनुदाने (२४०१ ०१६३)	1225522	1497933	1252421	1553989	(00) (07) Establishment Grants to Zilla Parishads (2401 0163)
७	(००) (०८) संगणक सेवा-कृषि संचालनालय कार्यालयाच्या संगणकीकरण सेवेवरील खर्च (२४०१ १४७३)	50	112	28	112	(00) (08) Computer Services. Expenditure on Computerisation service in the Directorate of Agriculture (2401 1473)
	१०३ वि-बियाणे					103-Seeds
८	(००) (०१) तालुका बिजगुण प्रक्षेत्रे (२४०१ ०२६१)	293295	462192	455508	460646	(00) (01) Taluka Seed Multiplication Farm (2401 0261)
९	(००) (०२) बिज रासायनिक खत नियंत्रण व किडनाशक चाचणी प्रयोगशाळा (२४०१ ०३०५)	221915	252565	224231	263613	(00) (02) Seed testing, Fertilizer Control and Pesticides testing laboratories (2401 0305)

तक्ता-एक (चालू) TABLE-I-Contd.

1	2	3	4	5	6	7
	१०९ विस्तार व शेतकरी प्रशिक्षण					109-Extension & Farmers Training
१०	(०१) (०१) कृषि विषयक माहिती पथक (२४०१ ०७३५)	8636	11266	7380	10820	(01) (01) Agriculture Information Unit (2401 0735)
११	(०१) (०२) शेतकरी मासिक (२४०१ ०७४४)	18676	37716	24396	38400	(01) (02) Shetkari Magazine (2401 0744)
१२	(०१) (४६) वसंतराव नाईक राज्य कृषि व्यवस्थापन व तिच्या सात संलग्न संस्थांना सहाय्यक अनुदान (२४०१ ४२५८)	75358	112384	86565	119932	(01) (46) Grant-in-aid to Vasantao Naik State Agricultural Management Training Institute Nagpur and its Seven allied Institutes. (2401 4258)
	११० पिक विमा					110 Crop Insurance
१३	(००) (०८) प्रधानमंत्री पिक विमा योजनेअंतर्गत विमा हप्त्यासाठी अर्थसहाय्य (राज्य हिस्सा) (२४०१ ए ६६४)	23458395	16538000	20538000	20000000	(00) (10) Supplementary Grant for Pradhanmantri Crop Insurance Scheme (2401 B 052)
१४	(००) (१०) प्रधानमंत्री फसल विमा योजनेअंतर्गत पुरक अनुदान (२४०१ बी ०५२)	185398	100000	100000	200000	(00) (10) Supplementary Grant for Pradhanmantri Crop Insurance Scheme (2401 B 052)
	मागणी क्र. डी-३					Demand No. D-3
	२४०२-मृद व जलसंधारण					2402-Soil and Water Conservation
	१०१-मृद सर्वेक्षण व चाचणी					101-Soil Survey Testing
१५	(००) (०२) मृद सर्वेक्षण आणि अन्वेषण व मृद विश्लेषण रसायन प्रयोगशाळा (२४०२ ००३२)	215303	292846	287825	312582	(00) (02) Soil Survey and Trial & Soil Analysis Chemical Laboratories (2401 0032)
	मागणी क्र. डी-३					Demand No. D-3
	२४१५-कृषि विषयक संशोधन व शिक्षण					2415-Agricultural Research and Education
	१२०-इतर संस्थांना सहाय्य					120-Assistance to other Institutions
१६	महाराष्ट्र कृषि विषयक शिक्षण व संशोधन परिषदेला सहाय्यक अनुदान (२४१५ ००६१)	12205	34777	14664	34552	Grants in aid to Maharashtra Council of Agricultural Education and Research (2415 0061)

तक्ता-एक (चालू) TABLE-I-Contd.

1	2	3	4	5	6	7
	मागणी क्र. डी-७					
	२७०२ लहान पाटबंधारे					
१७	१०४ आयाकट विकास (००) (०१) अन्विक्षा नि प्रयोग निर्देशन प्रक्षेत्रे (२७०२ १९३३)	१९६०	३७८०	३७८०	३९६९	DEMAND No. D-7 2702 Minor Irrigation 104 Ayacut Development (00) (01) Trial Cum Demonstration Farms (2702 1933)
	मागणी क्र. डी-११					
	७६१० शासकीय कर्मचारी इत्यादीना कर्जे					
१८	२०१ घरबांधणी अग्रीम (७६१० ०२११)	१३७१२४	१९९१००	४९७७५	१९९१००	DEMAND No. D-11 7610 Loans to Govt. Servants etc. 201 House Building Advance (7610 0211)
१९	२०२ मोटी वाहन खरेदी अग्रीम (७६१० ०२२९)	११३०	४०५०	१०१३	४०५०	Advances for purpose of motor vehicle (7610 0229)
२०	२०३ इतर वाहन खरेदी अग्रीम (७६१० ०२३८)	..	२५	०६	२५	203 Advances for purchase of other conveyances (7610 0238)
२१	२०४ संगणक खरेदी अग्रीम (७६१० १९२२)	४१६	१८३५	४५९	१८३५	Advances for purposes of computer (7610 1922)

तक्ता-दोन (चालू) TABLE-II-Contd.

1	2	3	4	5	6	7
	१०५-खते व रासायनिक खते					105-Manures and Fertilizers
७	(००) (३१) डीएपी व मिश्र रासायनिक खतांचा पुरवठा करण्यासाठी येणारा खर्च भागविण्यासाठी अर्थसहाय्य (राज्य) (२४०१ ८२०८)	..	100000	50000	200000	(00)(31) Subsidy to meet expenditure for Supply of DAP and complex fertilizers (Scheme) (2401 8208)
८	(००) (३६) कृषि उन्नती योजना परंपरागत कृषि विकास योजना (केंद्र पुरस्कृत योजना) (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (२४०१ ए०६५)	96531	266600	200000	106600	(00) (36) Krushi Unnati Yojana-Paramparagat Krushi Yojana (CSS) (State Share 40%)(GEN)(2401 A065)
९	(००) (३७) सेंद्रिय शेती/विषमुक्त शेती (राज्य कार्यक्रम) डॉ. पंजाबराव देशमुख जैविक शेती मिशनसाठी मिशन प्रोजेक्ट मॅनेजमेंट बोर्ड यांना सहाय्यक अनुदान (कार्यक्रम) (२४०१ ए१३१)	59999	207597	104797	100000	(00)(37) Sendriya Sheti/ Vishmukta Sheti (State Scheme) For Implementation of Dr. Panjabrao Deshmukh Jaivik Sheti Mission Grant in Aid to Mission Project to Management Board (Scheme) (2401 A931)
	१०८-वाणिज्यिक पिके					108-Commercial crop.
१०	(०१) (१६) कृषि उन्नती योजना-राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-कापूस (कें. पु. योजना) (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (२४०१ ए २५२)	8940	13883	13883	13800	(01) (16) Krushi Unnati Yojana-National Food Security Mission Cotton (CSS) (State Share 40%)(GEN) (2401 A 252)
११	(०२) (११) कृषि उन्नती योजना-राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-ऊस-(कें. पु. योजना) (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (२४०१ ए २४३)	14004	17243	17243	17200	(02) (08) Krushi Unnati Yojana-National Food Security Mission Sugarcane (CSS) (State Share 40%)(GEN) (2401 A 243)
१२	(०२) (१२) ऊस पिकांखालील क्षेत्र सुक्ष्म सिंचनाखाली आणण्याची योजना (जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँकांना देय व्याजाचा राज्य हिस्सा) (कार्यक्रम) (२४०१ ए८१५)	1	(02) (12) Scheme for Micro Irrigation of Sugarcane Crops (State Share of Interest payable to District Central Co-operative Bank) (Scheme)(2401 A815)

तक्ता-दोन (चालू) TABLE-II-Contd.

1	2	3	4	5	6	7
	१०९-विस्तार व प्रशिक्षण					109-Extension and Training-
१३	(०१) (०३) पिक स्पर्धा (२४०१ ०७५३)	..	8500	6375	36444	(01)(03) Crop Competition (2401 0753)
१४	(०१) (३९) शेतकऱ्यांचे देशाबाहेर अभ्यास दौरा (राज्य योजना) (२४०१ ४३६५)	..	40000	1	10000	(01) (39) Study tours of Farmers outside the Country. (State Plan) (2401 4365)
१५	(०१)(४३) कृषि उन्मती योजना राज्याच्या कृषि विस्तार कार्यक्रमांना विस्तार विषयक सुधारणाकारिता सहाय्य उपअभियान (केंद्र पुरस्कृत योजना) (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (२४०१ ४४३६)	213719	266600	266600	266600	(01) (43) Krishi Unnati Yojana-Sub Mission on Support to State Agriculture Extension Programme for Extension Reforms (CSS) (State share 40%) (2401 4436)
१६	(०१)(४७) वसंतराव नाईक राज्य कृषि व्यवस्थापन प्रशिक्षण संस्था (राज्य योजना) (२४०१ २६४९)	..	60000	20000	60000	(01) (47) Establishment of Vasant Rao Naik Krishi Vyavasthapan Prashishan Sanstha (State Plan) (2401 2649)
१७	(०१)(५३) कृषि उन्मती योजना-राष्ट्रीय विकास योजनेअंतर्गत अर्थसहाय्य (केंद्र पुरस्कृत योजना) (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (२४०१ २२७२)	52718	160000	160000	133300	(01)(53)Krushi Unnati Yojana-National Mission on Sustainable Agriculture
१८	(०१)(५४) जिल्हा कृषि महोत्सव योजना (राज्य योजना १०० टक्के) (२४०१ २६९९)	..	68000	34000	68000	RAD Prog. (CSS) (State Share-40%) (Gen) (2401 A272)
१९	(०१)(५५) गट शेतीस प्रोत्साहन व सबलीकरणसाठी शेतकऱ्यांच्या गटशेतीस चालना देणे (राज्य योजना १०० टक्के) (२४०१ २७८२)	441113	1100000	550000	750000	(01)(54) District Agriculture Festival Scheme (State share 100%) (2401 A691)
२०	(०१)(५७)-राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान वन शेती उप अभियान (कें.पु.यो.) (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (२४०१ २८३३)	4156	5322	5322	10500	(01)(57) National Mission for sustainable Agriculture-Sub Mission on Agro Forestry (CSS) (State Share-40%) (2401 A833)

तक्ता-दोन (चालू) TABLE-II-Contd.

1	2	3	4	5	6	7
	११०-पीक विमा					
२१	(००) (०६) शेतकरी अपघात विमा योजना (राज्य योजना) (२४०१ ४४२७)	980702	1100000	600000	1000000	110 Crop Insurance Schemes (00)(06) Personal Accident Insurance Schemes for Farmers (State Plan) (2401 4427)
२२	(००) (०७) हवामानावर आधारित फळपीक विमा योजना (राज्य योजना) (२४०१ ९४०२)	3800000	3800000	4909600	2500000	(00)(07) Weather Based Fruit Crop Insurance Schemes (State Plan) (2401 9402)
२३	(००) (०९) प्रधानमंत्री पीक विमा योजने अंतर्गत नारळ विमा योजना (राज्य योजना) (२४०१ ए६७३)	..	250	250	250	(00) (09) Coconut Insurance Under Pradhan Mantri Crop Insurance Scheme (State Plan) (2401 A673)
	११३-कृषि अभियांत्रिकी					
२४	(००) (१६) कृषि उन्नती योजना-अभियांत्रिकीकरण उप अभियान (कॅ.पु.यो.) (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (२४०१ ८७३६)	306896	400000	400000	400000	113 Agriculture Engineering (00) (16) Krishi Unnati Yojana- Agricultural Mechanization Sub Mission (CSS) (State Share 40%) (2401 8736)
२५	(००)(१८) राज्य पुरस्कृत कृषि अभियांत्रिकीकरण योजना (कार्यक्रम) (२४०१ ए९१३)	397320	760000	380000	1500000	(00)(18) State Sponsored Agricultural Mechanization Scheme (Scheme) (2401 A913)
२६	(००)(२०) प्रधानमंत्री कृषि सिंचन योजना प्रति थंब अधिक पिक (पुरक पाणी व्यवस्थापन बाबी) (कॅ.पु.यो.) (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (सर्वसाधारण) (२४०१ ए९८७)	..	1	1	..	(00)(20) PMKSY per Drop more crop (Supplementary water management activities (CSS) (State share 40%) (General) (2401 A987)
२७	(००)(२१) प्रधानमंत्री कृषि सिंचन योजना (सुक्ष्म सिंचन) (कार्यक्रम) (२४०१ ए९९६)	1563381	2000000	1500000	2120000	(00)(21) Pradhan Mantri Krishi Sinchan Yojana Per Drop More Drop Micro Irrigation (2401 A996)

तक्ता-दोन (चालू) TABLE-II-Contd.

1	2	3	4	5	6	7
२८	(००)(२२) मुख्यमंत्री शाश्वत कृषि सिंचन योजना (सर्वसाधारण) (कार्यक्रम) (२४०१ बी०७२)	..	2250000	750000	4000000	(00)(22) Chief Minister sustainable Agriculture Irrigation Scheme (General) (2401 B072)
२९	११५-लहान/सीमान्त शेतकऱ्यांची आणि शेतमजुरांची योजना	1640466	3500000	4900000	3500000	115 Scheme of small/Marginal Farmers and Agricultural Labour
३०	(००)(०२) नानाजी देशमुख कृषि संजीवनी प्रकल्प (हवामान अनुकूल कृषि प्रकल्प) (बाह्य हिस्सा ७० टक्के) (कार्यक्रम) (२४०१ ए६४६)	627287	1500000	1840500	1500000	(00) (02) Nanaji Deshmukh Krishi Sanjivani Pralpa Project on Climate Resilient Agriculture) (External Share 70%) (Scheme) (2401 A646)
३१	(००) (०४) महाराष्ट्र राज्य कृषि व्यवसाय व ग्रामीण परिवर्तन (SMART) प्रकल्प (राज्य हिस्सा ३० टक्के) (कार्यक्रम) (२४०१ ए६५५)	9965	210000	210000	425800	(00) (03) Nanaji Deshmukh Krishi Sanjivani Pralpa (Project on Climate Resilient Agriculture) (State Share 30%) (2401 A655)
३२	(००)(०५) महाराष्ट्र राज्य कृषि व्यवसाय व ग्रामीण परिवर्तन (SMART) प्रकल्प (राज्य हिस्सा ७२.४१ टक्के) (कार्यक्रम) (२४०१ ए९६९)	..	490000	490000	1000000	(00)(04) State of Maharashtra Agri. Business and Rural Transformation Programme (SMART) (State Share 27.59%) (2401 A951)
३३	(७८९)-अनुसूचित जाती उपाययोजना	100000	(789) Schedule Caste Scheme
३४	(००)(०६) कृषि उन्ती योजना-राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-अन्नधान्य पिके (केंद्र पुरस्कृत योजना) (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (२४०१ ए १७२)	1929	(00)(37) Krushi Unnati Yojana-National Food Security Mission-Food Grain Crops (CSS) (State Share 40%) (SCSP) (2401 A 172)
	(००)(०८) कृषि उन्ती योजना-राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-१०८-वाणिज्यिक पीके-ऊस (कें.पु.यो.) (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (२४०१ ए९९२)	(00)(08) Krushi Unnati Yojana-National Food Security Mission-Food Grain Commercial Corps Sugarcane (CSS) (State Share 40%) (SCSP) (2401 A192)

तत्त्वा-दोन (चालू) TABLE-II-Contd.

1	2	3	4	5	6	7
३५	(००)(१०) कृषि उन्नती योजना-राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-१०८-वाणिज्यीक पीके-कापूस (कॅ.पु.यो.) (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (२४०१ ए२१६)	1483	(01)(10) Krushi Unnati Yojana-National Food Security Mission-Food Grain Crops Commercial Crops-Cotton (CSS) (State Share 40%) (SCSP) (2401 A216)
३६	(००)(१२) कृषि उन्नती योजना-राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान-अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रम व हवामान बदल शाश्वत शेती सनियंत्रण प्रतिमाणकरण नेटवर्किंग कार्यक्रम (कॅ.पु.यो.) (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (२४०१ ए २१९)	3568	(00)(12) Krushi Unnati Yojana-National Mission on Sustainable Agriculture Rainfed Area Development and Climate Change Sustainable Agriculture, Monitoring, Modelling and Networking Programme (CSS) (State Share 40%) (SCSP) (2401 A299)
३७	(००)(१४) कृषि उन्नती योजना-उप अभियान-कृषि अभियांत्रिकीकरण (कॅ.पु.यो.) (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (२४०१ ए३१४)	8000	(00)(14) Krushi Unnati Yojana-Sub Mission on Agricultural Mechanisation (CSS) (State Share 40%) (SCSP) (2401 A314)
३८	(००)(२४) प्रधानमंत्री कृषि सिंचन योजना प्रति थंब अधिक पिक (कॅ.पु.यो.) (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (२४०१ ए४१२)	53631	(00)(24) PMKSY per Drop more crop (Micro Irrigation) (CSS) (State share 40%) (2401 A412)
३९	(००)(२५) कृषि उन्नती योजना-कृषि विस्तार कार्यक्रमांना विस्तार विषयक सुधारणा करण्या-करिता सहाय्य उप अभियान (कॅ.पु.यो.) (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (२४०१ ए४२१)	18671	(00)(25) Krushi Unnati Yojana-Mission Agriculture Extension Support to State Extension Programmes for Extension Reforms (CSS) (State Share 40%) (2401 A421)
४०	(००)(२८) कृषि उन्नती योजना-परंपरागत कृषि विकास योजना (कॅ.पु.यो.) (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (२४०१ ए ७१७)	8416	(00)(28) Krushi Unnati Yojana-Paramparagat Krishi Vikas Yojana (CSS) (State Share 40%) (SCSP) (2401 A 717)

तकता-दान (चालू) TABLE-II-Contd.

वर्ष	1	2	3	4	5	6	7
४१	(००)(३०) कृषि उन्नती योजना-राष्ट्रीय कृषी विकास योजनांतर्गत अर्थसहाय्य (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (२४०१ ए ७३५)	119600	(00)(30) Krushi Unnati Yojana-Financial Assistances under Rashtriya Krushi Vikas Yojana (CSS) (State Share 40%) (2401 A 735)
४२	(००) (३२) राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान वन शेती उप अभियान (कें.पु.यो.) (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (२४०१ ए ८७१)	582	(00) (32) National Mission for sustainable Agriculture Sub Mission on Agro Forestry (CSS) (State Share 40%) (2401 A 871)
	८००-इतर खर्च						800-Other Expenditure
४३	(००)(०२) विशेष घटक योजना-विशेष घटक योजनेखाली वि-बियाणे इ. साठी अर्थसहाय्य (२४०१ ए २४४२)	263694	250000	245000	300000		(00)(02) 800 Other Expenditure (00)(02) Special Component Plan Input subsidy under S.C.P. (2401 2442)
४४	(००)(११) कृषि उन्नती योजना-राष्ट्रीय कृषि विकास योजनेअंतर्गत अर्थसहाय्य (पंचवार्षिक योजनेंतर्गत योजना) (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (२४०१ ए २२५)	1172174	1250000	1000000	1500000		(00)(11) Krushi Unnati Yojana-Financial Assistances under Rashtriya Krushi Vikas Yojana (CSS) (State Share 40%) (2401 A 225)
	मागणी क्र. डी-३						Demand No. D-3
	२४०२-मृदव जलसंधारण						2402-Soil and Water Conservation
	१०१-मृद सर्वेक्षण व मृद चाचणी						101-Soil Survey and Testing
४५	(००) (१५) कृषि उन्नती योजना-मृदा आरोग्य व्यवस्थापन-उप अभियान (कें.पु.यो.) (योजना) (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (२४०२ ए०१२)	..	20000	20000	20000		(00) (15) Krushi Unnati Yojana-Soil Health Management Sub Mission (CSS) (State Share 40%) (GEN) (2402 A012)
४६	(००) (१७) कृषि उन्नती योजना-मृदा आरोग्य पत्रिका (कें.पु.यो.) (राज्य हिस्सा ४० टक्के) (२४०२ ए०५९)	243151	133400	133400	53300		(00) (17) Krushi Unnati Yojana-Soil Health Card (CSS) (State Share 40%) (2402 A059)

तक्ता-दोन (समाप्त) TABLE-II-Contd.

1	2	3	4	5	6	7
	मागणी क्र. डी-७ सचिवालयीन-आर्थिक सेवा-३४५१					Demand No. D-7 Secretariat-Economics Services-3451
४७	(००) (०१) शासकीय कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षण (कृषि) (३४५१ २९६२)	6000	10000	7500	10000	(00) (01) Training for Government Employees (Agriculture) (3451 2962)
४८	(०२) (०४) ई-गव्हर्नन्स कार्यक्रम अंमलबजावणी १७-संगणक खर्च (३४५१ २७८२)	195619	350000	87500	250000	(02) (04) Implementation of E-Governance Programme (Agriculture) 17-Computer Expenses (3451 2782)

(कार्यक्रम केंद्र पुरस्कृत) Plan Scheme (Central)
वित्तीय आवश्यकता : Financial Requirement :

केंद्र पुरस्कृत योजना Centrally Sponsored Scheme

तक्ता-तीन TABLE III

(रुपये हजारत) (Rs. in Thousand)

अ. क्र.	तपशील	प्रत्यक्ष खर्च सन २०१९-२० अर्थसंस्कारीय अंदाज सन २०२०-२१ सुधारीत अंदाज सन २०२०-२१ अर्थसंस्कारीय अंदाज सन २०२१-२२	Actual Exp. 2019-20	Budget Estimate 2020-21	Revised Estimate 2020-21	Budget Estimate 2021-22	Details
1	2	3	4	5	6	7	
१	मागणी क्रमांक डी-३ २४०१ पीक संवर्धन ००१-संचालन व प्रशासन १०२-अन्नधान्य पीके	1036102	1400000	1400000	1400000		DEMAND No. 3 2401-Crop Husbandary 001-Directorate & Administration 102-Food Grain Crops
२	(००) (२५) कृषि उन्नती योजना राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-अन्नधान्य पीके (कें. पु. यो.) (केंद्र हिस्सा १०० टक्के) (२४०१ ४६१४)		1400000	1400000	1400000		(00) (25) Krushi Unnati Yojana National Food Security Mission Food Grain Crops (CSS) (Central Share 60%) (SCSP) (2401 4614)
३	१०३-बी विवाणे (००) (२३) निवडक क्षेत्रात विवाणे उत्पादनाचा कार्यक्रम (केंद्र पुरस्कृत योजना) (केंद्र हिस्सा १०० टक्के) (२४०१ ३९९५) १०५-खते व रासायनिक खते	76672	160000	160000	200000		103-Seeds (00) (23) Seed Production Programme in selected area (CSS) (Central Share 100%) (2401 3995)
४	(००) (३५) कृषि उन्नती योजना परंपरागत कृषि विकास योजना (केंद्र पुरस्कृत योजना) (केंद्र हिस्सा ६० टक्के) (२४०१ ए ०५६)	144796	600000	300000	160000		105-Fertilisers (00) (35) Krushi Unnati Yojana Paramparagat Krushi Vikas Yojana (Centrally Sponsored Scheme) (CSS) (Central Share-60%) (Gen.) (2401 A 056)
५	१०७-रोप संरक्षण (००)(१६)-रोप संरक्षण उप अभियान (१०० टक्के कें. पु. यो.) (२४०२ ९५३६) १०८-वाणिज्यिक पीके	..	100	1	100		107-Plant Protection (00) (16) Plant protection Submission (100% Centrally Sponsored Scheme) (2401 9536)
६	(०१) (०२) सधन कापूस विकास कार्यक्रम (केंद्र पुरस्कृत योजना) (केंद्र हिस्सा ६० टक्के) (२४०१ २५४२) (०२) (०८) विदर्भ, मराठवाडा व खानदेश प्रदेशात ऊस विकास कार्यक्रम (कें. पु. यो.) (केंद्र हिस्सा १०० टक्के) (२४०१ ४०५१)	13410	20800	20800	20800		108-Commercial Crop (01) (02) Intensive Cotton Development Programme (CSS) (Central Share 60%)(2401 2542) (02) (08) Sugarcane Development Programme in Vidarbha, Marathwada and Khandesh Region. (CSS) (Central Share 100%) (2401 4051)

वित्तीय आवश्यकता : Financial Requirement :

तक्ता-तीन (चालू) TABLE III-Contd.

(रुपये हजारत) (Rs. in Thousand)

अ. क्र.	तपशील	प्रत्यक्ष खर्च सन २०१९-२० अर्थसंकल्पीय अंदाज सन २०२०-२१	सुधारीत अंदाज सन २०२०-२१	अर्थसंकल्पीय अंदाज सन २०२१-२२	Details	
1	2	3	4	5	6	
		Actual Exp. 2019-20	Budget Estimates 2020-21	Revised Estimates 2021-22	Budge Estimates 2021-22	
७	१०९-विस्तार व प्रशिक्षण (०१) (४४) कृषि उन्नती योजना राज्य कृषि विस्तार कार्यक्रमाना विस्तार विषयक सुधारणाकारिता सहाय्य उप अभियान (कें.पु.यो.) (केंद्र हिस्सा ९० टक्के) (२४०१ ४४४५)	277798	400000	400000	400000	(109) Extension & Training. Krishi Unnati Yojana Sub Mission Support to state Ext. Programme (CSS) for extension reforms (Central Share 60%) (2401 4445)
८	(०१)(५१) राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान क्षेत्र विकास कार्यक्रम (६० टक्के कें.पु.यो.) (२४०१ १५५४)	77913	240000	240000	200000	(01)(51) National Mission for sustainable Agriculture Rainted Area Development Programme (Central Share 60%) (2401 9554)
९	(०१) (५६) राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान वन शेती उप अभियान (कें.पु.यो.) (केंद्र हिस्सा ६० टक्के) (२४०१ ए ८२४)	6489	8000	8000	15800	(01) (56) National Mission for sustainable Agriculture-Sub Mission on Agro Forestry (CSS)(Central Share 60%) (2401 A 824)
१०	१११-कृषि अर्थशास्त्र व सांख्यिकी (००) (०९) कृषिविषयक माहितीच्या आकडेवारीची तत्परतेने पुरवठा करणे (कें.पु.यो.) (केंद्र हिस्सा १०० टक्के) (२४०१ २५६९)	29180	39500	39500	40000	111-Agricul. Economic & Statistics (00)(09) Statistics timely reporting of Agricultural Intelligency. (CSS) (Central Share 100%) (2401 2569)
११	(००) (१०) जागतिक कृषि गणना (कें.पु.यो.) (केंद्र हिस्सा १०० टक्के) (२४०१ ०९१६)	26810	27500	27500	16900	(00) (10) World Agricultural census (CSS) (Central Share 100%) (2401 0996)
१२	(००) (११) पिकांच्या आकडेवारीत सुधारणा करण्याची योजना (कें.पु.यो.) (२४०१ २५७८)	11242	25000	25000	25500	(00) (11) Scheme for improvement of Crop statistic (CSS) (2401 2578)
१३	११३-कृषि अभियांत्रिकी (००) (०७) प्रधानमंत्री कृषि सिंचन योजना प्रति थंब अधिक पीक (कें.पु.यो.) (केंद्र हिस्सा ६० टक्के) (२४०१ २५०४)	1376899	3000000	3000000	3200000	113-Agriculture Engineering (00) (07) Pradhanmantri Krishi Sinchan Yojana-Per drop more crop (CSS) (Central Share 60%) (2401 2501)
१४	(००)(०८) कृषि यांत्रिकीकरणस प्रोत्साहन (कें.पु.यो.) (केंद्र हिस्सा १०० टक्के) (२४०१ २५१३)	464337	600000	600000	600000	(00)(07) Promotion of Agriculture Mechanisation (CSS) (Central Share 60%) (2401 2504)
१५	(००)(११) प्रधानमंत्री कृषि सिंचन योजना- प्रति थंबअधिक पीक (पुरक पाणी व्यवस्थापन बाबी) (कें.पु.यो.) (केंद्र हिस्सा ६० टक्के) (सर्वसाधारण) (२४०१ ए १७८)	..	1	1	..	(00)(19) PMKSY-Per drop more crop (Supplementary water management activities) (CSS)(Central Share 60%) (2401 A978)

तक्ता-तीन (चालू) TABLE III-Contd.

1	2	3	4	5	6	7
	(७८९)-अनुसूचित जाती उपाययोजना					(789) Scheduled Castes Sub-Plan
१६	(००)(०५) कृषि उन्नती योजना-राष्ट्रीय अन्नसुरक्षा अभियान-अन्धधान्य पिके (केंद्र पुरस्कृत योजना) (केंद्र हिस्सा ६० टक्के) (२४०१ ए १६३)	150000	(00)(05) Krushi Unnati Yojana-National Food Security Mission-Food Grain Crops-(CSS) (Central Share 60%) (SCSP) (2401 A 163)
१७	(००)(०७) कृषि उन्नती योजना-राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-१०८-वाणिज्यिक पीके-ऊस (कें.पु.यो.) (केंद्र हिस्सा ६० टक्के) (२४०१ ए १८१)	2893	(01)(07) Krushi Unnati Yojana-National Food Security Mission-Food Grain Crops-Commercial Crops Sugarcane (CSS) (Central Share 60%) (SCSP) (2401 A181)
१८	(००)(०९) कृषि उन्नती योजना-राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान-१०८-वाणिज्यिक पीके-कापूस (कें.पु.यो.) (केंद्र हिस्सा ६० टक्के) (२४०१ ए २०७)	2225	(01)(09) Krushi Unnati Yojana-National Food Security Mission-Food Grain Crops Commercial Crops-Cotton (CSS) (Central Share 60%) (SCSP) (2401 A207)
१९	(००)(११) कृषि उन्नती योजना-राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान-अवर्षण प्रवण क्षेत्र विकास कार्यक्रम व हवामान बदल शाश्वत शेती सनियंत्रण प्रतिमाणकरण नेटवर्किंग कार्यक्रम (कें.पु.यो.) (केंद्र हिस्सा ६० टक्के) (२४०१ ए २८१)	5017	(00)(11) Krushi Unnati Yojana-National Mission on Sustainable Agriculture Rainfed Area Development and Climate Change Sustainable Agriculture, Monitoring, Modelling and Networking Programme (CSS) (Central Share 60%) (SCSP) (2401 A281)
२०	(००)(१३) कृषि उन्नती योजना-उप अभियान-कृषि आभियानिकीकरण (कें.पु.यो.) (केंद्र हिस्सा ६० टक्के) (२४०१ ए ३०५)	130142	(00)(13) Krushi Unnati Yojana-Sub Mission on Agricultural Mechanisation (CSS) (Central Share 60%) (SCSP) (2401 A305)
२१	(००) (२३) प्रधानमंत्री कृषि सिंचन योजना प्रति थेंब अधिक पीक (कें.पु.यो.) (केंद्र हिस्सा ६० टक्के) (२४०१ ए ४०३)	69714	(00) (23) Pradhanmantri Krushi Sinchan Yojana-Per Drop More Crop (Micro Irrigation) (CSS) (Central Share 60%) (SCSP) (2401 A 403)

तक्ता-तीन (चालू) TABLE III-Contd.

1	2	3	4	5	6	7
२२	(००) (२६) कृषि उन्नती योजना-कृषि विस्तार कार्यक्रमाना विस्तार विषयक सुधारणा करण्या-करिता साहाय्य (केंद्र पुरस्कृत योजना) (केंद्र हिस्सा ६० टक्के) (२४०१ ए ४३२)	28007	(00) (26) Krushi Unnati Yojana-National Food Security Mission-Mission Agriculture Extension Support to State Extension programme for Extension Reforms (CSS) (Central Share 60%) (SCSP) (2401 A 432)
२३	(००) (२७) कृषि उन्नती योजना-परंपरागत कृषि विकास योजना (केंद्र पुरस्कृत योजना) (केंद्र हिस्सा ६० टक्के) (२४०१ ए ७०८)	12624	(00)(27)Krushi Unnati Yojana-Paramparagat Krushi Vikas Yojana (CSS) (Central Share 60%) (SCSP) (2401 A 708)
२४	(००) (२९) कृषि उन्नती योजना-राष्ट्रीय कृषि विकास योजनांतर्गत अर्थसहाय्य (कें.पु.यो.) (केंद्र हिस्सा ६० टक्के) (२४०१ ए ७२६)	179400	(00) (29) Krushi Unnati Yojana-Financial Assistance under Rashtriya Krushi Vikas Yojana (CSS) (2401 A 726)
२५	(००) (३१) राष्ट्रीय शाश्वत शेती अभियान वन शेती उप अभियान (कें.पु.यो.) (केंद्र हिस्सा ६० टक्के) (२४०१ ए ८६२)	855	(00) (31) National Mission for sustainable Agriculture-Sub Mission on Agro Forestry (CSS) (Central Share 60%)(2401A 862)
२६	८००-इतर खर्च (००) (०९) राष्ट्रीय कृषि विकास योजनेअंतर्गत अर्थसहाय्य (कें.पु.यो.) (२४०१ ए ८२३५)	1892300	2250000	2250000	2250000	800-Other Expenditure (00)(09) Financial Assistance under Rashtriya Krushi Vikas Yojana (CSS) (2401 8235)
२७	मागणी क्रमांक डी-३ २४०२-मृदा व जलसंधारण १०१-मृदसर्वेक्षण व चाचणी (००) (१३) मृदा आरोग्य व्यवस्थापन उप अभियान (केंद्र हिस्सा ६० टक्के) (२४०२ १०४६)	..	30000	30000	30000	DEMAND No. 3 2402 Soil and Water Conservation 101-Soil Survey and testing (00) (13) Soil health Management (SHM) submission (CSS) (Central Share 60%) (2402 1046)
२८	(००)(१६) कृषि उन्नती योजना-मृदा आरोग्य पत्रिका (कें.पु.यो.) (केंद्र हिस्सा ६० टक्के) (२४०२ ए ०४१)	364778	200000	200000	80000	(00) (16) Krushi Unnati Yojana-Soil Health Card (CSS) (Central Share 60%) (GEN) (2402 A 041)

Boardwise Actual Expenditure of Non Plan Scheme for the Financial Year 2019-20 Mandatory Information

		(Rs. In Thousand)						
Sl. No.	Head Space	Total Direct Expenditure	Vidarbha Development Board	Marathwada Development Board	The remaining Maharashtra Development Board	Indivisible	Total	Major Head
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	DEMAND No. D-3							
	a. 2401 Crop Husbandary	37628152913	4280823275	3229176416	30118153222	..	37628152913	DEMAND No. D-3
	b. 2402	215323942	59362690	55214411	100746841	..	215323942	2401 Crop Husbandary
	c. 2415	12205193	12205193	..	12205193	2402
	TOTAL DEMAND No. D-3	37855682048	4340185965	3284390827	30231105256	..	37855682048	2415
2	DEMAND No. D-7							
	a. 2702	1959570	865350	614220	480000	..	1959570	DEMAND No. D-7
	b. 3451	2702
	TOTAL DEMAND No. D-7	1959570	865350	614220	480000	..	1959570	3451
3	DEMAND No. D-11							
	a. 7610	104560150	36819900	23182250	44558000	..	104560150	DEMAND No. D-11
	TOTAL DEMAND No. D-11	112578250	44838000	22902250	44838000	..	112578250	7610
	Total	37962201768	4377871215	3308187297	30276143256	..	37962201768	

Note :-

- 1) The expenditure of remaining Maharashtra is due to more than the expenditure of Marathwada and Vidharbha, due to the finding of all major centers and state sponsored schemes. Since RKVY Assistant Director (Accounts-1) is coming out from the Pune treasury on the basis of the Agricultural Commissionerate, Pune-1, there is an additional expenditure on the remaining Maharashtra for the Mahalekhapaal, Mumbai office. However, the funds generated are distributed in all the districts of Maharashtra.
- 2) The above expenditure does not include district plan (DPDC) arid (RTGS) expenditure.
- 3) The above expenditure does not include other schemes of Agriculture Department i. e. 2053, 2075, 2235, 2245, 2435, 2505, 2251, 4402, 4250, 4515 etc.

Boardwise Actual Expenditure of Plan Scheme for the Financial Year 2019-20 Mandatory Information

(Rs. In Thousand)

Sr. No.	Head Space	Total Direct Expenditure	Vidarbha Development Board	Marathwada Development Board	The remaining Maharashtra Development Board	Indivisible	Total	Major Head
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	DEMAND No. D-3 2401 Crop Husbandary 2402 2415	20099641921 607929000	1622326134	1596213182	16881102605 607929000	20099641921 607929000 ..	DEMAND No. D-3 2401 Crop Husbandary 2402 2415
	TOTAL DEMAND No. D-3	20707570921	1622326134	1596213182	17489031605	..	20707570921	
2	DEMAND No. D-7 2702 3451	.. 190684603 190684603 190684603	DEMAND No. D-7 2702 3451
	TOTAL DEMAND No. D-7	190684603	190684603	..	190684603	
3	DEMAND No. D-11 7610	DEMAND No. D-11 7610
	TOTAL DEMAND No. D-11	
	Total	20898255524	1622326134	1596213182	17679716208	..	20898255524	

Note :-

- 1) The expenditure of remaining Maharashtra is due to more than the expenditure of Marathwada and Vidharbha, due to the finding of all major centers and state sponsored schemes. Since RKVY Assistant Director (Accounts-1) is coming out from the Pune treasury on the basis of the Agricultural Commissionerate, Pune-1, there is an additional expenditure on the remaining Maharashtra for the Mahalekhapaal, Mumbai office. However, the funds generated are distributed in all the districts of Maharashtra.
- 2) The above expenditure does not include district plan (DPDC) arid (RTGS) expenditure.
- 3) The above expenditure does not include other schemes of Agriculture Department i. e. 2053, 2075, 2235, 2245, 2435, 2505, 2251, 4402, 4250, 4515 etc.

ब्यू १३५-(२५० पु.)अ०-३-२०२१

शासकीय मुद्रणालय, कोल्हापूर